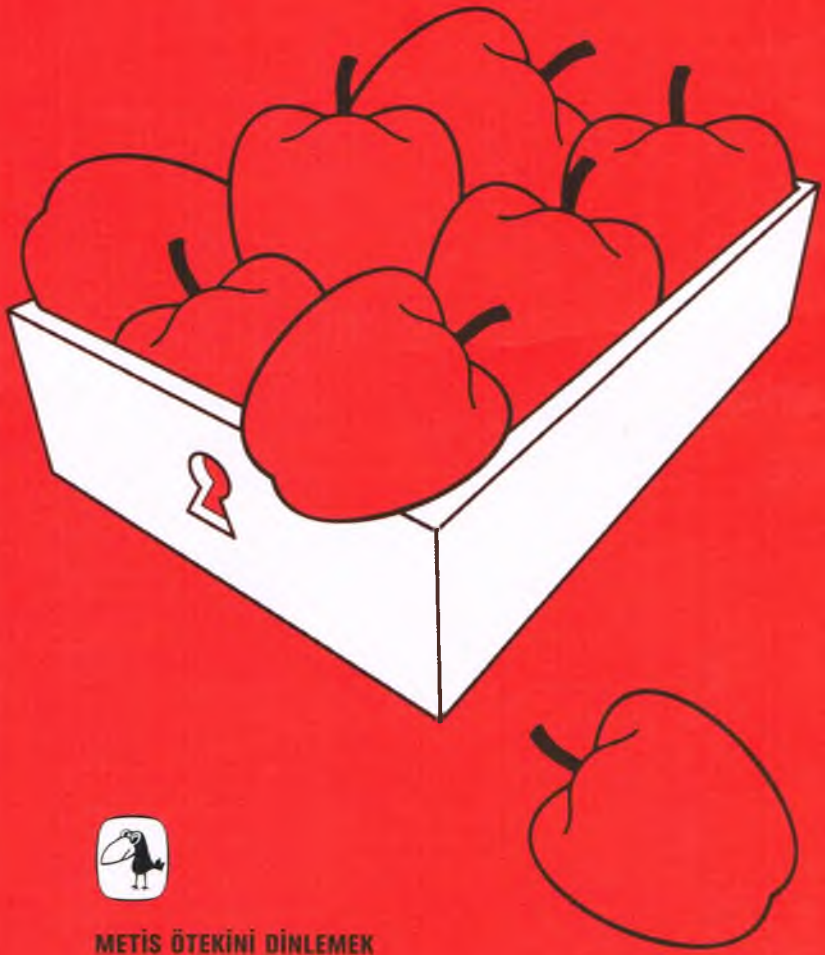
Sigmund Freud

Haz İlkesinin Ötesinde
Ben ve İd



METİS ÖTEKİNİ DİNLEMEK

METİS / ÖTEKİNİ DİNLEMEK

Sigmund Freud
HAZ İLKESİNİN ÖTESİNDE
BEN VE İD

Haz İlkesinin Ötesinde ve *Ben ve İd*, Freud'un düşünsel gelişiminde dönüm noktalarına işaret eden, birbirleriyle yakından bağlantılı ve tarihsel önemi olan metinlerdir. Her iki metinde de psikanaliz kuramının nihai şeklini bulmasına yönelik girişimlerin ilk izlerini buluruz.



METİS YAYINLARI
Ötekini Dinlemek 10

HAZ İLKESİNİN ÖTESİNDE
BEN VE İD
Sigmund Freud

Özgün Adı:
Jenseits des Lustprinzips
Das Ich und das Es

© Imago Publishing Co. Ltd., Londra, 1940
S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt/M.
© Türkçe yayım hakları Metis Yayınları'na aittir, 1996

İlk Basım: Şubat 2001
Üçüncü Basım: Kasım 2011

Dizi Yayın Yönetmeni: Saffet Murat Tura
Dizi Kapak Tasarımı: Yetkin Başarır
Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Matbaa Sertifika No: 11931

Metis Yayınları
İpek Sokak No. 5, 34433 Beyoğlu İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

ISBN-13: 978-975-342-300-7

Sigmund Freud
Haz İlkesinin Ötesinde
Ben ve İd

Çeviren
Ali Babaoğlu

Dizi Yayın Yönetmeni
Saffet Murat Tura



İçindekiler

HAZ İLKESİNİN ÖTESİ VE OİDİPUS KOMPLEKSİ
Saffet Murat Tura 7

HAZ İLKESİNİN ÖTESİNDE 19

BEN VE İD 71

Kaynakça 117

Haz İlkesinin Ötesi ve Oidipus Kompleksi

Saffet Murat Tura

Gerek *Haz İlkesinin Ötesinde* gerekse *Ben ve İd* Freud'un düşünsel gelişiminde dönüm noktalarına işaret eden, birbirleriyle yakından bağlantılı ve tarihsel önemi olan metinlerdir. Her iki metinde de psikanaliz kuramının nihai şeklini bulmasına yönelik girişimlerin ilk izlerini buluruz.

Haz İlkesinin Ötesinde bilhassa psikanalitik dürtü kuramında meydana gelen dönüşüme işaret eder ve cinsellik kadar, hatta kökenlerinin dayandığı ilke itibariyle daha gizemli ve derin türoluşsal alanlara uzanan bir insan güdülenmesini psikanalitik incelemenin konusu haline getirir: saldırganlık. Freud bu çalışmasına kadar insan dürtüsel yapılanmasını oluşturan temel güdülenmeleri iki ana grupta inceliyor ve normal veya nevrotik çatışmaların dinamiğinin kökeninde bu dürtüsel yapılanmaları görüyordu. Bu dürtü gruplarını "ben (veya kendini koruma) dürtüleri" ile "cinsel dürtüler" oluştururken, bunlar da sırasıyla bireyin yaşamda kalmasını ve türün devamlılığını sağlıyorlardı. Freud'un bu düşünceleri ana hatlarıyla modern biyolojik yaklaşımlara, evrim teorisinin ortaya çıkardığı yeni bilgi alanlarına, genetik kuramlara, etoloji ve sosyobiyolojinin temel ilkelerine uygundur. Nitekim Freud da ilk dürtü yaklaşımını tamamen terk etmemiş, yalnızca incelemeye aldığı yeni güdülenme; yani saldırganlık bakımından bu ilk yaklaşımını yeniden değerlendirmiştir. İkinci yaklaşımda kendini koruma dürtüleri cinsel dürtüler içinde yorumlanmış ve bir bütün olarak ölüm dürtüleri grubunun karşısına yaşam dürtüleri grubu olarak çıkarılmıştır.

Haz İlkesinin Ötesinde psikanaliz tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturmakla beraber ileri derecede spekülatif yapısı itibariyle günümüze kadar uzanan bir dizi tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar iki ana alanda incelenebilir. İlk olarak Fromm'

dan Kohut'a uzanan bir yelpazede yer alan psikanalistler grubu insan saldırganlığının cinsellik gibi temel bir güdülenme olmadığı; daha çok gelişimin erken evrelerinde maruz kalman örselenmelere bağlı tepkisel bir özellik arzettiği görüşündedir. Buna karşılık Melanie Klein'dan Kernberg'e uzanan daha ortodoks bir grup analist insan saldırganlığının neredeyse cinsellikten bile daha güçlü bir dürtü olduğunu savunur. Teorik görüşlerdeki bu farklılık, şüphesiz başka farklılıkların da katkısıyla psikanaliz ve psikoterapi uygulamalarında ciddi yol ayrımlarına neden olmuştur. "Ötekini Dinlemek" dizisinde yer verdiklerimiz de dahil pek çok psikanaliz metni bu ve benzeri tartışmaların üründür. Psikanaliz veya psikanalizden kaynaklanan psikoterapi uygulamalarında çeşitli savunmalarla üstü iyice örtülmüş ve kılık değiştirmiş şekillerde de olsa düş kırıklığına bağlı veya kendine güvenin bir parçası olarak yaptırımcı öfkeden, haset, kıskançlık, rekabet, hınç, intikam duyguları, öç alma, nefret, kendine yönelik şiddet, intihar ve adam öldürme arzuları ve sado-mazoşizme kadar yayılan geniş bir çerçevede ortaya çıkan ve elden geldiğince bütün dinamikleriyle incelenen saldırganlık şu veya bu ölçüde, şu veya bu şekilde hemen hemen bütün insanların sergilediği kimi davranışların temel güdülenmesidir; hiç kimse saldırganlıktan muaf değildir. Analitik pratiğin her gün defalarca ortaya koyduğu bu gerçeğe rağmen tartışmanın sürmesinin nedeni insandaki saldırgan güdülenmelerin mesela cinsellikte olduğu gibi organizmanın temel ve kendiliğinden ortaya çıkan güçlü bir eğilimi mi olduğu yoksa saldırganlığın ortaya çıkmasında çevreye yanıtın mı belirleyici olduğu sorusunun kesin ve ikna edici bir yanıtının verilememiş olmasıdır. Çünkü aşağıda da değineceğimiz nedenlerle insan türünde hangi özelliklerin ne ölçüde genetik olarak önceden belirlendiklerine, hangi özelliklerin çevreyle etkileşim içinde ortaya çıktıklarına yanıt bulmakta çeşitli güçlüklerle karşılaşırız.

Kendi homo sapiens doğamız hakkında karar vermekte güçlük çektiğimize göre diğer memeli türlerin, diğer primatların ve bilhassa DNA yapısı itibariyle bize en yakın yaşayan tür olan şempanzelerin ve nesli tükenmiş homo sapiens dışı diğer insansı türlerin saldırganlığını incelemek fikir verici olabilir. Jeokronolojik olarak miyosen ve pliosen zamanlar arasında fosil kaybı meydana geldiğinden modern şempanze ve homo sapienslerin yaklaşık 5-7 milyon yıl önceki ortak atasına ait bir iz bulamamakla beraber paleoarkeolojik bulgular beyin hacmi australopitesine'lere göre gelişmiş insansı ilk tür olarak karşı-

mıza çıkan homo habilis'in gelişmiş bir toplumsal yaşamı olduğunu, güçlü grup ve kadın-erkek dayanışması sergilediğini göstermektedir. Üstelik bu türün bir buçuk metre civarındaki boyu ve yaptığı aletlerin basitliği güçlü bir avcıdan ziyade marjinal bir leşyiyici olduğunu telkin etmektedir. Buna karşılık çok daha iri yapılı ve güçlü olan, üstelik gelişmiş aletler ve silahlar yapan homo erektus'tan kalan Pekin civarındaki kimi arkeolojik bulgular atalarımızın en azından bu soyunun yamyam olduğunu telkin etmektedir. Muhtemelen homo sapiens' le aynı atadan (arkaik homo sapiens'ten) gelen ve çok yakın bir geçmişe kadar dünyayı paylaştığımız; üstelik pek çok bakımdan bize en yakın tür olan homo neandertalis'in Irak'ta bıraktığı bulgularsa yüksek bir dayanışma, yardımseverlik örneği sergilediklerini göstermektedir. Yaklaşık onikibin yıl önce sona eren son buzul çağından ve izleyen tarım devriminden önceki homo sapienslere ilişkin bulgularda –muhtemelen nüfus kontrolü için bebek katlinden başka– özel ve altı çizilecek bir saldırganlık izi yoktur. Ancak avcı-toplayıcı üretim tarzından tarıma ve yerleşik düzene dayanan üretime geçilmesiyle birlikte tablo değişmiştir. İzleyen birkaç bin yıl içinde büyük bir ivme kazanan süreçte kabileleriyle, şehir devletleriyle giderek devletleri, imparatorlukları, savaşlarıyla bildiğimiz ve hâlâ içinde yaşadığımız "uygar" tarih başlamıştır. DNA yapısı itibariyle goril ve orangotanlardan çok bize yakın olan şempanzeler de (mesela orangotanlara oranla) saldırgan bir tür değildir. Memeli türlerinin ve hatta pek çok canlı türünün etolojik incelemesi de saldırganlığın geniş ölçüde çevre koşullarıyla bağlantılı olduğunu göstermektedir. Mesela bazı balık türlerinde gözlenen saldırgan davranışlar, hayvanın o anda içinde bulunduğu suyun derinliğiyle ters orantılı olarak artar. Değişik kültürlerde yapılan antropolojik çalışmalar da insan türü için çevre koşullarının önemli bir belirleyici faktör olduğunu telkin etmektedir. Kısaca özetlemeye çalıştığım bu ve benzeri bulgular saldırganlığın insanın doğasında güçlü bir eğilim olarak varolsa bile geniş ölçüde çevre koşullarıyla belirlendiğini göstermektedir kanısındayım.

Haz İlkesinin Ötesinde'nin tartışmalı tezlerinden biri de saldırganlığın, ölüm dürtüsünün başlangıçta bireyin kendisine yönelik olduğu, ancak sonradan ve Klein'ın iyice vurguladığı gibi savunmaya yönelik olarak dışarıya (başka insana) çevrildiği şeklinde özetlenebilir. Kısa bir anlatımla mazoşizm birincildir; ancak sonradan dışa çevrilerek sadizm halini alır. Freud, insanda tespit ettiği bu güçlü ölümsever özelliği haz ilkesinden daha köklü ve gizemli, güçlü bir eğilime bağ-

lar; canlılığın temelinde cansız maddeye dönmek için güçlü bir yönelim vardır. Freud'a göre canlılığa ilişkin bilgilerin çok daha ulaşılabilir olduğu günümüzde bu spekülasyonların ilginç bir haklılık payı olduğunu kabul edebiliriz; gerçekten de canlı bir organizmayı oluşturan moleküllerin fiziksel eğilimi termodinamiğin ikinci yasası gereği entropinin artması, dolayısıyla canlılığı oluşturan mükemmel örgütlenmenin (düzenliliğin) bozulması yönündedir. Canlılık ise genetik program gereği entropinin (dolayısıyla düzensizliğin) artmasına karşı direnen fiziksel bir sistemdir. Demek ki biraz zorlamayla da olsa Freud'un seksen yıl kadar önce canlılıkla ilgili olarak ileri sürdüğü gizemli spekülasyonların ilginç sezgileri dile getirdiğini düşünebiliriz. Bununla beraber yaklaşık üç buçuk milyar yıl önceki kambriyen dönem öncesi zamanlara kadar uzanan canlılığın temelindeki ikircikli fiziksel "çatışma"dan insandaki ölüm ve yaşam dürtülerini nasıl türetebileceğimizi, aradaki evrimsel halkaları nasıl birbirine ekleyebileceğimizi düşünmekte güçlük çekiyoruz.

Eğer Freud'cu spekülasyonu sürdürmeye karar verirsek birinci planda biyolojik evrimde prokaryotik hücre yapısından ökaryotik hücreye geçişle birlikte giderek ivme kazanan evrimsel bir süreci göz önüne almak gerekir. Bu süreçte, bir başka canlı hücrenin içerdiği ve güneşten gelen fotonlarla çarpışarak enerji değeri yükselmiş elektronlarını ele geçirme mücadelesi ön plana çıkmaya başlar. Bu mücadeleyi "yeme" metaforuyla düşünürsek, psikanalizin öne sürdüğü gibi temel saldırganlığın en azından metaforik anlamda oral kökenli olduğunu öne sürebiliriz; bu saldırganlık canlı örgütlenmeyi, içerdiği yüksek enerjili elektronları elde etmek için cansız bileşenlerine parçalama (öldürme) hedefine yöneliktir. Bu evrimsel adımı, açıklamaya çalıştığımız insan dürtüsel yapılanmasına önemli bir kanıt olarak kabul ettiğimiz takdirde, kambriyen dönemlerde iyice belirginleşen sözkonusu bu biyokimyadan bir adım önceye giderek ilkel fotosentez ve hatta kloroplast çevrimlerinin içerdiği biyokimyanın "kendi beslek" tabiatını göz önüne alabiliriz. Bu ilksel biyolojik durumları da saldırganlığın, Freud'un önerdiği şekliyle organizmanın kendine yönelik bir eğilimi gibi okuyabiliriz. Yüksek enerji tasaruffu sağlayan "sitrik asit çevriminden" daha ilkel olan bu tipte ilksel biyokimya örneklerine modern organizmalarda ve bu arada insanda da rastlanır (mesela pirüvat çevrimi yolu). Fakat eğer evrimsel biyokimyaya dayanan bu saptamalarımızla doğru bir yola girmişsek, ölüm dürtülerini Freud'un tersine ayrı bir bütünlük olarak değil, yaşam dürtüleri çerçe-

vesinde ele almamız gerekir; çünkü ölüm dürtülerinin başlıca dayanağı olan saldırganlık bir kendini koruma dürtüsü olan "yeme"nin türevidir. İlk bakışta sağduyuya da uygun olan bu yaklaşım çerçevesinde Freud'un ilk dürtü kuramı saldırganlığı da içine alacak şekilde genişletilerek korunmuş olur. Kendini koruma dürtülerinin de çevre koşullarıyla yakın bağlarının olması yukarda başka bir kanaldan ulaştığımız neticelerle uyum gösterir; insan kendi olarak saldırgan bir canlı değildir. Demek ki homo sapiens evriminde avcı-toplayıcı üretim tarzından tarıma geçme ve toprağı koruma zorunluluğuyla birlikte saldırganlığın artmasının da gösterdiği gibi insanlar arasındaki saldırganlığın kökeninde nimetlerin bölüşümü savaşı yatar ve bu nimetlerin büyük bir bölümü de hâlâ kambriyen dönem öncesi zamanlardaki tekhücreliler için olduğu gibi yüksek enerji değerli elektronlardan ve DNA molekülünün içerdiği programın sürekliliğini korumadan ibarettir. Bu son durumda psikanalitik teori bağlamında oral saldırganlığa genital saldırganlığı da ilave ederiz. Sonuç itibariyle bu zaviyeden değerlendirildiğinde gezegenimiz üzerinde "büyük ve muazzam" insan kültürlerine ulaşan canlılık örgütlenmesinin üç buçuk milyar yılda katettiği mesafe sadece bir arpa boyu kadar bir ilerleme gibi görünür. Bu bağlamda insan saldırganlığını özerk bir dürtü olarak değil, kaçınılmaz oral ve genital rekabetin bir parçası olarak; dolayısıyla dürtüsel değil tepkisel mahiyette değerlendirme eğiliminde olduğumu ayrıca belirtmeme gerek yoktur.

Başlıbaşına saldırganlığı psikanalizin inceleme alanına alması itibariyle bir dönüm noktası olan *Haz İlkesinin Ötesinde* bir başka açıdan da hâlâ güncelliğini korumaktadır; yineleme zorlantısı. Gerçekten de günlük uygulamamız nevrotik ıstırabın en önemli bileşenlerinden birinin bu zorlantı olduğunu göstermektedir. İnsan bilerek veya tamamen bilinçdışı mekanizmalarla yaşamı boyunca niçin simgesel anlamda aynı örselenmeyi tekrar tekrar yaşamaya yönelir? Freud hem bu soruyu formüle ederken hem de bu soruya verdiği yanıtla izlememiz ve geliştirmemiz gereken yol konusunda bir kez daha öncülük etmiştir; analitik psikoterapi deneyimi gösteriyor ki yineleme zorlantısı hem nevrotik ıstırabın temelinde yer alır ve muhtemelen aktarımı güdüleyen faktörlerden biri, belki de en önemlisidir hem de saldırganlıkla yakından bağlantılıdır. Bu bağlamda analisitin veya analitik yönelimli terapistin, öznenin kendini tekrar aynı kökensel örselenmenin ve hüsranın simgesel ve dolayısıyla duygusal eşdeğerine doğru bilinçdışı yollarla nasıl yönelttiğini, farkında olmadan tüm de-

kor, kostüm ve senaryosuyla hemen hemen aynı oyunu nasıl sahneye koyduğunu; bu yeniden sahnelemede saldırganlığın rolünü incelemesi analitik vazifenin önemli, belki de en önemli bileşenidir.

Haz İlkesinin Ötesinde ile yakın bağları olan *Ben ve İd* Freud'un en çok bilinen kuramı olan Yapısal Teori'nin temelinin atıldığı metindir. Yapısal teori insan ruhsal işlevini esas olarak bilinç ve bilinçdışı kavramlarıyla düşünen ve fenomenolojik açıdan çok daha "deneyime yakın" bir yaklaşım olan eski topografik kuramı bir kenara atmamış, genişletmiştir. Bununla beraber yapısal teori getirdiği birçok yeniliğe rağmen bazı sakıncalar da taşır. Bunlardan ilki yapısal teorinin jargonunun psikanalizin bilgi alışverişinde bulunabileceği komşu bazı biyolojik disiplinlerin dilinden kopuk olmasıdır. İlk metapsikolojik yaklaşımların dürtü, içgüdü, bilinç, bilinçdışı, duygu, fikirsel temsilci vs. gibi kavramlarıyla konuşulduğunda biyoloji kökenli disiplinler ne dendiğini, neden söz edildiğini anlamaya daha yatkındır; bu kavramlarla ifade edilen süreçlerin homo sapiens beyninin ne gibi işlevlerine denk düştüğü konusunda belli bir seviyede de olsa tartışma imkânı vardır. Halbuki yapısal teori ile birlikte özerk bir zihinsel aygıt modeli ortaya çıkmaya başlamıştır. Buna karşılık Kris, Rapaport, Erikson, Anna Freud ve özellikle Hartmann gibi bazı psikanalistler "organizma", "uyum" vs. gibi biyolojik göndermeleri olan kimi kavramları korumakla beraber yapısal teorinin en azından bazı bakımlardan akademik psikolojinin diliyle uyumlu hale getirilebileceğini düşünmüş ve bu yönde çaba harcamışlardır. Sonuç itibariyle "Ben Psikolojisi" bir dönem psikanalize egemen olan ekol haline gelmişti.

Ben ve İd, psikanaliz tarihinde yapısal teori gibi bir dönüm noktasına işaret etmenin ötesinde de önem taşır: Oidipus kompleksi. Oidipus kompleksi ile ilgili tezler Freud'un tüm eserine yayılmış ve daima merkezi bir önem taşımış olmakla beraber hiçbir zaman başlıbaşına ele alınmamıştır. *Ben ve İd* psikanaliz için büyük önem taşıyan bu kompleksin insan kişiliğini ve nevrotik gelişimini niçin ve nasıl etkilediğini anlatan önemli metinlerden biridir. Bugünkü bilgilerimiz bakımından söz konusu kompleksi nasıl ele alabiliriz?

Oidipus kompleksi kavramı psikanalizin incelediği hemen hemen tüm insan dürtülerinin ve evrensel temalarının; cinsellik, saldırganlık, kıskançlık, rekabet, intikam, öç alınma korkuları, sevgi, ahlak, ensest yasağı vb. evrensel gibi görünen çatışmalı insan gerçekliğinin erken anne-baba-çocuk üçgeninde nasıl örgütlendiğini anlatır. Oidi-

pus kompleksinin evrenselliği tezi antropolog Malinowski'den beri tartışılmış bir konudur. Bu tipte tartışmaları güdüleyen en önemli neden insan kültürleri ve tarihine özerk ve doğabilime bağlanamayacak bir alan açma çabası gibi durmaktadır. Son iki yüzyıllık fikir tarihi, Herder'den Foucault'ya kadar çok farklı düşünürleri ortak bir paydada bir araya getiren ama tipik örneğini tarihselcilik akımında bulan ve insan kültürlerini yerellik ve dönemsellikle sınırlayarak benzemezlikleri bakımından vurgulayan yaklaşımlarla, kötü örneklerini pozitivist akımların verdiği evrensel yönleri ön plana çıkaran yaklaşımların tartışmasına sahne oldu. Bununla beraber giderek tablonun değiştiğini, kolaylıkla pozitivizme indirgenemeyecek evrenselci yaklaşımların ortaya çıktığını görmekteyiz. Freud'un kurmaya çalıştığı şekliyle psikanaliz kuramı bu yeni evrenselci yaklaşımların ilk örneklerinden biridir.

Son iki yüzyılın entelektüel arkaplanını oluşturan tartışmanın yerelleştirip dönemselleştirmeye yatkın kanadı, yakın bir geçmişe kadar doğabilimsel olanın evrensel ve sürekli tekrarlayan bir yapısı olmasının, buna karşılık kültürel olanın tarihte ve coğrafyada büyük bir çeşitlilik göstermesinin önemli bir kanıt oluşturduğuna inanıyordu. Öyle ki, tarihi-kültürel bir olay tarihte yalnız bir kez olur; biriciktir, tekrarlamaz. Oysa doğa olayları sürekli tekrarlar. Bu açıdan doğa ve kültür bir karşıtlık içinde görünür. Ancak bu karşıtlık tezi günümüzde etkisini yitirmektedir; doğa olayları da biriciktir. Beş milyar yıldan daha önceki zamanlarda dünya ve güneş yoktu ve anlaşıldığı kadarıyla beş milyar yıl sonra olmayacak. Güneşin her gün tekrarlayan bir şekilde doğduğunu sanmamız onun bir "beyaz cüce"ye dönüşmeye yönelik fiziksel sürecindeki günlük farkların hissedilemeyecek kadar az olmasından kaynaklanıyor. Evrenin (uzay ve zamanın) oluştuğu onbeş milyar yıl önceki büyük patlamayı izleyen inanılmaz kısalıktaki zaman dilimleri içinde ne evrenin temel yapı taşları (leptonlar, bozonlar, kuarklar) ne de dört temel kuvvet (çekim, elektromanyetik, güçlü ve zayıf çekirdek kuvvetleri) bugünkü gibi bir dağılım gösteriyordu. Aynı deney koşullarında daima aynı sonucun alındığı da doğru değildir; böyle bir tekrarlama belli bir zihinsel soyutlama açısından geçerlidir ve kuantum mekaniği düzeyinde de bütün geçerliliğini yitirir. Gerek dünyanın jeolojik dönemleri gerekse gezegenimiz üzerindeki canlılık olayları önemli evrimler göstermiştir. İstanbul'un fethi tarihte bir kez olmuş ve benzersiz bir olaydır ama fiziksel olarak da bir kez olmuş ve benzersiz bir olaydır. Kısaca gezegenimiz üzerin-

de yer alan insan kültürlerini canlılığın evriminin ortaya koyduğu ilginç bir doğa olayı olarak ele almamak için hiçbir neden yoktur.

Son iki yüzyılın entelektüel tartışma arkaplanını, Freud'u izleyen bazı bilimadamı ve filozoflar değiştirme yoluna girmiştir. Fransız antropolog Lévi-Strauss evrensellik-tarihsellik çerçevesinde düğümlenen doğa-kültür karşıtlığı tezine bir başka ve görünüşte yukarıdaki yaklaşımın tam tersi bir açıdan ilginç bir yanıt getirmeyi denemişti; bütün kültürel çokbiçimliliğine rağmen söylencelerin temel yapıları ve toplumsal örgütlenmelerin temelini oluşturan akrabalık yapılarının kültürel çokbiçimliliğinin altındaki ensest yasağı evrenseldir. Keza Amerikalı dilbilimci Chomsky de tarih ve coğrafyada büyük çeşitlilik gösteren insan dillerinin evrensel bir derin grameri olduğunu savunmuştu. Bu görüş hâlâ geçerliliğini korumanın ve yeni kanıtlar bulmanın ötesinde günümüz dilbilimcileri onüçbin yıl önce dünyada sadece beş temel dil bulunduğuna, hatta daha eski dönemlerde yalnızca bir tek dil olduğuna dair bulgular elde ettiler ve aralarında bazıları bu dilin yaklaşık yüzelli kelimesine ulaşabildiklerine inanıyor. Bir yandan doğal olanın giderek daha çok tarihsel olana benzemeye başladığı diğer yandan kültürel olanın da evrenselleşmeye başladığı günümüzde doğa-kültür karşıtlığı tezi geçerliliğini yitirirken Oidipus kompleksinin evrenselliği tezi konusunda ne söylenebilir? Oidipus kompleksinin antropolojik önemi nedir? Oidipus tarih ve kültürler içinde çeşitli biçimler ve görünümler alabilen derin bir evrensel yapı olarak mı düşünülmelidir? Bu soruya evet yanıtını vermek gerektiği kanısındayım; Freud belli bir tarihsel-kültürel döneme özgü bir Oidipal yapılanmayı evrenselleştirmek istediğinde yanılmış olabilir. Ama anafikrinin doğru olduğuna inanmamız için pek çok neden vardır; gerçekten de Oidipus kompleksi çeşitli şekillerde tezahür eden antropolojik bir derin yapı gibi durmaktadır. Neden? Bu soruya verilecek yanıt ciltler dolusu bir tartışmayı gerektirir; burada yalnızca bazı satır başlarını vermekle yetinmek zorundayım.

Öncelikle Oidipus kompleksinin niçin bir yapı olduğunu görelim. Paris Göstergebilim Okulunun öncüsü A. Julien Greimas temel anlambilimsel bir yapıdan söz edebilmek için siyah-beyaz gibi, aralarında karşıtlık bağıntısı bulunan ikili anlambirimsel öğelerden hareket etmemiz gerektiğini söyler. Bu öğelerden her biri aynı zamanda kendisinin başka bir bağlamda karşıtı olan yeni bir öğeyle bağlantılı olmalıdır. Bu yeni öğe de hem başka bir anlam bağlamında bir başka öğeyle karşıtlık ilişkisinde olmalı hem de diğer ikili karşıtlığın kendi-

sine karşıt olmayan öğesiyle birbirini varsayan bir bağ içinde olmalıdır. İlk bakışta karışık gibi duran bu en basit anlam yapısını Oidipus kompleksi bakımından ele almak kavramamızı kolaylaştıracaktır. Oidipus kompleksi iki karşıtlık sistemi üzerine oturmuştur; nesil farkı ve cinsiyet farkı. Böylece kendi aralarında ikili karşıtlar oluşturan dört öğe ortaya çıkar; kadın-erkek ve erişkin-çocuk. Bu dört öğenin Oidipal yapılanmayla ortaya çıkardığı kümelenmenin öğeleri şunlardır; erişkin kadın, erişkin erkek, çocuk kadın, çocuk erkek. Bu kümelenmede her bir öğe bir anlam bağlamında diğeriyle karşıtlık içindeyken diğer anlam bağlamında diğer öğeyle karşıtlık içindedir; çocuk kadın cinsiyet bağlamında çocuk erkekle karşıtlık içindedir ama çocuk erkekle erişkin erkek arasında nesil bağlamında karşıtlık vardır. Erişkin erkekse çağrışımsal olarak erişkin kadını varsayar ve onunla cinsiyet bağlamında karşıtlık içindedir. Ve halka çeşitli kümelenmelerde birbirine bağlanarak döner gider. Böylece Oidipus kompleksi en yalın anlambilimsel yapılardan birini oluşturur ve nesillerle cinsiyetler arasındaki karmaşık ilişkileri ensest tabusu çevresinde anlam bakımından düzenler.

Oidipus kompleksinin evrenselliğinde en çok tartışılan konu babanın işlevidir. Her ne kadar anne-çocuk ilişkisi büyük kültürel farklılıklar gösteriyorsa da, bu ilişki geniş ölçüde fizyolojiktir (eski tabirle doğaldır). Oysa babanın işlevi tamamen "kültürel" gibi durmaktadır; babayı çocuğa bağlayan görünür bir fizyolojik ilişki (hamilelik ve çocuğun doğmasında erkeğin hormonlarında ve organizmanın yapısında bir değişiklik oluşmadığına göre) yoktur. Bu durumda erişkin erkeğin çocuk ve erişkin kadın üzerinde hak ve yükümlülük iddia ederek kendini "baba" konumuna oturtması tamamen kültürel, belki de doğal olandan kültürel olana geçişi sağlayan bir müdahaledir. Nitekim Malinowski'nin Trobrian adası yerlilerinden yola çıkarak Oidipus kompleksinin evrenselliği tezine karşı çıkarken dayandığı kanıt, bu toplumda "baba"nın çağdaş Batı toplumlarında gözlenen hak ve yükümlülüklere sahip olmamasıydı. Oysa Malinowski'nin gözden kaçırdığı nokta, ciddi bir ensest tabusu olan bu toplumda benzeri hak ve yükümlülüklere bir başka erişkin erkeğin, "dayı"nın sahip çıkmasıdır. Doğumla beraber erkek bedeninde belli bir değişikliğin olmaması erkekte beyin yapılanması itibariyle içgüdüsel bir çocuk ilgisizliği olduğu anlamına gelir mi? Mevsimlik monogam birçok kuş türünün erkeklerinde böyle bir babalık içgüdüsü olduğunu biliyoruz. Bu noktada kendi türümüzün biyolojik özelliklerini ve beyin örgütlen-

mesini daha iyi tanımamız gerekmektedir.

Üç buçuk milyar yıllık canlılık tarihinin yaklaşık son yüz-yüzelli bin yıl gibi kısa bir zaman diliminde varolan homo sapiensler, arkaik homo sapiens türünün Güney Afrika'daki marjinal bir mutantı olarak zenci ve muhtemelen dişi bir tek hayvandan türemiştir. Geniş ölçüde arkeolojik bulgulara dayanarak ama daha kesin bir dille konuşabilmemizin nedeni bugün tüm dünyaya yayılan homo sapienslerden alınan doku örneklerinin birbiriyle tamamen özdeş mitokondrial DNA ihtiva etmesidir. Mitokondrial DNA sadece dişiden gelir ve milyon yılda yüzde iki-dört oranında mutasyona uğrar. Bu durumda insan soyu iki yüz bin yıldan daha eski olmayan bir zamanda bir tek ortak ve muhtemelen dişi atadan gelmiş olmalıdır. Homo sapiens (insan), arkaik homo sapiens adı verilen başka bir insansı türden gelir. Burada ayrıntısına giremeyeceğimiz birçok arkeolojik bulgu ve beyinlerinin kafataslarında bıraktığı izlerden arkaik homo sapienslerin de el işareti ve bedensel jestlere daha çok yer veren, muhtemelen kelime hazinesi ağırlıklı olarak emir kipi fiilere dayanan, isimlere daha az oranda yer veren bir dille anlaştığını biliyoruz. Yani ilk insan vahşi doğanın bağrına düşüp de kültürü kurmamıştır; insan kültürün içine doğmuştur. Kültür insanın doğal yaşam tarzıdır; doğal ortamıdır.

Türlerin evriminde ortaya çıkan her bir yeni özellik diğeriyle girift ilişkiler içinde birbirini etkiler. Bu nedenle insansı türlerin altıyedi milyon yıl öncesine kadar geri giden iki ayak üzerinde durmasının, bunun sonucunda vücut yapısında oluşan değişikliklere bağlı olarak doğum yollarının değişmesinin, kafa ve beyin hacminin gelişmesinin, buna karşılık bir batında doğan çocuk sayısının azalmasının, alet yapma, konuşma ve toplumsallaşma gibi becerilerin karşılıklı olarak birbirini nasıl koşullandırarak bir "evrimsel baskı" oluşturduğunu anlatmak burada üstlenemeyeceğim kadar kapsamlı bir çaba gerektirir. Sonuç itibariyle, homo sapiens türünde hamilelik süresi uzamış olmasına rağmen her doğum bir erken doğumdur. Çünkü homo sapiens beyni doğumdan sonra diğer hiçbir türde görülmeyen oranda büyümeye devam eder. Bu durum, insanın doğal ortamı olan kültürün beyinin işlevleri üzerinde önemli bir etkisi olmasının, dolayısıyla insanda hangi özelliğin kalıtsal olarak belirlendiği, hangi özelliğinse kazanılmış olduğuna karar vermeyi güçleştirmesinin ötesinde, başka hiçbir türle karşılaştırılamayacak kadar uzamış bir çocukluk, yani bağımlılık dönemi anlamına gelir. Öte yandan çalışması en çok enerji gerektiren organ olan beyni büyümüş, buna karşılık çe-

şitli evrimsel nedenlerle midesi küçülmüş olan türün yüksek enerji değeri olan besinlerle beslenmesi gerekir. Bu durum dişi homo sapiens'in gerek uzun hamilelik gerek uzun annelik döneminde ciddi yardım almasını gerektirir. Bu evrimsel gereksinim yüksek bir toplumsal dayanışmayla çözülebilirdi. Nitekim homo sapiens bakımından öne çıkan özellik, sese dayanan konuşmayla birlikte toplumsal dayanışmadır. Öte yandan dişi homo sapiens'in diğer primatlardan farklı olarak östrus çevriminden menstrus çevrimine geçmiş olması ve yılın her dönemi cinsel olarak aktif olması erkeğin ilgisini başka hiçbir türde gözlenmeyen oranda dişiye çevirmesine yol açmıştır. Bütün bunlar evrimsel açıdan erkek homo sapiens'in güçlü babalık içgüdüleri geliştirmiş olmasını gerektirir. Nitekim sosyobiyolojik gen stratejisi modelleri bakımından dişi ve erkek hamo sapienslerin monogam olmasını gerektirecek bir neden olmamakla birlikte insan yavrusunun yukarda ifade ettiklerimden daha fazla nedenle türün devamlılığını sağlayacak nadir ve değerli bir genetik taşıyıcı haline gelmiş olmasından dolayı, erkeğin de çok fazla spermatozoit üretmesine rağmen ortaya çıkan yavrularını sahiplenme eğilimi güçlü olmalıdır. Burada kısaca ve birkaç ana nokta çerçevesinde ifade etmeye çalıştığım nedenlerle erkek homo sapiens'in çocuklar ve dişi üzerinde diğer hiçbir primat türünde gözlenmeyen oranda artmış bir ilgisi vardır. Bu ise Oidipal yapılanmanın evrenselliği tezinde en çok tartışılan noktayı; erişkin erkeğin babalık işlevini pek de kolayca reddemeyeceğimizi gösterir.

Sonuç itibariyle Freud sadece psikanalizin değil muhtemelen gelecekte kurulacak yeni bir disiplin gibi duran *psikobiyoloji*'nin de öncüsüdür.

KAYNAKLAR

Byrn, R. (1995), *The Thinking Ape*, Oxford University Press.
Corballis, M. (1991), *The Lopsided Ape*, Oxford University Press.
Wills, C. (1993), *The Runaway Brain*, HarperCollins.

—

Haz İlkesinin Ötesinde

I

Psikanalitik kuramda ruhsal süreçlerin otomatik olarak haz ilkesiyle yönlendirildiğini hiç düşünmeksizin kabul ediyoruz, yani bu süreçleri uyaranın her seferinde hoşnutsuzluk veren bir gerilim olduğuna, sürecin bu gerilimin azalacağı, yani hoşnutsuzluktan kaçınarak hazzın üretileceği bir yöne doğru gideceğine inanıyoruz. Çalışmamıza konu olan ruhsal süreçleri bu açıdan incelediğimizde çalışmamıza "ekonomik" bir bakış açısı katmış oluyoruz. "Topografik" ve "dinamik" yönelişler yanında bir de bu "ekonomik" unsuru değerlendirmeye çalışan bir tanımlamanın şu anda düşünebileceğimiz en bütünsel tanım olacağını ve *metapsikolojik* sıfatıyla öne çıkmaya hak kazanacağını belirtmek istiyoruz.

Bu arada, bir haz ilkesi varsayımıyla belli ve tarihsel açıdan yerleşik bir felsefi sisteme ne denli yaklaşmış ya da katılmış olduğumuz bizi hiç ilgilendirmemektedir. Biz böyle spekülatif varsayımlara, alanımızdaki gündelik gözlemlerimizin gerçeklerini tanımlamaya ve anlatmaya çalışırken ulaşıyoruz. Psikanalitik çalışmanın yönlendiği erekler arasında öncül ya da özgün olmak yoktur ve bu ilkenin ileri sürülmesine yol açmış olan izlenimler o denli göze batıcıdır ki görmezden gelinmeleri pek mümkün olamaz. Buna karşılık bize, bu kadar belirleyici bulduğumuz bu haz ve hoşnutsuzluk duygularının anlamını söyleyecek, felsefi ya da psikolojik herhangi bir kurama şükranlarımızı sunmaya da hazırız. Ne yazık ki bu konuda işe yarar bir şey sunulamıyor bize. Burası, ruhsal yaşamın en karanlık ve girilemez alanıdır ve bence bu alana dokunmaktan kaçınamıyorsak ona ilişkin en gevşek varsayım en iyisi olacaktır. Biz haz ve hoşnutsuzluğu, ruhsal yaşamda bulunan –ancak herhangi bir biçimde "bağlı" olmayan– uyarılmanın niceliğiyle ilintilendirmeye karar verdik; öyle ki, hoşnutsuzluk bu nicelikte bir *artışa,* haz ise bir *azalışa* denk düşer. Ancak, duygulanımların gücüyle bunlara tekabül eden uyarılma

niceliğindeki değişimler arasında basit bir orantı düşünmüyoruz. Hele psikofizyolojinin bütün verilerinden sonra doğrudan bir orantıyı hiç düşünmüyoruz. Duygulanım için en önemli etken, büyük bir ihtimalle, belli bir zaman içindeki uyarılmada görülen azalma ve artmalar olmaktadır. Burada muhtemelen deneye söz düşecektir ve biz analistler için çok belirli gözlemlerin kılavuzluğu olmadığı sürece, bu soruna daha fazla girmek salık verilmez.

Ama G. T. Fechner gibi derinlere inebilen bir araştırmacı, haz ve hoşnutsuzluk konusunda psikanalitik çalışmanın bizi kabul etmeye zorladığı görüşle büyük ölçüde uzlaşan bir görüş ileri sürerse buna karşı ilgisiz kalamayız. Fechner'in *Organizmaların Yaratılış ve Gelişim Tarihine İlişkin Bazı Düşünceler* adlı 1873 tarihli kısa çalışmasında (Bl. XI, Ek, s. 94) bulunan önerme şöyledir: "Bilinçli dürtüler her zaman haz ya da hoşnutsuzluk ile ilintili olduğuna göre, haz ve hoşnutsuzluğun da istikrar ve istikrarsızlık koşullarıyla psikofizik bir ilintileri olduğu düşünülebilir. Buradan da benim başka bir çalışmamda ayrıntılı olarak geliştireceğim şu hipoteze varabiliriz: bilinç eşiğini aşan her psikofizik hareket, belli bir sınırın ötesinde, tam istikrara yaklaştığı ölçüde hazla, belli bir sınırın ötesinde tam istikrardan uzaklaştığı ölçüde hoşnutsuzlukla karşılanır; iki sınır arasında bulunan, haz ve hoşnutsuzluğun niteliksel eşiği olarak adlandırılabilecek yerde ise belli bir duyumsal kayıtsızlık bulunur."

Haz ilkesinin ruhsal yaşamdaki egemenliğine inanmamıza yol açan gerçekler, ruhsal aygıtın, içinde bulunan uyarılma miktarını olabildiğince az, hiç değilse sabit tutmak için bir çabası olduğu varsayımında da ifadesini bulmaktadır. Aynı ifadenin bir başka anlatım biçimidir bu: eğer ruhsal aygıtın çabası uyarılma miktarını düşük tutma yönündeyse bunu yükseltmeye uygun olan her şey işleve karşıt, yani hoşnutsuzluk uyarısı olarak algılanır. Haz ilkesi sabitlik ilkesinden çıkmaktadır; nitekim sabitlik ilkesi bizim haz ilkesini kabul etmemize yol açan gerçeklerden yola çıkarak tanımlanmıştı. Daha ayrıntılı bir tartışmayla, ruhsal aygıtın bu varsaydığımız eğiliminin, Fechner'in haz ve hoşnutsuzluk duyumlarıyla ilintilediği *istikrar eğilimi* ilkesi altında yer alan özgül bir örnek olduğunu görebiliriz.

Ama o zaman haz ilkesinin ruhsal süreçler üzerindeki egemenliğinden söz etmenin aslında doğru olmayacağını da söylemeliyiz. Eğer böyle olsaydı ruhsal süreçlerimizin büyük çoğunluğuna hazzın refakat etmesi ya da çoğunun haz sağlaması gerekirdi; oysa en genel deneyimler böyle bir sonuca şiddetle karşı çıkar. O halde ancak şöyle

olabilir: Ruhta haz ilkesine yönelik güçlü bir eğilim bulunmaktadır ama bu daha başka güçler ya da ilişkilerle çatışmaktadır ve sonuç her zaman haz ilkesine uygun olmayabilmektedir. Fechner'in benzeri durumlar için notuyla karşılaştıralım (*a.g.e.*, s. 90): "Ama hedefe yöneliş her zaman hedefe ulaşmak demek değildir, çünkü genellikle hedefe ancak yaklaşık olarak ulaşılabilir."

Şimdi haz ilkesinin başarısını hangi koşulların boşa çıkardığı sorusuna geri dönersek yeniden tanıdık ve güvenli bir zemine ulaşırız ve analitik deneyimlerimizi soruyu yanıtlamak için bolca kullanabiliriz. Haz ilkesinin bu şekilde ketlenişinin ilk örneği, düzenli sıklıkta tekrarlanan tanıdık bir durum. Biliyoruz ki haz ilkesi ruhsal aygıtın birincil çalışma yöntemine uygundur; fakat kendini koruma bakış açısından organizmanın dış dünyanın güçlüklerine karşı koyabilmesine en başından itibaren uygunsuz, hatta çok da tehlikelidir. Benin kendini koruma dürtülerinin etkisi altında haz ilkesi, haz kazanma amacını elden bırakmadan doyumun ertelenmesi, kimi doyum olanaklarından vazgeçilmesi ve bir süre hoşnutsuzluğa katlanmak gibi uzun ve dolambaçlı yollardan hazzı sağlayan ve gücünü gösteren *gerçeklik ilkesi* ile yer değiştirir. Haz ilkesi zor "eğitilebilir" olan cinsel dürtülerin işleyiş yöntemi olarak kalmayı uzun süre sürdürür ve gerek cinsel dürtülerden gerekse benin içinden başlayarak, bütün organizmanın zararına yol açarak gerçeklik ilkesini alt etmeyi sıklıkla başarır.

Bu durumda gerçeklik ilkesinin haz ilkesinin yerini almasının hoşnutsuzluk duygularının ancak bir bölümünün, üstelik en yoğun olmayan bir bölümünün nedeni olduğu kuşkusuzdur. Yaklaşık olarak aynı sıklıkta karşılaşılan bir başka hoşnutsuzluk kaynağı, benin daha yüksek örgütlenmelere doğru gelişimini sürdürdüğü sırada ruhsal aygıtta oluşan çatışmalar ve yarılmalarda ortaya çıkar. Aygıtı dolduran enerjinin neredeyse tümü doğuştan gelen dürtü itkilerinden kaynaklanmaktadır, ama bunların hepsinin aynı gelişime ulaşmasına izin verilemez. Süreç içinde kimi dürtülerin ya da dürtü parçalarının hedefleri ya da iddiaları bakımından benin kapsayıcı birliğine katılabilen öbürleriyle uzlaşmaz hale geldikleri sık sık rastlanan bir durumdur. O zaman bunlar bu birlikten bastırma süreciyle ayrılır, ruhsal gelişimin daha alt aşamalarında tutulur ve her şeyden önce bir doyum olanağından uzak kalırlar. Bastırılmış cinsel dürtülerde kolaylıkla olabildiği gibi dolambaçlı yollardan doğrudan ya da yedek doyuma kavuşabildikleri zaman da, aslında bir haz olanağı olan bu başarı ben tarafın-

dan hoşnutsuzluk olarak algılanır. Bastırmayla sonuçlanmış olan eski çatışmanın neticesinde haz ilkesi, tam belli dürtülerin bu ilke uyarınca yeni zevkler edinmeyi hedefledikleri noktada yeni bir yön kazanmıştır. Bastırmanın bir haz olanağını bir hoşnutsuzluk kaynağına çevirmesi sürecinin ayrıntıları henüz tam anlaşılabilmiş ya da apaçık gösterilebilir değildir, ama kuşkusuz bu türden bütün nevrotik hoşnutsuzluklar haz olarak algılanamayan hazlardır.[1]

Elbette hoşnutsuzluk yaşantılarımızın tümü burada gösterilen iki hoşnutsuzluk kaynağıyla açıklanamazlar; ama geri kalanların mevcudiyetinin haz ilkesinin egemenliğine karşı gelmediklerini düşünmek için haklı gerekçelerimiz vardır. Hissettiğimiz hoşnutsuzluğun çoğu algısal hoşnutsuzluktur; kâh doyurulmamış dürtülerin baskısının algılanmasından kaynaklanır, kâh kendiliğinden acı verici olan, ya da ruhsal aygıtta hoş olmayan beklentileri uyaran –yani ruhsal aygıt tarafından "tehlike" olarak tanınan– dış algılardan kaynaklanır. Bu dürtü taleplerine ve tehlike tehditlerine verilen ve ruhsal aygıtın asıl uğraşını oluşturan tepkiler, haz ilkesi tarafından ya da onu değiştiren gerçeklik ilkesi tarafından doğru bir şekilde yönlendirilebilirler. Bu süreç haz ilkesinin daha öte bir kısıtlanışını gerektirmez; bununla birlikte dış tehlikeye verilen ruhsal tepkinin incelenmesi burada ele alınan soruna yeni malzeme ve yeni sorular sağlayabilir.

1. En önemlisi herhalde haz ve hoşnutsuzluğun bilinçli algılamalar olarak bene bağlı olmalarıdır.

II

Ağır mekanik sarsıntılardan, tren çarpışmalarından ve ölüm tehlikesiyle bağlantılı bu tür başka kazalardan sonra gelişen ve "travmatik nevroz" adı verilen bir durum uzun zamandan beri tanımlanagelmiştir. Kısa süre önce biten korkunç savaş böyle hastalıklardan büyük sayıda ortaya çıkmasına yol açmış ve en azından bunları mekanik şiddetin sinir sistemine etkisiyle gerçekleşen organik zedelenmelere bağlama çabalarına son vermiştir.[2] Travmatik nevrozun tablosu, motor semptomlardaki zenginliğiyle histeriye yaklaşır fakat hipokondri ve melankolide olduğu gibi şiddetle belirginleşen öznel acı belirtileriyle ve ruhsal yetide görülen çok daha kapsamlı genel zayıflama ve parçalanmayla onu çok aşar. Şimdiye kadar ne savaş nevrozlarına, ne de barış zamanı görülen travmatik nevrozlara tam bir açıklama getirilebilmiştir. Savaş nevrozlarında aynı hastalık tablosunun zaman zaman kaba bir mekanik şiddet olmadan da meydana gelebilmesi hem açıklayıcı, hem de şaşırtıcıdır. Basit travmatik nevrozda iki özellik öne çıkmaktadır: Birincisi ağırlıklı nedenin şaşırma ve korkuya bağlı görünmesi, ikincisi de aynı zamanda meydana gelen bir yaralanma ya da sakatlanmanın çoğu zaman nevrozun ortaya çıkışına karşı bir etki yapmasıdır. Dehşet, korku ve kaygı haksız olarak eşanlamlı ifadeler gibi kullanılır; oysa tehlikeyle ilişkileri bakımından birbirlerinden net bir şekilde ayrılmaya uygundurlar. Kaygı, kaynağı bilinmese de bir tehlike beklentisi ve buna hazırlanma durumunu tanımlar. Korku, korku duyulacak bir nesneyi gerektirir. Ama dehşet hazırlanmaksızın tehlikeye düşüldüğü zaman girilen durumu anlatır ve şaşırma etkenini vurgular. Kaygının travmatik bir nevroz üretebileceğini sanmıyorum; kaygıda öznesini dehşetten ve dolayısıyla dehşet nevrozundan koruyan bir yan vardır. Bu cümleye daha sonra yeniden döneceğiz.

2. Bkz. "Savaş Nevrozlarının Psikanalizi", Ferenczi vd. (1919).

Düşlerin incelenmesini derin ruhsal süreçlerin araştırılmasında en güvenilir yol olarak kabul edebiliriz. Travmatik nevrozda düşler, hastayı her seferinde yeni bir dehşetle uyandığı, kaza durumuna durmadan geri götüren bir nitelik gösterir. Buna çok az şaşılmaktadır. Denilmektedir ki bu, travmatik yaşantının bıraktığı izin gücünün kanıtıdır, öyle ki uykuda bile durmadan onu zorlamaktadır. Hasta travmaya saplanmış gibidir. Hastalığı ortaya çıkaran yaşantılara böyle saplantıları uzun zamandan beri histeriden tanıyoruz. Breuer ve Freud 1893'te, histeriklerin büyük ölçüde anı kırıntılarından acı çektiklerini bildirmişlerdi. Savaş nevrozlarında da Ferenczi ve Simmel gibi gözlemciler kimi motor semptomları travmanın meydana geldiği ana saplanmış olmakla açıklayabilmektedirler.

Yalnız travmatik nevrozla hastalananların uyanık yaşamlarında geçirdikleri kazayla çok uğraştıkları konusunda bir belirti yok elimizde. Belki daha çok bunu düşünmemeye çalışıyorlardır. Hastaların geceleri gördükleri düşlerin onları yeniden travmaya yol açan olaya döndürmesini normal kabul etmek, düşlerin doğasını yanlış anlamak demektir. Düşlerin hastaya geçmişteki sağlıklı günlerine ya da umulan iyileşmesine dair tablolar göstermesi, doğalarına daha uygun olurdu. Eğer travmatik nevrozluların gördüğü düşler nedeniyle düşlerin arzu doyurucu niteliklerine olan inancımızdan vazgeçmeyeceksek, elimizde tek bir seçenek kalır: bu durumda, hastadaki düş işlevinin, diğer pek çok yön gibi bozulduğunu ve amacından saptığını varsayabiliriz ya da benin gizemli mazoşistik eğilimlerini gözden geçirmek zorunda kalabiliriz.

Artık bu karanlık ve hüzünlü travmatik nevrozlar konusunu bırakıp ruhsal aygıtın çalışma yöntemini en erken normal uğraşılardan biri üzerinde incelemeyi öneriyorum: Çocukların oyunları üzerinde yani.

Çocuk oyunları üzerine çeşitli teoriler kısa bir süre önce S. Pfeifer (1919) tarafından *Imago*'da (cilt 4) bir araya getirilmiş ve analitik olarak değerlendirilmiştir. Burada bu çalışmaya gönderme yapabilirim. Bu teoriler çocuk oyunlarının güdülerini açıklamaya çalışıyorlar, fakat ekonomik yönünü, haz kazanma amacını ön plana çıkarmakta başarısız oluyorlar. Ben bütün bu alanı kapsamak niyetinde olmaksızın, bir buçuk yaşındaki bir oğlan çocuğunun kendi başına başardığı ilk oyunu açıklamak için karşıma çıkan bir fırsatı kullandım. Çocuk ve anne babasıyla bir çatı altında birkaç hafta geçirdiğim için bu kaçamak bir gözlemden daha farklı bir şeydi ve çocuğun durma-

dan yinelenen bilmecevari eylemleri bana anlamlarını belli edinceye kadar epey zaman geçti.

Çocuk zekâ gelişiminde hiç de aceleci olmamıştı; bir buçuk yaşında ancak az anlaşılabilir sözcüklerle konuşabiliyor ve ayrıca çevresi tarafından anlaşılabilen birçok anlamlı ses kullanıyordu. Ama anne babasıyla ve evdeki hizmetçi kızla iyi anlaşıyordu ve "uslu" karakteri nedeniyle övülüyordu. Anne babasını gece vakti rahatsız etmiyor, bazı şeylere el sürmemek ve belli yerlere girmemek gibi yasaklara uyuyor ve her şeyden önce, onu kendisi besleyip hiç yardımsız olarak bakmış olan annesine çok bağlı olduğu halde, annesi onu saatlerce terk ettiğinde hiç ağlamıyordu. Ancak bu uslu çocuk eline geçirebildiği bütün küçük şeyleri kendisinden çok uzağa, odanın bir köşesine, yatağın altına vb. fırlatmak gibi zaman zaman rahatsız edici olan bir alışkanlık geliştirmişti; öyle ki oyuncaklarını bir araya toplamak hiç de kolay olmuyordu. Bu fırlatışlar sırasında ilgi ve hoşnutlukla yüksek sesle uzun bir o-o-o-o-o çekiyordu. Bunun annenin ve gözlemcinin görüş birliğiyle bir çığlık olmayıp "gitti" (Almanca "*fort*") anlamı taşıdığı anlaşılıyordu. Sonunda bunun bir oyun olduğunu ve çocuğun bütün oyuncaklarını onların "gitmesi" için kullandığını fark ettim. Günlerden bir gün bu görüşümü destekleyen bir gözlemim oldu. Çocuğun üzerine iplik sarılı tahta bir makarası vardı. Bunu arkasından sürükleyerek çekmek, böylece arabacılık oynamak hiç aklına gelmiyor, ipliğe bağlı makarayı büyük bir ustalıkla perdelerle çevrili yatağının kenarından içeri doğru fırlatıyor, makara gözden kaybolunca o anlamlı o-o-o-o'yu söylüyor ve sonra ipinden makarayı gene dışarı çekiyor ama bu kez makaranın ortaya çıkışını sevinçli bir "*Da*" –işte, orada– ile selamlıyordu. Öyleyse oyunun tamamı buydu; gözden kaybolmak ve yeniden gelmek. Asıl büyük haz ikinci hareketine bağlı olsa da çoğu zaman yalnız birinci hareketi görülüyor ve hiç bıkıp usanmadan oynadığı oyun bundan ibaret sanılıyordu.[3]

O zaman oyunun yorumu kolaylaşıyordu. Bu çocuğun başardığı, dürtüden vazgeçmek (dürtünün doyumundan vazgeçmek), annenin uzaklaşmasına karşı koymaksızın izin vermek gibi büyük bir kültürel

3. Bu yorum başka bir gözlemle tamamiyle doğrulandı. Bir gün anne saatlerce yokluktan sonra yeniden geldiğinde "Bebe o-o-o-o" selamıyla karşılandı. Bu önce anlaşılmadı. Ama kısa zamanda çocuğun kendisini yok etmeye yarayan bir araç bulduğu anlaşıldı. Yere kadar uzanan aynadaki resmini keşfetmişti ve aynadaki sureti "yok" oluncaya kadar çömelmekteydi.

beceri ile ilgiliydi. Buna karşılık, aynı kayboluş ve yeniden gelişi ulaşabildiği nesnelerle sahneye koymakla kendi zararını azaltmaktaydı. Bu oyunun duygusal yorumu için bunu kendisinin mi uydurduğu yoksa bir uyaran sonucunda mı benimsediği elbette hiç önemli değildir. İlgimiz başka bir noktaya yönelecektir. Annenin gidişinin çocuk için hoş, hatta önemsiz olması bile olası değildir. O halde kendisi için üzücü olan bu yaşantıyı oyun olarak yinelemesi haz ilkesine nasıl uyabiliyordu? Belki, uzaklaşmanın, sevinç veren yeniden kavuşmanın ön koşulu olarak oynandığı, oyunun asıl amacının bu ikincisi olduğu şeklinde bir yanıt verilebilir. Ama bu, oyunun birinci sahnesinin, gidip yok olmanın tek başına oyun olarak sahnelendiği ve bunun haz veren sona ulaşan sahneden çok daha sık olarak oynandığı şeklindeki gözleme aykırı olacaktır.

Böyle tek bir olgunun analizi güvenli bir sonuç vermez; tarafsız bir bakışla çocuğun bu yaşantıyı başka bir güdüyle oyunlaştırdığı izlenimi edinilmektedir. Başlangıçta çocuk pasifti, yaşantıya maruz kalıyordu; oysa hoşnutsuzluk verse de durumu oyun gibi yineledikçe aktif bir rol almaya başladı. Bu çaba, anının haz verip vermediğinden bağımsız hale gelmiş bir egemen olma dürtüsüne bağlanabilir. Ama başka bir yorum da denenebilir. Nesnenin fırlatılması, çocuktan uzaklaştığı için anneye karşı duyulan ve gerçek yaşamda bastırılmış olan öç itkisinin doyumu da olabilir ve o zaman "Peki, git öyleyse. Sana ihtiyacım yok. Seni ben gönderiyorum" gibi meydan okuyan bir anlam taşır. Bir buçuk yaşındayken ilk oyununu gözlemlediğim bu aynı çocuk, bir yıl sonra kızdığı bir oyuncağı öfkeyle yere atarak "Sa(va)şa git!" diye bağırmaktaydı. O sıralarda kendisine ortada olmayan babanın savaşta olduğu söylenmişti ve babasını hiç özlemiyor, tersine anneye tek başına sahip olmak konusunda rahatsız edilmek istemediğini apaçık belirtiyordu.[4] Başka çocukların da kişiler yerine nesneleri fırlatarak benzeri düşmanca duyguları gösterdiklerini biliyoruz.[5] O zaman, acaba önemli bir şeyi ruhsal olarak işlemek, ona kendi başına egemen olmak dürtüsü birincil olarak ve haz ilkesinden bağımsız olarak dışavurabilir mi diye kuşkuya düşüyoruz. Burada tartışılan vakada çocuğun hoş olmayan bir deneyimi oyunla yi-

4. Çocuk beş buçuk yaşına geldiğinde annesi öldü. Artık gerçekten "gittiğinde" (o-o-o olduğunda) oğlanda hiçbir yas görülmedi. Ama bu arada onda şiddetli bir kıskançlık uyandıran ikinci bir çocuk doğmuş bulunuyordu.

5. Bkz. "*Şiir ve Gerçek*'te Bir Çocukluk Anısı", Freud (1917a).

neleyebilmesinin nedeni bu yinelemenin farklı ama yine de doğrudan bir haz edinimiyle bağlantılı olmasıdır.

Çocuk oyunlarının daha ayrıntılı bir değerlendirmesi de bizim bu iki görüş arasında salınmamızı engelleyemiyor. Çocukların, yaşamlarında üzerlerinde iz bırakan her şeyi oyunlarında yineledikleri, böylece izlenimin şiddetine tepkilerini boşaltıp kendilerini duruma bir tür egemen kıldıkları görülüyor. Ama öte yandan çocukların bütün oyunlarının, onlara hep egemen olan bir dileğin, büyük olmak ve büyükler gibi yapabilmek dileğinin etkisi altında bulunduğu da yeterince açıktır. Yaşantının hoşnutsuzluk niteliğinin onu her zaman oyunda kullanılamaz hale getirmediği de gözlenmektedir. Doktor küçüğün boğazına baktığında ya da ona küçük bir ameliyat uyguladığında bu korku veren deneyim kesinlikle bir sonraki oyunun içeriğini oluşturacaktır ama bir başka kaynaktan haz edinimi de gözden kaçmaz. Çocuğun yaşantının pasifliğinden oyunun aktifliğine geçmesi, hoş olmayanı bir oyun arkadaşına uygulayarak bu muadilin kişiliğinde öç almasını sağlar.

Bu açıklamalardan, oyunun güdüsünün bir taklit dürtüsü olduğunu çıkarsamanın gereksiz olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, çocuğunkilerden farklı olarak seyirciye yönelik olan erişkinlerin sanatsal oyunlarında ve taklitlerinde, tragedya örneğinde olduğu gibi, seyircinin en acılı deneyimlerden bile esirgenmediğini ama gene de bu deneyimlerin çok yüksek bir zevkle algılandığını unutmamalıyız. Böylece, haz ilkesinin egemenliği altında bile, hoşnutsuzluk verici olanı da anıların ve ruhsal uğraşının nesnesi haline getirebilmek için yeterli araçlar ve yollar olduğundan emin olabiliyoruz. Sonunda haz elde etmeye doğru ilerleyen bu olgular ve durumlar ekonomik yönelişli bir estetik sağlıyor olabilir. Bizim amaçlarımız açısından ise işe yaramazlar, çünkü bunlar haz ilkesinin varlığını ve egemenliğini koşul olarak ileri sürmekte; haz ilkesinin *ötesindeki* eğilimlerin etkinliği olan, yani ondan daha ilkel ve ondan bağımsız olan bir şey üretmemektedirler.

III

Yirmi beş yıllık yoğun çalışma psikanalitik tekniğin bugünkü hedeflerinin başlangıçta olduğundan çok daha farklı olması sonucunu da getirmiştir. Başlangıçta analiz yapan hekim hastada saklı olan bilinçdışı malzemeyi ortaya çıkarmak, bir araya getirmek ve doğru zamanda ona bildirmek için uğraşmaktan başka bir şey yapamıyordu. Psikanaliz her şeyden önce bir yorum sanatıydı. Ama terapi görevi bununla bitmediği için hemen hastayı bu yapılanı kendi anılarıyla onaylaması için zorlama amacı ortaya çıkıyordu. Bu çabada ana vurgu hastanın dirençleri üzerindeydi. Artık sanat, bu dirençleri olabildiğince çabuk kaldırmak, hastaya göstermek ve dirençlerinden vazgeçmesi için hastayı insani etkileşimle (burada "aktarım" olarak etki yapan telkin rol oynuyordu) harekete geçirmek olmuştu.

Ama sonra gittikçe açıklığa kavuştu ki, bilinçdışının bilince çıkarılması olarak saptanan hedefe bu yolla da tam olarak ulaşılamaz. Hasta kendi içinde bastırılmış olanın hepsini anımsayamaz, hele tam da en önemli olanı hiç anımsayamaz ve bu yüzden kendisine anlatılmış olan yapılanışın doğruluğuna ikna olamaz. Daha da ötesi, bastırılmış olanı hekimin tercih ettiği gibi geçmişe ait bir şey olarak anımsamak yerine o andaki yaşantı olarak *yinelemeye* zorlanmış olur.[6] Böyle istenmeyen bir sadakatle ortaya çıkan yeniden yaşama durumunda her zaman içerik olarak bir parça çocuk cinsel yaşamı, yani Oidipus kompleksi ve onun türevleri bulunur ve aktarım alanında yani hekimle ilişkide rol oynar. Bu tedavide çok ileri götürülürse, eski nevrozun artık bir aktarım nevrozuna dönüştüğü söylenebilir. Hekim bu aktarım nevrozunun alanını olabildiğince sınırlamaya, olabildiğince anılara girmeye ve yinelemeye olabildiğince az izin vermeye ça-

6. Bkz. "Psikanaliz Teknikleri İçin Başka Öneriler. II. Anımsama, Yineleme ve Derinlemesine Çalışma", Freud (1914a).

balar. Anılar ve yeniden yaşama arasındaki oran, vakadan vakaya değişir. Kural olarak, hekim analiz olanı tedavinin bu aşamasından koruyamaz; unutulmuş yaşamının belli bir parçasını yeniden yaşatması şarttır; bu arada da gerçek gibi görünen şeyin unutulmuş geçmişin bir yansıması olduğunu fark edecek kadar bir mesafeyi korumasını sağlamaya da çabalamak zorundadır. Bu başarılırsa hastanın inancı ve buna bağlı olan terapi başarısı kazanılmış sayılır.

Nevrotiklerin psikanalitik tedavisi sırasında beliren bu "*yineleme zorlantısı*"nı anlayabilmek için her şeyden önce dirençlerle savaşım sırasında "bilinçdışı"nın direnciyle uğraşıldığı yanılgısından kurtulmak gerekir. Bilinçdışı, yani "bastırılmış olan", tedavi çabalarına hiçbir direnç göstermez; aslında kendisi de üzerine binen basıncı bilince ya da gerçek eyleme doğru itebilmekten başka bir şey istememektedir. Tedavideki direnç, ruhsal yaşamın başlangıçta bastırmayı gerçekleştirmiş olan yüksek katmanlarından ve sistemlerinin kendisinden ileri gelmektedir. Ama bilindiği kadarıyla tedavinin başlangıcında dirençlerin güdüleri, hatta dirençlerin kendileri bilinçdışı oldukları için, bunu terminolojimizi düzeltmek için bir uyarı olarak kabul etmeliyiz. Karşılaştırmamızı bilinç ile bilinçdışı arasında değil, tutarlı *ben* ile *bastırılmış olan* arasında yaparsak, belirsizlikten kurtulabiliriz. Bendeki birçok şey, özellikle de benin çekirdeği adı verilebilecek olan şey kuşkusuz ki bilinçdışıdır; bunun ancak çok küçük bir parçasını "bilinçöncesi" adıyla açıklıyoruz. Salt betimleyici olan bir terminolojiyi sistematik ya da dinamik bir terminolojiyle değiştirdikten sonra analiz görenin direncinin onun beninden kaynaklandığını söyleyebilir ve yineleme zorlantısının bilinçdışı bastırılmış olandan geldiğini hemen kavrarız. Zorlantının, ancak tedavinin yol alıp onunla karşılaşması ve bastırmayı gevşetmesi durumunda kendini ifade edebiliyor olması da olasıdır.[7]

Bilinçli ve bilinçdışı benin direncinin haz ilkesinin hizmetinde bulunduğundan, bastırılmış olanın serbest kalmasıyla uyarılabilecek olan hoşnutsuzluktan kaçınmaya çalıştığından hiç kuşkumuz yoktur. Bizim çabamız ise bu hoşnutsuzluğa, gerçeklik ilkesini göreve çağırarak bir tahammül sağlamak içindir. Ama bastırılmış olanın gücünün belirtisi olan yineleme zorlantısının haz ilkesiyle ilişkisi nasıl-

7. Yineleme zorlantısının yardımına koşanın tedavideki telkin etkisi olduğunu, yani hekime duyulan ve bilinçsiz ebeveyn kompleksine dayalı itaatın etkili olduğu tezini başka bir yerde tartışmıştım.

dır? Yineleme zorlantısını yeniden yaşatan şeylerin çoğunun bene hoşnutsuzluk vermesi gerekir, çünkü bastırılmış dürtü itkilerinin ortaya çıkmasına yol açar ama değerlendirmiş olduğumuz gibi haz ilkesine karşı çıkmayan bir hoşnutsuzluktur bu; bir sistem için hoşnutsuzlukken, aynı zamanda bir başkası için doyumdur. Ancak burada yeni ve önemli bir olguyla karşılaşıyoruz: Yineleme zorlantısınm bir yandan da hiçbir haz olasılığı taşımayan; çok eskiden bile, o zamandan beridir bastırılmış dürtüsel itkileri bile tatmin edemeyen geçmiş deneyimleri anımsatması.

Çocukluk cinsel yaşamında görülen erken yeşerme, dileklerinin gerçeklikle uyuşmaması ve çocuğun gelişim aşamasının uygunsuzluğu nedeniyle yıkılmaya mahkûmdur. Bu yeşerme çok üzücü ve utandırıcı olaylarla ve çok derin acılarla sona erer. Sevgi yitimi ve başarısızlıklar kendilik duygusunda narsistik bir yara olarak kalıcı bir iz bırakır ve bu benim ve Marcinowski'nin[8] deneyimlerimize göre nevrotiklerde çok sık görülen "aşağılık duygusu"na her şeyden fazla katkıda bulunur. Çocuğun bedensel gelişiminin kısıtlılığıyla sınırlanan cinsel araştırmaları doyurucu sonuçlara ulaşamaz ve bunun sonunda da yakınmalar başlar; hiçbir şeyi başaramıyorum, bir işe yaramıyorum gibi. Çoğunlukla karşı cinsten ebeveyne olan sevgi bağı, düş kırıklığı, doyumu boşuna bekleme gibi acılara maruz kalır. Yeni bir çocuğun doğması sevilenin sadakatsizliğini kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ispat eder, çocuğun kendisi de böyle bir çocuk yapmak için acıklı bir ciddiyetle giriştiği deneme utançla sona erer, küçüğe ayrılan şefkatin kendinden esirgenmesi, eğitimin taleplerinin artması, azarlar ve zaman zaman da cezalandırmalar onun payına düşen *aşağılanmayı* tamamlar. Bunlar çocukluk çağma özgü bu sevginin nasıl sona erdiğinin durmadan yineleyen tipik örnekleridir.

Bütün bu istenmeyen olgular ve acılı duygular nevrotikler tarafından aktarımda yinelenir ve büyük bir ustalıkla yeniden yaşanır. Daha tamamlanmamış olan tedavinin kesilmesinde ısrar ederler, utancı yeniden oluşturmayı, hekimi kendilerine karşı ağır sözcükler kullanmaya ve soğuk tavırlar takınmaya zorlamayı çok iyi bilirler, kıskançlıkları için uygun nesneyi bulurlar, bir zamanlar şiddetle arzuladıkları bebeğin yerine çoğunlukla o zamanki gibi gerçek dışı olduğu anlaşılan büyük armağanlar vadederler. Bunlardan hiçbiri geçmişte haz vermiş olamaz; yeni deneyimler biçimini almak yerine anılar ya da

8. Bkz. "Aşağılık Duygularının Erotik Kaynakları", Marcinowski (1918).

düşler şeklinde ortaya çıkmalarının daha az hoşnutsuzluk vereceğini varsayabiliriz. Elbette söz konusu olan, doyuma götürmesi gereken dürtülerin eylemleridir; bunun yerine o zamanlar da sadece hoşnutsuzluk getirmiş olmaları deneyiminden hiçbir ders alınmamıştır. Buna rağmen zorlantının baskısıyla yinelenip dururlar.

Psikanalizin nevrotiklerin aktarım olgularında ortaya çıkardığı şeyler, nevrotik olmayan kimselerin yaşamlarında da gözlemlenebilir. Bu kişiler kendilerini izleyen kötü bir kader, yaşamlarında "şeytani" bir güç varmış izlenimi verir; psikanaliz en başından beri böyle kaderlerin büyük ölçüde kişinin kendisi tarafından hazırlandığını ve erken çocukluktaki etkiler tarafından belirlendiğini kabul eder. Bu tür durumlarda kendini gösteren zorlantı, kişi semptom oluşturmak yoluyla nevrotik bir çatışmayla hesaplaşıyor olmanın belirtilerini hiç göstermemiş olsa bile nevrotiklerin yineleme zorlantısından hiç de farklı değildir. Her insani ilişkinin aynı sonuca çıktığı böyle kimseler vardır; birbirlerinden ne kadar farklı olsalar da himayelerindekiler tarafından bir süre sonra, nankörlüğün acılarını tatmak kaderleriymiş gibi tamahkârlıkla terk edilen iyilikseverler, her dostlukları dostlarının kendilerine ihanetiyle sonuçlanan adamlar, yaşamları boyunca sayısız kez bir kimseyi kendileri üzerinde ya da kamu için bir otorite konumuna yücelten ama belli bir süre sonra onları, yerlerine başkasını getirmek için deviren kişiler, kadınlarla her ilişkileri aynı aşamalardan geçip aynı şekilde sonlanan âşıklar, vb. Eğer burada bu kimsenin aktif bir davranışı söz konusuysa ve karakterindeki yineleyerek hep aynı yaşantılarla kendisini belli eden, değişmeyen özelliği keşfedebilirsek, bu hep aynı şeylerin "durmadan yeniden oluşu" bizi şaşırtmaz. Kişinin biraz pasif kaldığı ve durumu pek de etkilemiyormuş gibi görünmesine rağmen aynı kaderin yinelenişinin yaşandığı vakalar bizi çok daha şiddetle etkiler. Üç kez art arda, evlendiklerinden hemen sonra hastalanan ve ölünceye kadar kendisi tarafından bakılması gereken erkeklerle evlenen kadının öyküsünü düşünün.[9] Böyle bir kader çizgisinin şiirsel bir tasvirini Tasso "Gerusalemme Liberata" (Kurtarılmış Kudüs) adlı romantik destanında vermektedir. Romanın kahramanı Tankred, düşman bir şövalyenin zırhı içinde kendisine karşı çarpışan sevgilisi Clorinda'yı farkına varmaksızın öldürür. Onun gömülmesinden sonra Haçlı Ordusunu korkutan korkunç bir

9. Bkz. C. G. Jung'un "Bireylerin Kaderleri İçin Babanın Anlamı" adlı yazısındaki ilgili notlar (1909).

büyülü ormana girer. Orada kılıcıyla büyük bir ağaca saldırır ama ağacın yarasından kan fışkırır ve ruhu bu ağacın içine hapsedilmiş olan Clorinda'nın sesi, kendisine gene zarar verdiği için yakınır.

Aktarımdaki davranışlardan ve insanların yaşam öykülerinden çıkan bu tür gözlemler, bize, ruhsal yaşamda gerçekten de haz ilkesine baskın çıkan bir yineleme zorlantısı bulunduğunu düşünmek cesaretini veriyor. Kaza nevrozlarındaki düşleri ve çocuk oyunlarındaki dürtüleri de bu zorlantıyla ilgili olarak ele almaya eğilimli olacağız artık. Elbette yineleme zorlantısının etkilerini ancak nadir durumlarda başka güdülerin yardımı olmadan saf olarak kavrayabildiğimizi de belirtmeliyiz. Çocuk oyunlarında bunların ortaya çıkışının hangi başka yorumlara da yol açtığını zaten görmüş bulunuyoruz. Yineleme zorlantısı ve doğrudan haz veren dürtü doyumunun bu noktada çok yakın bir ortaklığa girdikleri görülüyor. Aktarım olguları kuşkusuz ki bastırmakta ısrar eden benden gelen direncin hizmetindedir. Tedavide kullanılabilecek olan yineleme zorlantısı da aynı şekilde haz ilkesine sıkıca sarılan ben tarafından kendi yanına çekilir. Kader zorlantısı adı verilebilecek olan birçok şey akılcı bir düşünceyle anlaşılabilir görünüyor; öyle ki yeni bir gizemli güdü ortaya çıkarmamız gerekmiyor. Böyle bir güdüden en az kuşkulanılması gereken durumlar, belki de travmatik düşlerdir, ama daha yakından bakıldığında diğer örneklerde de içeriğin bildiğimiz güdülerle uyuşmadığı kabul edilecektir. Geriye yineleme zorlantısı varsayımının kabul edilmesini sağlayacak yeterince açıklanmamış yön kalmaktadır; bu zorlantı baskın çıktığı haz ilkesinden daha eski, daha kökten ve dürtüsel görünmektedir. Ama eğer ruhsal yaşamda böyle bir yineleme zorlantısı varsa, bunun hangi işlevlere uygun olduğu, hangi koşullarda ortaya çıktığı ve şimdiye dek ruhsal yaşamın uyarım süreçleri üzerinde egemen olduğunu düşündüğümüz haz ilkesiyle nasıl bir ilişki içinde bulunduğu hakkında daha fazla bir şeyler bilmek isteriz.

IV

Bundan sonraki tartışmamız, herkesin kendi inanışına göre ister dikkate alıp isterse bir kenara atabileceği, aşırı bir spekülasyondur. Dahası bir fikrin, nereye varacağını merak ederek, tutarlı bir biçimde izlenmesidir.

Psikanalitik spekülasyon, bilinçdışı süreçlerin incelenmesinden edinilen, bilincin ruhsal süreçlerin en yaygın özelliği değil, ancak özgül bir işlevi olduğu izleniminden yola çıkar. Metapsikolojik bir anlatım yoluyla bilincin, *Bi* denilen özgün bir sistemin işlevi olduğunu ileri sürer. Bilinçlilik esas olarak dış dünyadan gelen uyarıların algılarını ve ancak ruhsal aygıtın içinden gelebilecek haz ve hoşnutsuzluk duygularını ilettiğine göre *A-Bi** sistemine uzamsal bir konum belirlenebilir. Bu dışla için sınırında bulunmalı, dışa dönük olmalı ve öbür ruhsal sistemleri kuşatmalıdır. Bu varsayımlarla yeni bir şeye kalkışmadığımız görülebilir, sadece bilinçliliğin yeri olarak merkezi organın en dış, kuşatan tabakasını, beyin kabuğunu gösteren beyin anatomisinin görüşüne katılıyoruz. Beyin anatomisinin, bilinçliliğin korunaklı bir biçimde en içeriye yerleşeceğine, neden tam da beynin yüzeyine yerleşmiş olduğu üzerine fikir yürütmeye gereksinimi yoktur. Belki *A-Bi* sistemimizin yönlenişi sırasında biz bu açıklamayı sağlayabiliriz.

Bilinçlilik bu sistemdeki süreçlere bağladığımız tek özellik değildir. Psikanalitik deneyimlerimizin verdiği izlenimlere dayanarak diğer sistemlerdeki bütün uyarı süreçlerinin belleğin temeli olarak, yani bilinçlilikle hiç ilgisi olmayan anı kalıntıları olarak, kalıcı izler bıraktığını ileri sürebiliriz. Bunlar, kendilerini geride bırakmış olan sürecin hiçbir zaman bilince çıkmadığı durumlarda en güçlü ve en dayanıklı olurlar. Ama biz böyle kalıcı uyaran izlerinin *A-Bi* sisteminde de oluştuğuna inanmakta zorluk çekiyoruz. Bu izler eğer her zaman

* A, Algı sistemi. (ç.n.)

bilinçli kalırlarsa sistemin yeni uyarıları alabilme yeteneğini kısa zamanda kısıtlayacaklardır.[10] Öte yandan, eğer bilinçdışı iseler, bilinçdışı süreçlerin, işlevine her zaman bilinçlilik olgusunun refakat ettiği bir sistem içinde nasıl varolabildiklerini açıklama göreviyle karşı karşıya kalırız. Böylelikle bilinçli olmayı özgün bir sisteme bağlayan varsayımımızla hiçbir şeyi değiştirmemiş ve hiçbir şey kazanmamış oluruz. Bu ise, zorunlu bir çıkarsama olmasa da, bizi bilinçliliğin ve geride bir bellek izi bırakmanın aynı sistem içinde birbirleriyle bağdaşmaz olacakları varsayımına götürür. O zaman diyebiliriz ki *Bi* sisteminde uyarı süreci bilinçlidir ama hiçbir kalıcı iz bırakmaz; ancak uyarı daha içerdeki sistemlere aktarıldığında, buralarda iz bırakır. *Düşlerin Yorumu* kitabımın spekülatif bölümünde ileri sürdüğüm şemada da aynı yolu izledim. Bilinçliliğin oluşumu üzerinde başka kaynaklardan ne kadar az bilgi aldığımız düşünülürse, "bilinçlilik bellek izlerinin yerine oluşur" cümlesinde en azından belli bir tahminin de önemli yer tuttuğunu kabul etmek gerekir.

O halde *Bi* sistemi, içindeki uyarı süreçlerinin (öbür ruhsal sistemlerde olduğunun aksine) öğelerinde kalıcı izler bırakmayışı ve bilinçli hale gelme olgusu sırasında, deyim yerindeyse, tükenmeleri özelliğiyle belirginleşir. Genel kuraldan böyle bir sapma, yalnızca bu sistem için söz konusu olan bir unsurla açıklamayı gerektirir ve bu diğer sistemlerde bulunmayan unsur, *Bi* sisteminin dışa dönük konumu, onun dış dünyayla doğrudan yüz yüze kalması olabilir pekâlâ.

Yaşayan organizmayı olabilecek en büyük basitleştirmeyle, uyarılabilir maddeden şekillenmiş bir kesecik gibi düşünürsek onun dış dünyaya dönük olan yüzeyi durumu itibariyle farklılaşır ve uyarı alan bir organ olarak iş görür. Gelişim tarihinin yinelenmesi olarak embriyoloji de gerçekten merkez sinir sisteminin ektodermden oluştuğunu ve onun belli başlı özelliklerini kalıtım yoluyla üstlendiğini göstermektedir. O halde, dış uyaranların bu keseciğin dış yüzüne rasgele çarpmaları sonucunda maddesinin belli bir derinliğe kadar sürekli değişeceği, böylelikle burada uyarılma sürecinin daha derin katmanlardakinden farklı yürüyeceği kolaylıkla düşünülebilir. Böylelikle sonunda uyaranların etkileriyle, uyaranı almak için en uygun koşulları sağlayacak ve başka bir değişimi artık beceremeyecek kadar "pişmiş" bir kabuk çıkar ortaya. *Bi* sistemine uyarladığımızda bunun anlamı,

10. Bu bölüm tümüyle J. Breuer'in "Histeri Üzerine Çalışmalar"ın kuramsal bölümündeki irdelemesine dayanmaktadır; bkz. Freud (1895).

sistemin öğelerinin uyaranın geçişi sırasında artık başka hiçbir kalıcı değişiklik gösteremeyeceği, çünkü zaten bu etki yönünde aşırı değişmiş olduklarıdır, ancak artık bilinçliliği ortaya çıkarma yetisini kazanmış durumdadırlar. Madde değişimi ve uyaran sürecinin doğasına ilişkin olarak, henüz inceleme aşamasında olan kimi varsayımlar ileri sürülebilir. Uyaranın bir öğeden öbürüne geçişinde bir direnci yenmek zorunda olduğu ve direncin azalışının tam da bu uyaran için kalıcı iz oluşturan bir "yol" olduğu düşünülebilir; yani *Bi* sisteminde bir öğeden öbürüne geçişte böyle bir geçiş direnci artık bulunmamaktadır. Bu varsayımla Breuer'in ruhsal sistemlerin öğelerindeki durağan (bağlı) ve serbest hareketli yatırım enerjisi ayrımı bir arada düşünülebilir.[11] Böylece *Bi* sistemi öğeleri bağlı değil yalnız serbestçe boşaltılabilir enerjiyi kullanmaktadırlar. Ancak başlangıçta bu ilişkilerle ilgili olarak olabildiğince belirsiz konuşmakta fayda olduğunu düşünüyorum. Gene de bu spekülasyonla bilincin oluşumunu *Bi* sisteminin konumuyla belirli bir ilintiye ve bu sistemde vuku bulan uyaran süreçlerine bağlamış oluyoruz.

Canlı kesecik ve onun uyaran alan dış kabuğu ile ilgili tartışmamız henüz bitmedi. Bu yaşayan madde parçacığı en yüksek enerjilerle yüklü bir dış dünyanın ortasında yüzmektedir ve eğer uyarılara karşı bir *kalkanla* donatılmamışsa bu dünyanın uyaran etkileri onu öldürebilir. Bu kalkanı, en dış yüzeyinin yaşayan yapısını terk etmesi, belli bir ölçüde inorganik hale gelmesi ve artık özgün bir kılıf ya da zar halinde uyaranı tutucu etki sağlaması, yani dış dünyanın enerjilerinin alttaki canlı katmanlara ancak küçük bir yoğunlukta geçmesine izin vermesi yoluyla sağlar. O zaman bu koruyucu kalkanın gerisinde alt katmanlar kendilerini, içeri bırakılan uyaranların algılanması işine verebilirler. Ama dış katman ölümüyle, daha aşağı olan bütün katmanları aynı akıbetten en azından bu kalkanı geçebilecek şiddette uyaranlar girinceye kadar korumuş olur. Yaşayan organizma için bu uyarandan korunma neredeyse uyaran alımından daha önemli bir görev taşımaktadır. Kalkanın kendi enerji yedekleri vardır ve kendi içinde olup biten özgün enerji dönüşümlerini dışarıda işleyen aşırı büyük enerjilerin eşitleyici yani bozucu etkilerinden koruyabilmelidir. Uyaran alımı her şeyden önce dış uyaranların yönünü ve cinsini ayırt etmek görevini üstlenmiştir ve bunun için dış dünyadan küçük örnekler almak ve onların küçük miktarlarda tadına bakmak yeterli-

11. Bkz. Freud (1895).

dir. Yüksek gelişmiş organizmalarda bir zamanlarki küçük keseciğin kabuk katmanı çoktan vücut içine derinlere çekilmiştir ama kimi kısımları da yüzeyde, doğrudan doğruya genel kalkanın korumasında bırakılmıştır. Bunlar özgün uyaran etkilerinin alımı için belli başlı oluşumlara sahip olan ama ayrıca aşırı yüksek uyaranlara karşı ve uygunsuz uyaran türlerinin dışta tutulabilmesi için yeni korunma düzeneklerine de sahip olan duyu organlarıdır. Bunlar dış uyaranların ancak düşük bir miktarını değerlendirebilecek özelliktedirler, dış dünyadan ancak örnek alırlar; belki dış dünyayı yoklayan ve hemen geri çekilen duyargalarla kıyaslanabilirler.

Burada çok derin bir incelemeyi hak eden bir konuya şöyle kısaca değinmeme izin vermenizi diliyorum. Kant'ın "zaman ve uzamın düşüncelerimizin gerekli biçimleri" olduğu söylemi bugün belirli psikanalitik bilgilerin sonucunda tartışmaya açılabilir. Bilinçdışı ruhsal süreçlerin kendi içlerinde "zamandan yoksun" olduklarını öğrendik. Bu önce bunların zamana göre düzenlenmemiş oldukları, zamanın onlarda hiçbir şeyi değiştirmediği ve onlara bir zaman kavramının uygulanamayacağı anlamına gelir. Bunlar ancak bilinçli ruhsal süreçlerle belirginleştirilebilecek olan olumsuz özelliklerdir. Soyut zaman kavramımız daha çok *A-Bi* sisteminin çalışma şekline ve onun kendini algılamasına bağlı görünüyor. Sistemin bu işlev tarzı, uyaranlara karşı savunmanın bir başka yolu olabilir. Bu savların çok muğlak tınladığını biliyorum ancak kendimi böyle imalarla kısıtlamak zorundayım.

Buraya kadar canlı keseciğin dış dünyaya karşı bir kalkanla donatılmış olduğunu açıkladık. Daha önce de aynı keseciğin bir sonraki kabuk katmanının dışarıdan uyaran almak üzere ayrışmış olması gerektiğini saptamıştık. Ama bu duyarlı kabuk katmanı, daha ilerideki *Bi*, içeriden de uyaranlar alır. Sistemin dış ve iç arasındaki konumu ve bir tarafın ya da öbür tarafın etkileniş koşullarının farklı oluşu sistemin ve bütün ruhsal aygıtın işlerliği için ölçüttür. Dışa karşı bir kalkan vardır, gelen uyaranlar ancak küçültülmüş ölçülerde sisteme etkili olurlar. İçe karşı ise bir kalkan olması mümkün değildir. Aşağı katmanların uyaranları doğrudan doğruya ve azaltılmamış ölçülerde sisteme girip ilerler ve ilerleyişlerinin belli özelliklerine göre haz-hoşnutsuzluk duyguları üretirler. Gene de içeriden gelen uyaranlar yoğunlukları ve diğer nitelikleri bakımından (belki dalga genişlikleri açısından) sistemin çalışma tarzı için dışarıdan gelen uyaranlara göre daha uygun olacaklardır. Bu durum iki kesin sonuç yaratır: Birincisi, aygıtın içindeki süreçler için bir gösterge oluşturan haz ve hoşnutsuzluk duyguları bü-

tün dış uyaranlar üstünde bir önem kazanır. İkincisi ise hoşnutsuzlukta büyük artışa neden olan bu iç uyaranlarla başa çıkmak için özel bir yöntem gelişir: Uyarı kalkanının savunma araçlarını onlara karşı kullanabilmek için, bu uyaranları sanki içeriden değil de dışarıdan geliyormuş gibi ele almak eğilimi başgösterir. İşte patolojik süreçlerde son derece büyük bir rol oynayan *yansıtma* böyle ortaya çıkar.

Son mülahazalarla haz ilkesinin egemenliğini daha iyi anlamaya yaklaştığımızı sanıyorum. Ama henüz ona karşı koyan olgular için bir açıklamaya ulaşamadık. Bu yüzden bir adım daha atalım. Uyarı kalkanını delecek kadar güçlü gelen dış uyaranlara "*travmatik*" adını veriyoruz. Sanırım travma kavramı, başka zamanlarda etkili olan bir uyaran kalkanı ile şöyle bir ilişki içinde bulunmalıdır: Dış travma gibi bir olgu kuşkusuz organizmanın enerji işlevlerinde büyük bir bozulmaya yol açacak ve bütün savunma araçlarını harekete geçirecektir. Ama bu arada haz ilkesi o an için devre dışı bırakılmıştır. Ruhsal aygıtın büyük miktarda uyaranın baskınına uğraması artık engellenemez; uyaranla başa çıkmak, büyük miktardaki uyaranı ruhsal olarak bağlayabilmek ve daha sonra da bunlardan kurtulmak başka bir sorun olarak ortaya çıkar.

Özgül bedensel acı hoşnutsuzluğu, muhtemelen koruyucu kalkanın ancak kısmen delinmiş olmasının sonucudur. Daha sonra bu çevre noktadan merkez aygıta sürekli uyaranlar akmaya başlar ki bu başka zamanlarda ancak aygıtın içinden gelebilir.[12] Böyle bir baskına karşı ruhsal yaşamın tepkisinin ne olacağını bekleriz? Oluşan çatlağın çevresinde gereken yüksek enerji gücünü sağlayabilmek için her taraftan güç enerjisi toplanacaktır. Böylece diğer bütün ruhsal becerilerin giderek yayılan bir felcine ya da indirgenmesine, bütün öbür ruhsal sistemlerin fakirleşmesine yol açan büyük bir "karşı yatırım" ortaya çıkacaktır. Böyle örneklerden, metapsikolojik varsayımlarımızı temellendirmek için dersler çıkarmayı umuyoruz. O halde bu davranıştan da, en çok kullanılan bir sistemin bile yeni gelen, akan enerjiyi almaya, onu durağan bir yatırıma çevirmeye, yani onu ruhsal olarak "bağlamaya" muktedir olduğu sonucunu çıkarıyoruz. Sistemin kendi durağan yatırımı ne denli yüksekse bağlayıcı gücü de o denli yüksek olacak, bunun tersine kendi yatırımı ne denli düşükse o sistem akan enerjinin alımma o kadar az yetkin olacak, uyaranlara karşı koruyucu kalkanın yıkımının sonuçları da o denli korkunç olacaktır.

12. Bkz. "Dürtüler ve Dürtü Sonuçları", Freud (1915a).

Bu görüşe karşı, yıkılmanın olduğu yerde yatırım yükselişinin nedeninin, gelen büyük miktarda uyaranın enerjisi olabileceği itirazı pek haklı olmayacaktır. Eğer öyle olsaydı o zaman ruhsal aygıt yalnızca enerji yatırımında bir artış kaydeder, acının felç edici niteliği ve bütün öbür sistemlerin yoksullaşması açıklanmadan kalırdı. Acının çok aşırı boşaltım etkileri de açıklamamızı bozmaz, çünkü bunlar refleks olarak kendiliğinden olmakta, yani ruhsal aygıtın aracılığına gerek duymamaktadır. Metapsikoloji adını verdiğimiz açıklamalarımızın kesin olmayışı elbette ruhsal sistemlerdeki uyarı sürecinin doğası üzerinde hiçbir şey bilmeyişimizden ve bu konuda bir varsayım yürütmeye de kendimizi yetkili saymayışımızdandır. Bu yüzden daima her yeni formüle katmak zorunda olduğumuz büyük bir bilinmeyen ile çalışmaktayız. Bu sürecin niceliksel olarak farklı olan enerjilerle yürümesi kolay kabul edilebilir bir iddiadır; birden fazla (örneğin genlik cinsinden) niteliği olması bize daha kuvvetli bir ihtimal olarak görünmektedir. Son zamanlarda Breuer'in iki türlü enerji oluşumu olduğu, birinin serbest akan, boşalımı zorlayan, öbürünün de ruhsal sistemlerin (ya da öğelerinin) durağan bir yatırımı olduğu şeklindeki varsayımını değerlendiriyoruz. Belki de ruhsal aygıta akan enerjinin "bağlanışı"nın serbest akanın durağan duruma geçirilmesinden ibaret olduğundan şüphelenmeliyiz.

Bence yaygın travmatik nevrozu, uyarı karşısında koruyucu kalkandaki aşırı bir yıkımın sonucu olarak açıklama girişiminde bulunulabilir. Böylelikle eski, naif şok kuramı, travmanın nedenini şiddetin mekanik etkisi yerine korkunun ve yaşama yönelik tehdidin etkilerine bağlayan, psikolojik bakımdan iddialı daha yeni kuram karşısında yeniden savunulabilir olacaktır. Aslında bu karşıtlıklar uzlaşmaz değildir; travmatik nevrozun analitik açıklaması şok kuramının en kaba biçimiyle eşanlamlı da değildir. Bu kuram şokun esasını doğrudan moleküler yapının zarar görmesiyle ya da sinir öğelerinin dokusal yapısının zarar görmesiyle açıklarken, biz uyaranlara karşı savunmadaki bir çatlağın zihinsel organ üzerindeki etkisinde ve bunu izleyen sorunlarda bir açıklama arıyoruz. Dehşet olgusu, bizim için de anlamını muhafaza ediyor. Dehşetin nedeni, uyarıyı ilk alan sistemlerin fazla yatırımının bulunmayışı da dahil, kaygıya tümüyle hazırlıksız olmaktır. Düşük yatırımları nedeniyle bu sistemler gelen uyarı yükünü bağlayabilecek güçte değildirler ve uyaran savunmasının kırılışının sonuçları da o denli kolay ortaya çıkar. Alıcı sistemlerin fazla yatırımı ile kaygıya hazırlıklı olmanın uyarı savunmasının en son hattını oluş-

turduğunu görüyoruz. Birçok travmada hazırlıklı olunmayan sistemlerle fazla yatırımla hazırlıklı olan sistemler arasındaki fark, sonuç açısından büyük önem taşıyabilir: Ancak travmanın şiddeti belli bir sınırı aştığında, bu unsurun hiç önemi kalmayacaktır kuşkusuz. Bildiğimiz gibi, düşler sanrısal bir biçimde dileklerin doyurulmasına yararlar ve haz ilkesinin egemenliği altında işlevleri bu olmuştur. Ancak travmatik nevrozdan yakınanların düşlerinin onları düzenli bir biçimde travma durumuna geri götürmesi, bu ilkeye hizmet eden bir olgu değildir. Bu düşler, haz ilkesinin egemenliği daha başlamadan tamamlanması gereken başka bir işlevi yerine getirmektedirler daha ziyade: Yokluğu travmatik nevroza yol açmış olan kaygıyı geriye dönük biçimde geliştirerek uyaranla başa çıkmayı sağlamaya çalışmaktadırlar. Bunlar böylelikle ruhsal aygıtın, haz ilkesine karşı çıkmasa da ondan bağımsız olan ve haz elde etme ve hoşnutsuzluktan kaçınma amaçlarından daha köklü ve eski olduğu anlaşılan bir işlevinin tablosunu sunmaktadırlar.

O halde, düşlerin dileklerin doyurulması oldukları önermesine istisna getirmek gerektiğini itiraf edeceğimiz nokta burasıdır. Tekrar tekrar ve ayrıntılı olarak gösterdiğim gibi, kaygı düşleri böyle bir istisna değildir. Keza "ceza düşleri" de değildir, çünkü bunlar yalnızca yasaklanmış dilek doyumu yerine onun kefareti olan cezayı koymaktadırlar; o halde lanetlenen dürtüye tepki gösteren suçluluk duygusunun dilek doyumu sayılırlar. Ama travma nevrotiklerinin yukarıda anlatılan düşlerine ya da psikanalizde karşımıza çıkan, çocukluktaki ruhsal travmaları yeniden ortaya çıkaran düşlere dilek doyumu açısından bakılamaz. Bunlar daha ziyade, analizde "telkin"le desteklenen, unutulmuş ve bastırılmış olanı dışarı çıkarma dileğinin eşlik ettiği yineleme zorlantısına itaat ederler. Demek ki düşlerin, rahatsız edici itkilerin dileklerini doyurarak uykunun bölünmesine neden olacak her şeyi etkisizleştirme işlevi, onların *özgün* işlevi değildir. Bunu ancak tüm ruhsal yaşam haz ilkesinin egemenliğine girdikten sonra başarabilirler. Bir "haz ilkesinin ötesi" varsa, düşün dilek doyurucu amacının öncesinde de bir dönem olduğunu düşünmek mantıklı olur. Böyle düşünmek, düşlerin daha sonraki işlevini yadsımak anlamına gelmez. Ancak bu genel kural bir kez kırıldıktan sonra ortaya bir sonraki soru çıkar: Travmatik izlenimlerin ruhsal bakımdan bağlanmaları açısından, yineleyici zorlantılara itaat eden bu tür düşler analiz *dışında* da olası değil midir? Bu soruya kesinlikle "evet" diye cevap vermek zorundayız.

"Savaş nevrozları"nın (bu terim hastalığın ortaya çıkış nedeninden fazla bir şey ifade ettiği ölçüde), kişinin benindeki bir çatışma tarafından mümkün kılınan travmatik nevrozlar olabileceğini başka bir çalışmada ifade etmiştim.[13] II. Bölüm'ün başında belirtmiş olduğum gibi, tam da travmayla aynı zamanda olan ağır bir yaralanmanın bir nevroz oluşma ihtimalini azalttığı gerçeği, psikanalitik araştırmaların vurguladığı iki olgu düşünülürse pek de anlaşılmaz değildir. Bunlardan birincisi mekanik sarsıntının cinsel uyarının kaynaklarından biri olarak kabul edilmesi zorunluluğudur (bkz. sallanma ve demiryoluyla seyahatin etkilerine ilişkin "Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme", [Freud, 1905]). İkincisi ise acılı ve ateşli hastalıkların seyri sırasında libido dağılımının büyük ölçüde değiştiği gerçeğidir. Böylece travmanın mekanik şiddeti de, kaygı hazırlığının eksikliğinden ötürü travmatik olarak etki yapan cinsel uyarı miktarını serbest bırakır, ama aynı zamanda gerçekleşen bedensel yaralanma narsistik bir fazla yatırımla uyarının artanını yaralanan organa bağlar (bkz. "Narsizm Üzerine" [Freud, 1914b]). Libido kuramı açısından yeterli şekilde değerlendirilmemiş olsa da bilinmektedir ki, libido dağılımının böyle ağır bozuklukları –melankolide olduğu gibi– araya giren organik bir hastalıkla bir süre ortadan kalkabilir; hatta tam oluşmuş bir *dementia praecox*'un bile bu koşullarda bir süre için iyileşme yeteneği vardır.

13. Bkz. "Savaş Nevrozlarının Psikanalizi" kitabının "Giriş" bölümü (Freud, 1919).

V

Kabuk tabakasının içeriden gelen uyaranlara karşı bir savunmasının olmaması, bu uyaran aktarımlarının büyük bir ekonomik önem kazanmasına ve travmatik nevrozlarla karşılaştırılabilecek düzeyde ekonomik bozukluklara neden olmasına yol açar. Bu tür iç uyaranların en verimli kaynağı, psikolojinin en önemli olduğu kadar en karanlık öğesi ve vücudun içinden çıkıp ruhsal aygıta aktarılan güç etkilerinin temsilcisi olan organizmanın dürtüleridir.

Dürtülerden doğan itkilerin bağlı sinirsel süreçlere değil, boşalımı amaçlayan, serbestçe devinen süreçlere ait olduğunu varsaymak çok yanlış olmayacaktır. Bu süreçler hakkında en iyi bildiğimiz şeyler, düş çalışması üzerindeki araştırmamızdan çıkmıştır. Bilinçdışı sistemlerdeki süreçlerin bilinçli (ya da bilinçöncesi) olanlardan tümüyle farklı olduğunu bu araştırmalardan öğrendik. Bilinçdışında yatırımlar kolaylıkla tümüyle aktarılabilir, yer değiştirebilir ve yoğunlaştırılabilir. Ancak bunu bilinçöncesi süreçlere uygulayacak olursak, geçersiz sonuçlar elde ederiz; bu da bir önceki günün önbilinçteki kalıntılarının bilinçdışında etkili olan yasalara uygun olarak işlenmesinden sonra görülen düşlerde sık sık rastlanan tuhaflıkları açıklar. Bilinçdışındaki süreçlerin tarzına, normal uyanık yaşamımızda geçerli olan ikincil süreçlere karşılık olarak birincil süreçler adını vermiştim. Dürtü uyaranları hemen tamamen bilinçdışı sistemleri kavradığından bunların birincil süreçleri izlediğini söylemek bir yenilik olmaz; öte yandan birincil ruhsal süreci Breuer'in serbest hareket eden yatırımlar dediği şeyle, ikincil süreci ise bağlı olan ya da "tonik" yatırım dedikleriyle özdeşleştirmek de hiç zor olmaz.[14] O zaman birincil sürece ait dürtü uyarımlarını bağlamak ruhsal aygıtın daha yüksek katman-

14. Bkz. *Düşlerin Yorumu*'ndaki "Düş Süreçlerinin Psikolojisi", Bölüm VII (Freud, 1900).

larının işidir. Bu bağlanışın başarısızlığı travmatik nevroza eşdeğer bir bozulmaya yol açar ve ancak tamamlanan bir bağlanıştan sonra haz ilkesinin (ve onun değişmiş hali gerçeklik ilkesinin) üstünlüğü ketlenmeksizin sürebilir. Ama o zamana kadar ruhsal aygıtın öbür görevi, yani uyarımla başa çıkmak ya da onu bağlamak, haz ilkesine karşıt olarak değil, ondan bağımsız olarak ve kısmen de ona aldırmaksızın ön planda kalacaktır.

Çocuk ruhsal yaşamının erken dönem faaliyetlerinde olduğu kadar psikanalitik tedavinin yaşantılarında da tanımlamış olduğumuz yineleme zorlantısının dışavurumları, yüksek derecede dürtüsellik ve haz ilkesine karşıt olduğu durumlarda da şeytani bir karakter gösterir. Çocuk oyununda, kavrayabildiğimiz kadarıyla, çocuğun hoş olmayan yaşantıyı yinelemesinin nedeni, güçlü bir izlenimle başetmekte edilgin bir tutumdansa etken bir tavır alışın ona yardımcı olmasıdır. Her yeni yinelemenin sağlanmaya çalışılan egemenliği daha da iyileştirdiği görülür; haz veren yaşantılarda da çocuk yinelemelere doyamaz ve izlenimle özdeşleşmekte bıkmadan ısrar eder. Bu karakter özelliğinin daha sonra ortadan kalkması gerekir. İkinci kez duyulan bir fıkra neredeyse etkisiz kalır, bir tiyatro gösterimi ikinci seferinde hiçbir zaman ilkinde bıraktığı izlenime ulaşamaz, hatta erişkin biri çok hoşuna giden bir kitabı bir kez daha baştan sona okumaya zor razı olur. Yenilik her zaman hoşlanmanın koşulu olacaktır. Ama çocuk kendisine gösterilen ya da onunla birlikte oynanan bir oyunu, erişkin bitkin düşüp reddedinceye kadar yinelemek istemekten hiç bıkmaz ve kendisine güzel bir öykü anlatıldığında, bir yenisini dinlemektense hep o öyküyü ister, bıkmadan yinelemenin aynılığında ısrar eder, belki de yeni bir katkıda bulunmak isteyen anlatıcının yaptığı her değişikliği düzeltir. Burada haz ilkesine aykırı bir şey yoktur; yinelemenin, özdeş bir şeyin yeniden yaşanmasının bizzat bir haz kaynağı olması akla uygundur. Analiz olan kişide ise, çocukluk yaşam dönemlerinin olgularını aktarımla yinelemenin haz ilkesini *her bakımdan* gözardı ettiği apaçıktır. Hasta bu sırada tamamen bebeksi davranır ve böylece çok eski yaşantılarının bastırılmış anı izlerinin içinde bağlanmış durumda olmadığını, bir bakıma ikincil sürece uygun olmadığını bize göstermiş olur. Dahası, bu bağlantısızlık sayesinde, geçmişin artıklarına da yapışarak düşte kendini gösteren bir dilek doyurma fantezisi oluşturabilirler. Aynı yineleme zorlantısı tedavinin sonuna doğru hekimden tam çözülmeyi sağlamaya çalıştığınızda karşımıza sık sık terapötik bir engel olarak da çıkar. Analize güvenmeyen, olduğu gibi bırakma-

nın daha iyi olacağını düşündüğü bir şeyleri uyandırmaktan çekinen kişilerde görülen kaynağı belirsiz korkunun, bu şeytani zorlamanın ortaya çıkacağı korkusundan kaynaklandığı tahmin edilebilir.

Ama dürtüsel olanla yineleme zorlantısı birbirine nasıl bağlanıyor? Burada belki de dürtülerin, hatta genelde organik yaşamın, şimdiye kadar açıkça anlaşılamamış ya da en azından özellikle vurgulanmamış genel bir özelliğinin izine rastladığımız şüphesine kapılırız. *Göründüğü kadarıyla bir dürtü canlı/organik olanın* zararlı dış etkilerle bırakmak zorunda kaldığı *eski bir durumu yeniden oluşturmak için duyduğu içkin itkidir*; bir tür organik esneklik ya da organik yaşamda içkin olan ataletin dışavurumudur.[15]

Dürtünün bu şekilde ele alınışı bize oldukça yabancı gelir, çünkü biz dürtüde değişim ve gelişime zorlayan güdüyü görmeye alışmışızdır; ancak şimdi onda bunun tam tersini, yaşayan canlıdaki *muhafazakâr* olanın ifadesini görmek zorundayız. Öte yandan aklımıza hemen hayvanlar âleminden, dürtülerin tarihsel zorunluluğunu onaylıyor gibi görünen örnekler gelir. Eğer kimi balıklar yumurtlama zamanı yumurtalarını her zamanki yerlerinden çok uzak olan belli sulara bırakabilmek için çok zahmetli yolculuklar yapıyorlarsa, bu birçok biyoloğun kanısına göre zaman içinde yer değiştirmiş türlerinin eski çağlardaki yerleşme yerlerini aradıklarındandır. Göçmen kuşların göç uçuşları için de aynı şeyin geçerli olması gerekir; kalıtım olgusuna ve embriyolojinin gerçeklerine baktığımızda da, organik yineleme zorlantısının başka örnek aramamıza gerek bırakmayan en mükemmel örneklerini buluruz. Canlı bir hayvanın tohumunun gelişimi sırasında o hayvanın nihai biçimine kısa yoldan gitmek yerine, kökenini oluşturan bütün biçimlerin yapılarını, çok kısa bir özetle de olsa, yinelemek zorunda olduğunu görüyoruz. Mekanik nedenler bu davranışı açıklamaya yetmez, tarihsel açıklamaları da ihmal etmememiz gerekir. Yitirilmiş bir organın tıpatıp aynısının yeniden oluşturulduğu bir yenileme yeteneği de hayvanlar âleminde çok gerilere uzanır.

Hemen akla geliveren, yinelemeye zorlayan muhafazakâr dürtülerin yanı sıra, yeniden biçimlendirme ve ilerlemeye zorlayan başka dürtülerin de bulunması gerektiği itirazı kuşkusuz dikkate alınmalıdır. Bu itiraz daha ileride değerlendirilecektir. Ama önce, bütün dürtülerin eski duruma geri dönüş isteğini temsil ettiği tahminini nihai

15. Hiç kuşkusuz "dürtü"lerin doğasına ilişkin benzer varsayımlar zaten tekrar tekrar belirtilmiştir.

sonuçlarına kadar izlemekten kendimizi alamayacağız. Bundan sahte derin anlamlar ya da mistik sonuçlar çıkabilir belki; ancak amacımızın bu olmadığını biliyoruz. Biz araştırmanın kuru sonuçlarını ya da ona dayalı düşünceleri aramaktayız ve buna kesinlikten başka hiçbir özellik yüklenmesini de istemeyiz.[16]

O halde eğer bütün dürtüler muhafazakâr, tarihten edinilmiş ve gerilemeye, eski durumu yeniden kurmaya yönelikse organik gelişimin başarılarını dış, rahatsız edici ve saptırıcı etkilerin hesabına yazmamız gerekir. İlkel canlı başlangıcından itibaren kendisini hiç değiştirmek istemezdi ve hep aynı kalan koşullarda aynı yaşam sürecini yinelerdi. Ama sonunda yerküremizin gelişim öyküsü ve onun güneşle ilişkisi organizmaların gelişiminde izlerini bırakmış olabilir. Organik tutucu dürtüler yaşam sürecinin bütün bu zorunlu değişikliklerini kabullenip, yinelemek üzere saklamış olabilir. Dolayısıyla bu dürtüler değişiklik ve ilerleme için zorlayan güçlermiş gibi yanıltıcı bir izlenim ortaya çıkmıştır; oysa yalnızca şu ya da bu yolla eski hedeflerine ulaşmaya çabalamaktadırlar. Bütün organik çabaların bu son hedefinin de ne olduğunu saptayabiliriz. Eğer yaşamın hedefi şimdiye dek ulaşılmamış bir durum olsaydı bu dürtülerin tutucu doğası bununla çelişirdi. Bu amaç tam tersine eski, yaşayanın bir zamanlar terk etmiş olduğu ve gelişimin dolambaçlı yollarıyla geri dönmeye çabaladığı bir başlangıç durumu olmalıdır. Bütün yaşayanların *içsel* nedenlerle öldüğünü, inorganik olana geri döndüğünü hiç istisnası olmayan bir deneyim olarak kabul edersek, sadece şunu söyleyebiliriz: "*Tüm yaşamın hedefi ölümdür.*" Bunu tersinden alırsak da şunu söyleyebiliriz: "*Cansız varlıklar, canlılardan önce vardı.*"

Bir zamanlar, cansız maddede bilemediğimiz bir gücün etkisiyle yaşamın özellikleri uyanmıştır. Belki bu, yaşayan maddenin belli bir tabakasında daha sonra bilincin ortaya çıkışına benzeyen bir süreçti. O zamana kadar cansız olan maddede o sırada oluşan gerilim giderek kendini ortadan kaldırmaya çabalayacaktı. Bu yolla ilk dürtü, cansız olana geri dönüş dürtüsü ortaya çıktı. O sırada canlı madde için ölüm henüz kolaydı, muhtemelen gidilecek kısa bir yol vardı ve bunun yönü genç yaşamın kimyasal yapısı tarafından tayin edilmişti. Uzun bir süre boyunca canlı madde durmadan yeniden yaratılmış ve kolaylıkla

16. Gözden kaçırılmamalıdır ki şimdi söyleyeceklerimiz aşırı bir düşüncenin gelişiminin sonucudur ve bu daha sonra, cinsel dürtüler ele alındığında doğrulamasını ve sınırlanmasını bulacaktır.

da ölmüş olabilir. Bu durum, belirleyici dış etkiler, ölüm hedefine varana kadar yaşamda kalan maddenin başlangıçtaki yaşam yolundan gittikçe daha çok sapmasına ve gittikçe karmaşıklaşan yollar izlemesine yol açana kadar böyle sürmüştür. Ölüme giden bu dolambaçlı yollar, tutucu dürtüler tarafından sadakatle korunarak bugün bize yaşam olgularının tablosunu verir olmuştur. Dürtülerin istisnasız tutucu olan doğasına bağlı kalınırsa yaşamın kökeni ve amacı üzerinde başka varsayımlara ulaşılamaz.

Organizmaların yaşam belirtileri ardında tespit ettiğimiz büyük dürtü gruplarından çıkan sonuçlar da tıpkı bunun gibi yadırgatıcı gelmektedir. Her canlı varlıkta bulunduğunu kabul ettiğimiz kendini koruma dürtüleri, bütün dürtü yaşamının ölümün sağlanmasına yaradığı koşuluyla şaşırtıcı bir karşıtlık içindedir. Bu açıdan bakıldığında, kendini koruma, kendini ifade etme ve egemenlik kazanma dürtülerinin anlamı azalmaktadır. Bunlar organizmanın kendi bildiği yoldan ölüme gitmesini sağlamaya ve inorganik varoluşa organizmanın yapısında içkin olandan başka bir yolla dönüşü engellemeye yarayan kısmi dürtülerdir. Artık organizmanın her engele karşı varlığını sürdürme konusundaki bu şaşırtıcı (ve hiçbir bağlama oturmayan) kararlılığıyla uğraşmamız gerekmez. Ortadadır ki, organizma yalnızca kendi üslubunca ölmeyi ister. Yaşamın bekçileri aslında ölümün muhafızlarıdırlar. Bu noktada yaşayan organizmanın, kendisini yaşamının nihai amacına kısa yoldan ulaştırabilecek olan etkilere (yani tehlikelere) karşı enerjik şekilde savaşıyor olması paradoksu ortaya çıkmaktadır; ama bu davranış zihinsel çabaya karşıt saf dürtüsel bir çabayı niteler.

Ama bir an için durup düşünelim. Durum böyle olamaz. Nevrozlar kuramının ayrı bir yer verdiği cinsel dürtüler bize bambaşka bir veçhe göstermektedir. Bütün organizmalar kendilerini daima ileri giden bir gelişime yönlendiren bir dış zorlama altında değildir. Birçoğu bugüne kadar aşağı bir aşamada kalmayı başarmıştır; bugün bile canlıların hepsi değilse de çoğunun yüksek hayvanlar ve bitkilerin erken dönemlerini andırır bir biçimde yaşamayı sürdürdükleri bilinmektedir. Ve karmaşık bir yüksek canlının vücudunu oluşturan temel organizmaların hepsi de doğal bir ölüme kadar bütün gelişim yolunu sonuna kadar izlemezler. Aralarında bazıları, tohum hücreleri, muhtemelen canlı maddenin eski yapısını korumaktadır ve edinilmiş ve kazanılmış bütün dürtü düzenekleriyle birlikte belli bir süre sonunda organizmanın bütününden ayrılırlar. Belki tam da bu iki özellik onların

bağımsız varoluşlarını olanaklı kılmaktadır. Uygun koşullar altında, gelişmeye, yani varoluşlarını borçlu oldukları oyunu yinelemeye başlarlar ve bu süreç kendi maddelerinin bir bölümü gelişimini sonuna kadar tamamlayıp bir başka bölümü de tohum kalıntısı olarak gelişimin başına yeniden dönünce biter. Böylece bu tohum hücreleri canlı maddenin ölümüne karşı çalışırlar ve aslında sadece ölüm yolunun uzatılması anlamına gelse de bize potansiyel ölümsüzlük gibi görünen bir durum kazanmışlardır. Tohum hücresinin bu işlevinin kendisine benzer ama gene de kendisinden farklı olan bir başkasıyla kaynaşmakla güçlenmesi, hatta bu işlevin ancak bu koşulla mümkün olması bizim için son derece anlamlıdır.

Böyle tekil varlıklar olarak yaşamda kalan temel organizmaların kaderlerini gözeten, dış dünyanın uyarılarına karşı savunmasız kaldıklarında onların güvende olmalarına yardımcı olan, başka tohum hücreleriyle buluşmalarını sağlayan, vb. dürtüler cinsel dürtüler grubunu oluşturmaktadır. Bunlar da diğer dürtüler gibi, canlı maddenin önceki durumunu yeniden sağlarken tutucudurlar; ama dış etkilere karşı özellikle dirençli olduklarından daha da tutucudurlar; üstelik yaşamı daha uzun süre sakladıkları için tutucu sayılmaları gerekir.[17] Gerçek yaşam dürtüleri bunlardır. İşlevleriyle ölüme götüren diğer dürtülere karşıt etki gösterirler; bu gerçek, iki dürtü kümesi arasında bir karşıtlık olduğunu gösterir, ki bu karşıtlığın önemi çok önceleri nevrozlar kuramı tarafından tanınmıştır. Bir dürtü grubunun yaşamın nihai amacına olabildiğince çabuk ulaşmak için ileri atılışı, öbür grubun ise belli bir yerde aynı yolu geriye doğru, onu belli bir noktasından yeniden izlemek ve böylece yolun süresini uzatmak için geriye atılışı, organizmanın yaşamında kararsız bir ritm gibidir. Ama gerek cinsellik, gerekse de cinsler arasındaki fark yaşamın başlangıcında kuşkusuz henüz varolmadığına göre, daha sonra cinsel adını alacak olan dürtülerin en baştan itibaren işe koyulmuş olmaları ve "ben dürtüleri"nin faaliyetine karşı çalışmaya daha sonraki bir aşamada başlamış olmamaları, önemli bir olasılıktır.[18]

Şimdi geri dönelim ve bütün bu spekülasyonların bir temeli olup olmadığını soralım. Gerçekten de, *cinsel dürtülerin dışında*, eski du-

17. Gene de "ilerleme" ve ileriye doğru gelişim olarak ele alabileceklerimiz de sadece bunlardır (aşağıya bakınız).

18. Burada "ben dürtüleri"nin geçici bir tanım olarak kullanıldığı ve erken dönem psikanalizi terminolojisinden türediği konunun gidişinden anlaşılabilir.

ruma dönmeyi hedeflemeyen, henüz ulaşılmamış olana ulaşmak için çabalayan başka dürtüler yok mudur? Organik dünyada önerdiğimiz nitelemeye aykırı hiçbir gerçek örnek bilmiyorum. Böyle bir gelişim yönelişi tartışmasız olsa da, hayvan ve bitki dünyasında genel bir daha yüksek gelişim dürtüsü kesinlikle saptanmış değildir. Ancak bir yandan bir gelişim aşamasını öbüründen daha yüksek ve ileri olarak kabul etmek de daha çok bizim değerlendirmemize aittir, öte yandan da biyoloji yukarı gelişimin bir noktada geriye gidişle değiştiğini ya da dengelendiğini göstermektedir. Gelişimlerinin eski aşamalarına baktığımızda, süreç içinde geriye doğru bir gidişat sergilemiş olduğunu gördüğümüz çok sayıda hayvan türü vardır. İleri doğru gelişme de gerileme gibi uyum için zorlayan dış güçlerin sonucu olabilir ve her iki durumda da dürtülerin rolü belki zorunlu değişimi bir haz kaynağı olarak tespit etmekten ibarettir.[19]

İnsanlarda bir mükemmelleşme dürtüsü bulunduğu, şimdiki ruhsal beceri ve ahlaksal yüceliğe bu sayede ulaşılmış olduğu ve bu gelişimin üstün insana ulaşmayı sağlayabileceği inancından vazgeçmek zor gelebilir çoğumuza. Ben böyle bir iç dürtüye inanmıyorum ve bu iyimser düşü korumanın bir yolunu da göremiyorum. İnsanların şimdiye kadarki gelişimi benim için hayvanlarınkinden daha başka bir açıklamayı gerektirir gibi görünmüyor. Azınlıktaki bazı insan bireylerinde durmadan daha mükemmelleşmeye yönelik, huzur bulamayan bir itki olarak gözlemlenen şey, kaçınılmaz olarak insan kültürünün en değerli ürünlerinin dayandığı dürtü bastırımının sonuçları olarak anlaşılmalıdır. Bastırılmış dürtü birincil bir doyum yaşantısının yinelenmesinde ısrar ederek kendisinin tam doyumunu sağlamaya çalışmaktan hiçbir zaman vazgeçmez. Yerine konulabilecek bütün tepki ve yüceltme oluşumları onun süregelen gerilimini ortadan kaldırmaya yetmez; talep edilen ve elde edilen doyum hazları arasındaki fark ise, oluşturulan durumların hiçbirinde duraklamaya izin vermeyen, şairin sözleriyle "hiç gemlenemeden hep ileri doğru atılan" (*Faust, I,* Sahne 4, Mephistopheles) dürtüleyici bir unsura neden olur. Tam doyum için geriye giden yol kural olarak bastırmaları sağlayan dirençlerle döşelidir; bu yüzden de henüz serbest olan öteki gelişim

19. Ferenczi aynı sonuca başka bir yoldan ulaşmıştır ("Gerçeklik Duygusunun Gelişim Aşamaları", Ferenczi, 1913): "Bu düşünce mantıki sonucuna götürülürse gelişimi sürdürme, uyum vb. eğiliminin ancak dış uyaranlarla canlanmasına karşın, organik yaşama egemen olan bir inat, yani gerileme eğilimi düşüncesine de alışılması gereklidir."

yönünde devam etmekten ama bunu süreci sonlandırıp hedefe ulaşmak umudu olmaksızın yapmaktan başka çare kalmaz. Bir dürtünün doyumundan kaçma çabasından başka bir şey olmayan nevrotik fobinin oluşum süreçleri bize, bütün insan bireylerine atfedemeyeceğimiz bu "mükemmelleşme dürtüsü"nün nereden kaynaklandığına iyi bir örnek oluşturmaktadır. Bu dürtünün gelişebilmesinin dinamik koşulları gerçi genel olarak mevcuttur ama ekonomik ilişkiler bu görüngünün ortaya çıkmasını ancak çok ender durumlarda kolaylaştırır. Eros'un organik tözleri daima daha büyük birimlere doğru birleştirme yolundaki çabasının, varlığını kabul edemeyeceğimiz bu "mükemmelleşme dürtüsü"ne bir ikame sağlıyor olabileceğini de belirtmek isterim. Bu dürtüye atfedilen görüngüler, Eros'un çabalarını bastırmanın sonuçlarıyla bir arada düşündüğümüzde açıklanabilir hale gelir.

VI

"Ben dürtüleri" ile cinsel dürtüler arasında şimdiye kadarki verilerimizin ortaya çıkardığı, birincisinin ölüme, ikincisinin yaşamın sürdürülmesine yönelik olmasıyla beliren keskin aykırılık bizi kuşkusuz çeşitli yönlerden tatmin etmeyecektir. Dahası biz aslında dürtünün yineleme zorlantısına denk düşen tutucu ya da daha doğrusu gerilemeye yönelik karakterinden ancak birinci gruptaki dürtüler için söz edebiliriz. Çünkü varsayımımıza göre ben dürtüleri cansız maddenin canlanmasından kaynaklanmaktadır ve cansızlık durumunun yeniden oluşturulmasını istemektedirler. Buna karşılık cinsel dürtülerin canlı varlığın ilkel aşamalarını yeniden ürettikleri doğruysa da, esas hedefleri ellerindeki bütün imkânları kullanarak, belli bir biçimde farklılaşmış iki tohum hücresinin kaynaşmasını sağlamaktır. Bu birleşme olmadığında tohum hücreleri de çokhücreli organizmanın bütün unsurları gibi ölmektedir. Ancak birleşmenin gerçekleştiği koşullarda cinsel işlev yaşamı uzatabilir ve ona ölümsüzlük görüntüsünü verebilir. Ama acaba cinsel üremede ya da onun öncülü olan tekhücreliler arasındaki birleşmede yinelenen canlı maddenin gelişim sürecindeki hangi önemli olgudur? Bunu bilmiyoruz; bu yüzden de düşünce yapımızın tümden hatalı olduğu ortaya çıksa rahatlardık. Ben (ölüm) dürtülerinin ve cinsel (yaşam) dürtülerin karşıtlığı o zaman ortadan kalkar ve bu arada yineleme zorlantısı da ona atfettiğimiz önemi yitirirdi.

Bu yüzden kesin olarak çürütebilme umuduyla, yapmış olduğumuz bir varsayıma geri dönelim. Biz bütün canlıların içsel nedenlerle ölmek zorunda oldukları varsayımıyla sonuçlar çıkarmıştık. Bu varsayımı, bize hiç de varsayım gibi görünmediği için böyle kolaylıkla yapabilmiştik. İşin gerçeğinin böyle olduğunu düşünmeye alışkınızdır; şairlerimiz de bizi bu yönde desteklerler. Belki de bu inançta bir teselli bulunduğu için buna inanıyoruzdur. Eğer insan kendisi de ölmek, sevdiklerini de önceden ölüm yüzünden yitirmek zorundaysa, o

zaman ölümün kaçınılabilir bir rastlantı değil, acımasız bir doğa yasası, Yüce bir zorunluluk (*Ἀναγκη*) olduğunu düşünmeyi tercih eder. Ama belki de ölmenin içsel yasallığına olan bu inancımız "varoluşun ağırlığına katlanabilmek için" bizim uydurduğumuz bir yanılsamadan ibarettir. Çok ilksel bir inanç olmadığı kesindir bunun; ilkel halklar için "doğal ölüm" kavramı yabancıdır. Aralarında her ölümü bir düşmanın ya da kötü bir ruhun etkisine bağlarlar. Bu yüzden bu inancın incelenmesi amacıyla biyoloji bilimine dönelim.

Bunu yaptığımızda biyologların doğal ölüm sorusu üzerinde ne kadar farklı görüşler öne sürdüklerine şaşabiliriz; çünkü ölüm kavramı ellerinin arasından kayıp gitmektedir. En azından yüksek hayvanlarda belirli bir ortalama yaşam süresi olduğu gerçeği elbette doğal nedenlerden ölümün lehinedir ama bazı büyük hayvanların ve dev ağaçların çok yüksek ve şimdiye kadar tahmin edilemeyen yaşlara ulaşması bu izlenimi yeniden ortadan kaldırmaktadır. W. Fliess'in mükemmel tartışmasına göre bütün organizmaların yaşam –ve elbette ölüm– belirtileri belirli sürelerin doldurulmasına bağlıdır ve bu biri dişil biri eril iki canlı maddenin güneş yılma bağımlılığının ifadesidir. Ancak özellikle bitkiler dünyasında yaşam belirtilerinin zamansal belirişinde görülen değişimlerin dış güçlerden ne kadar kolay ve ne büyük ölçüde etkilendiğinin, bu güçlerin onların gelişmesine ya da güdük kalmasına nasıl yol açtığının gözlenmesi bile Fliess formülünün katılığına karşı çıkmakta ve en azından onun ileri sürdüğü yasaların tek başına egemen olduğundan kuşku duyulmasına yol açmaktadır.

Organizmaların yaşam sürelerinin ve ölümlerinin A. Weismann'ın çalışmalarında ele almış yöntemi bizim için en ilginç olanıdır.[20] Bu araştırmacıda canlı madde biri ölümlü, biri ölümsüz olmak üzere iki yarıya ayrılmaktadır. Ölümlü olan dar anlamıyla vücut, Soma'dır; yalnızca bu madde doğal bir ölüme tabidir ama tohum hücreleri, belirli uygun koşullarda yeni bir birey olarak gelişebilecek durumda oldukları sürece ya da bir başka deyişle kendilerini yeni bir soma ile çevreleyebilecek durumda oldukları sürece *potansiyel olarak* ölümsüzdürler.[21]

Bizi burada şaşırtan şey bambaşka yollardan geliştirdiğimiz gö-

20. Weismann, *Yaşamın Süresi Üzerine* (1882); *Yaşam ve Ölüm Üzerine* (1884); *Tohum Plazması* (1892), vb.

21. Weismann (1884).

rüşle olan beklenmedik benzerliktir. Canlı maddeyi morfolojik olarak ele alan Weismann onda ölüme yazgılı olan bir yan –cinsel ve kalıtımsal malzemenin dışında kalan Soma– bir de ölümsüz yan, türün sürekliliğini, üremeyi sağlayan tohum plazmasını ayırt etmektedir. Biz canlı maddenin kendisiyle değil, ondaki güçlerle uğraştık ve biri yaşamı ölüme götüren, diğeri ise yaşamı durmadan yenileyen ve sürdüren cinsel olmak üzere iki dürtü türü ayırt etmeye yöneldik. Bu Weismann'ın morfolojik kuramının dinamik bir eki sayılabilir.

Weismann'ın ölüm sorununa ilişkin görüşlerine baktığımızdaysa bu anlamlı uygunluk görüntüsü uçup gidiyor. Çünkü Weismann ölümlü soma ile ölümsüz tohum plazması arasındaki ayrımı ilk çokhücreli organizmalar için geçerli saymaktadır; tekhücreli organizmalarda birey ve üreme hücreleri henüz bir ve aynıdır.[22] Weismann tekhücrelileri potansiyel ölümsüz olarak kabul ediyor; ölüm ilk olarak metazoa'da, çokhücrelilerde ortaya çıkıyor. Elbette çokhücrelilerin bu ölümü doğal bir ölüm, içsel nedenlerden gelen bir ölümdür ama bu canlı maddenin temel bir özelliği değildir;[23] kesin ve yaşamın doğasından ileri gelen bir zorunluluk olarak ele alınamaz.[24] Ölüm daha çok amaca uygun bir olgudur, dış yaşam koşullarına uyum belirtisidir; yoksa vücut hücreleri bir kez soma ve tohum plazması olarak ayrıldıktan sonra, bireysel yaşamın sınırsızca sürmesi anlamsız bir lüks olurdu. Çokhücrelilerde bu ayrımın ortaya çıkmasıyla artık ölüm mümkün ve amaca uygun hale gelmiştir. O zamandan beri yüksek canlıda soma içsel nedenlerle ölmektedir, ama tekhücreliler ölümsüz kalmışlardır. Buna karşılık üreme ancak ölümle ortaya çıkan bir şey değildir; bu daha çok canlı maddenin gelişim gibi temel bir özelliğidir ve yeryüzündeki başlangıcından beri yaşam süreklilik göstermiştir.[25]

Yüksek organizmalar için doğal bir ölümün kabul edilmesinin bizim konumuza pek yardımı olmayacağı kolaylıkla görülebilir. Eğer ölüm canlının daha sonraki bir edinimiyse, yaşamın başlangıcından beri yeryüzünde işleyen ölüm dürtüleri artık söz konusu olamaz. Çokhücreliler gene içsel nedenlerden, farklılaşmalarındaki eksiklikten ya da metabolizmalarının mükemmel olmayışından ölebilirler; bunun bizim uğraştığımız soruyla bir ilgisi yoktur. Ölümün bu şekilde kavranması ve işlenmesi insanların alışılmış düşüncelerine, ya-

22. Weismann (1882, s. 38).
23. Weismann (1884, 2. basım, s. 67).
24. Weismann (1882, s. 33). 25. Weismann (1884, "Sonuç").

bancılaştırıcı "ölüm dürtüsü" varsayımından çok daha yakın gelecektir kuşkusuz.

Kanımca Weismann'ın açıklamalarından çıkan tartışma herhangi bir yönde kesin sonuçlar vermemiştir.[26] Bazı yazarlar, ölümü üremenin doğrudan sonucu olarak gören Goette'nin (1883) bakış açısına dönmüşlerdir. Hartmann ölümü bir "ceset"in, canlı maddenin ölmüş bir kısmının ortaya çıkmasıyla nitelememekte, onu "bireysel gelişimin kapanışı" olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda protozoa da ölümlüdür, ölüm onlarda daima üremeyle bir aradadır ama ebeveyn hayvanın bütün maddesinin doğrudan doğruya yavru bireylere geçirilmesiyle bir ölçüde örtülmüş olmaktadır (1. c., s. 29). Araştırmaların ilgi odağı çok geçmeden tekhücrelilerin canlı maddesinde varsayılan ölümsüzlüğü deneysel olarak araştırmaya yöneldi. Bir Amerikalı, Woodruff, silli bir durgun su canlısını, bölünmek suretiyle iki bireye dönüşen bir "terliksi hayvanı" üretmeye almış ve onu deneyi sonlandırdığı 3029'uncu kuşağa kadar izlemiş, her seferinde kısmi ürünlerden birini yalıtarak onu taze suya taşımıştı. İlk terliksi hayvanın bu ileri kuşak ürünleri, hiçbir yaşlanma ya da yozlaşma izi göstermeksizin tıpkı ilk ata kadar tazeydi, böylelikle, eğer bu tür veriler kanıt sayılırsa, tekhücrelilerin ölümsüzlüğü deneysel olarak ispat edilmiş oluyordu.[27]

Başka araştırmacılar başka sonuçlara ulaştılar. Maupas, Calkins ve diğerleri Woodruff'un tersine bu hayvancıkların da belli sayıda bölünmeden sonra zayıfladıklarını, büyüklüklerinin azaldığını, örgütlülüklerinin bir kısmını yitirdiklerini ve belli tazeleyici etkiler alamazlarsa sonunda öldüklerini bulmuşlardır. Buna göre protozoa da bir aşamadan sonra tıpkı yüksek hayvanlar gibi, ölümü organizmanın geç bir edinimi sayan Weismann'ın varsayımının tersine yaşlanır.

Bu incelemelerin ayrıntılarından bize tutunacak sağlam bir zemin sunuyor gibi görünen iki gerçeği ayırıyoruz. Birincisi: Bu organizmalar henüz hiçbir yaşlılık belirtisi göstermedikleri sırada, ikisi birbirleriyle kaynaşabilir, "çiftleşebilir"se, bunun ardından birbirlerinden ayrılmakla birlikte, yaşlanmaktan korunmuş, "gençleşmiş" olurlar. Bu çiftleşme herhalde daha yüksek varlıkların cinsel üremelerinin bir öncülüdür; henüz üremeyle ilgisi yoktur, her iki bireyin maddelerinin

26. Bkz. Max Hartmann, *Ölüm ve Üreme* (1906); Alex Lipschütz, *Neden Ölüyoruz* (1914); Franz Doflein, *Bitkiler ve Hayvanlarda Ölüm ve Üreme Sorunu* (1919).

27. Bunun ve sonrası için bkz. Lipschütz (1914), 1. c., s. 26 ve 52 vd.

kaynaşmasından ibarettir (Weismann'ın "Amfimiksis" dediği şey). Ama çiftleşmenin tazeleyici etkisi belli uyaran maddelerle, besi sıvısının bileşimindeki değişikliklerle, ısının yükselmesiyle ya da sallamayla da sağlanabilir. Belli kimyasal uyaranlar kullanarak deniz kestanesi yumurtalarını sair zamanlarda ancak döllenmeden sonra görülen bölünme sürecine zorlayan J. Loeb'in ünlü deneyi akla geliyor burada.

İkincisi: Bu canlıların kendi yaşam süreçleriyle doğal bir ölüme ulaşmaları da mümkündür, çünkü Woodruff'la diğerlerinin verileri arasındaki zıtlık, Woodruff'un her yeni kuşağı taze besi sıvısına nakletmesindendir. Bu yapılmadığında o da diğer araştırmacılar gibi aynı yaşlanma değişikliklerini gözlüyordu. O hayvancığın çevresindeki sıvıya salmakta olduğu metabolizma ürünleriyle zarar gördüğüne karar vermişti ve böylelikle yalnız *kendi* metabolizma ürünlerinin bu kuşağın ölümüne yol açan etkiye sahip olacağını kesinlikle ispatlamıştı. Çünkü aynı hayvancık kendi besi sıvısında kalsaydı kesinlikle yok olacağı halde uzak akrabası olan bir türün atık ürünleriyle aşırı doymuş bir çözeltide mükemmel gelişebiliyordu. O halde bu hayvancık kendi haline bırakıldığında kendi metabolizma ürünlerinin giderilmesindeki yetersizlik sonucunda doğal bir ölümle ölmektedir; ama belki de bütün yüksek hayvanlar aynı yetersizlikten ölmektedir.

Bize doğal ölüm sorununun çözümünü protozoanın incelenmesinde aramanın amaca uygun olup olmadığı sorusu sorulabilir. Bu canlıların ilkel örgütlenmesi, onlarda da mevcut olsa bile morfolojik ifadesini bulduğu daha yüksek hayvanlarda görünürlük kazanan önemli unsurları gizleyebilir. Eğer morfolojik bakış konumunu bırakır ve dinamik bakışa dönersek, doğal ölümün protozoada ispat edilip edilmemesi bizi hiç ilgilendirmeyecektir. Onlarda daha sonra ölümsüz olarak tanınan madde, ölümlüden hiç ayrışmamış durumdadır. Yaşamı ölüme götürdüğü düşünülen dürtü güçleri onlarda da daha başından beri etkili olabilir, ama gene de bu etki yaşamı sağlayan güçlerce öylesine örtülmüş olabilir ki, doğrudan doğruya gösterilebilmeleri çok zorlaşabilir. Ama şunu öğrendik ki biyologların gözlemleri bize böyle ölüme götüren içsel süreçlerin tekhücrelilerde de varolduğunu varsayma olasılığını sağlamaktadır. Tekhücrelilerin Weismann'ın dediği gibi ölümsüz oldukları ispat edilse bile, onun ölümün daha geç bir edinim olduğu iddiası ancak ölümün görünür belirtileri için geçerlidir ve ölüme zorlayan süreçlere ilişkin varsayımları olanaksızlaştırmaz. Biyolojinin, ölüm dürtülerinin kabul edilmesini doğrudan doğruya bir kenara atabileceği yolundaki beklentimiz yerine gelmemiş-

tir. Eğer başka nedenlerimiz varsa bu olasılıkla uğraşmaya devam edebiliriz. Weismann'ın soma ve tohum plazmasını ayırmasının bizim ölüm dürtüleriyle yaşam dürtüleri ayrımımıza olan dikkat çekici benzerliği hâlâ ortadadır ve değerini korumaktadır.

Dürtü yaşamının bu mükemmel düalist ele alınışı üzerinde bir parça duralım. E. Hering'in kuramına göre canlı madde içindeki süreçlerde birbirine karşıt yönde, biri yapıcı, asimilatör, öbürü yıkıcı, dissimilatör olmak üzere iki süreç aralıksız olarak yürümektedir. Yaşam süreçlerinin bu iki yönünde bizim iki dürtü uyaranımızın, yaşam dürtüleri ve ölüm dürtülerinin işlevlerini bulabilir miyiz dersiniz? Görmezden gelemeyeceğimiz bir şey daha var: Ölümün "asıl sonuç" ve bu bakımdan yaşamın asıl amacı,[28] cinsel dürtülerin ise yaşam isteminin somutlaşması olduğunu ileri süren Schopenhauer'in felsefesinin limanına girmiş bulunuyoruz farkına varmadan.

Soğukkanlılıkla bir adım daha ileri gitmeye çalışalım. Genel görüşe göre birçok hücrenin bir yaşam birliğinde birleşmesi, organizmaların çokhücreliliği, yaşam sürelerinin uzamasına yaramıştır. Bunda bir hücre, öbürünü yaşamda tutmak için yardımcı olur ve hücreler cemaati tek tek hücreler ölseler bile yaşamayı sürdürebilir. Çiftleşmenin, iki tekhücrelinin kaynaşmasının her ikisi üzerinde de yaşamı koruyucu ve gençleştirici etki yaptığını görmüştük. Buna uygun olarak psikanalizde ulaşmış olduğumuz libido kuramını hücrelerin birbiriyle ilişkisine aktarmayı deneyebiliriz. Öteki hücreyi nesne olarak alan, onların ölüm dürtülerini kısmen etkisizleştiren ve böylece onları yaşamda tutanın şeyin her hücrede bulunan yaşamsal ve cinsel dürtüler olduğunu, buna karşılık öbür hücrelerin de aynı şeyi yaptıklarını, bazılarının ise bu libidinal işlevin icrası sırasında kendilerini feda ettiklerini varsayabiliriz. Tohum hücreleri ise –nevroz kuramında tüm libidosunu ben içinde tutan ve nesne yatırımları için libidosundan hiçbir şey vermeyen birey için kullandığımız anlamda– kesinlikle narsistik olarak davranmaktadırlar. Tohum hücreleri libidolarını, yaşam dürtülerinin etkinliğini daha sonra girişecekleri anlık yapıcı faaliyetlerinde kullanmak üzere kendileri için saklamaktadırlar. Belki organizmayı tahrip eden kötü huylu neoplazm hücreleri de aynı bağlamda narsistik olarak kabul edilebilir. Patolojiye göre bunların tohumları doğuştan böyledir ve embriyo özellikleri taşırlar. Böylece cinsel dürtülerimizin libidosu, şair ve felsefecilerin yaşayan her şeyi

28. "Bireylerin Kaderlerinin Görünüşteki Amaçlılığı", Schopenhauer (1851).

bir arada tutan Eros'uyla çakışmaktadır.

Burada libido kuramımızın yavaş gelişimine de topluca bakmak fırsatı buluyoruz. Aktarım nevrozlarının analizi bizi nesneye yönlenmiş olan "cinsel dürtüler"le çok iyi tanımadığımız ve şimdilik "ben dürtüleri" olarak tanımladığımız diğer dürtüler arasında ayrım yapmaya zorlamıştı. Bunlar arasında bireyin kendini koruyup sürdürmesine yarayan dürtüler birinci sırada sayılmalıydılar. Başka hangi ayrımların yapılacağı bilinemiyordu. Gerçek bir psikolojinin kurulabilmesi için bize gereken en önemli bilgi, dürtülerin ortak doğası ve bazı özellikleri hakkında hiç değilse kabataslak bir görüş elde etmekti. Ama psikolojinin hiçbir alanında bu denli karanlıkta yürümeye çalışılmıyordu. Herkes keyfince dürtüler ve temel dürtüler ileri sürüyor ve onlarla eski Yunan filozoflarının su, hava, toprak ve ateşten oluşan dört elementle oynadığı gibi oynuyordu. Dürtüler üzerinde en azından birkaç varsayım yürütmekten kaçınamayan psikanaliz önce "açlık ve aşk" sözlerini model alan genel dürtü ayrımını elde aldı. Bu en azından gelişigüzel bir seçim olmayacaktı. Bu kabulle psikonevrozların analizinde önemli yol alındı. "Cinsellik" kavramı –ve onunla birlikte cinsel dürtü kavramı– elbette, üreme işlevine katılmayan daha birçok şeyi de kapsayacak kadar genişletilmeliydi; bu konu katı, saygınlık taslayan ya da sadece ikiyüzlü olan çevrelerde yeterince gürültü koparılmasına neden oldu.

Bir sonraki adım, psikanaliz başlangıçta yalnızca bastıran, sansürleyen ve savunmalarla tepkiler oluşturabilen bir fail olarak tasarladığı psikolojik "ben"i daha yakından yoklamaya başladığında atıldı. Gerçi eleştirel ve uzak görüşlü zihinler çoktan libido kavramının yalnızca nesneye yönlendirilmiş cinsel dürtülerin enerjisinden ibaret sayılmasına itiraz etmeye başlamışlardı. Ama bu daha kapsamlı görüşün nereden geldiğini açıklamıyor ve bundan analiz için kullanılabilir bir şeyler de çıkaramıyorlardı. Psikanalitik gözlem dikkatli adımlarla libidonun nasıl düzenli olarak nesneden çekilip bene yönlendiğini (içe dönüklük) fark etmeye başladı ve çocuğun libido gelişiminin en erken dönemlerini inceledikçe benin libidonun asıl ve temel kaynağı olduğu, ilk olarak oradan nesneye uzandığı görüşüne vardı. Ben cinsel nesneler arasında yerini aldı ve hemen onların en önemlisi olarak belirdi. Libido bende kaldığı sürece narsistik olarak tanımlanıyordu.[29] Bu narsistik libido elbette cinsel dürtülerin gücünün de ana-

29. Freud (1914b).

litik bağlamda ifadesiydi ve daha başından itibaren varlıkları fark edilen "kendini koruma dürtüleri"yle özdeşleştirilmesi gerekiyordu. Böylelikle ben dürtüleri ile cinsel dürtüler arasındaki başlangıçtaki karşıtlık yetersiz hale gelmişti. Ben dürtülerinin bir kısmı libidinal olarak biliniyordu. Bende, başka dürtülerin yanı sıra muhtemelen cinsel dürtüler de etkiliydi ama gene de bugün, psikonevrozun ben dürtüleriyle cinsel dürtüler arasında bir çatışmadan ileri geldiğine ilişkin eski formülde kökten değiştirilmesi gereken bir şey olmadığı kesinlikle söylenebilir. Her iki dürtü türü arasındaki fark başlangıçta niteliksel sanılmıştı; şimdi ise başka türlü, yani topografik olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle psikanalizin esas inceleme konusu olan aktarım nevrozu, ben ve libidinal nesne yatırımları arasındaki çatışmanın ürünü olarak duruyor.

Kendini koruma dürtülerinin libidinal niteliğini şimdi vurgulamak zorundayız, çünkü cinsel dürtüyü her şeyi içeren Eros olarak kabul etme ve benin narsistik libidosunu soma hücrelerini bir arada tutan libido işlevlerinden türetme yolundaki cesur adımı atmak üzereyiz. Ama bu kez de şu soruyla karşılaşıyoruz: Eğer kendini koruma dürtüleri de libidinal nitelikteyse o halde belki de libidinal dürtülerden başka hiçbir dürtümüz yoktur. En azından görünürde. Ama o zaman daha başından beri psikanalizin her şeyi cinsellikle açıkladığından yakınan eleştirmenlere ya da Jung gibi acele bir yargıyla libidoyu genelde dürtü gücü anlamında kullanmakta olan yenilikçilere hak vermek gerekir. Peki, durum böyle değil midir?

Bizim başlangıçtaki niyetimiz bu değildi. Biz daha çok ben dürtüleri-ölüm dürtüleri ile cinsel dürtüler-yaşam dürtüleri arasındaki keskin ayrımdan yola çıkmıştık. Aslında benin kendini koruma adı verilen dürtülerini de ölüm dürtülerinden saymaya hazırdık – ancak daha sonra haklı olarak bunu geri çekmiştik. Bizim yaklaşımımız başından beri *düalist* olmuştu ve bugün karşıtlıkları artık ben dürtüleri ile cinsel dürtüler olarak değil, yaşam ile ölüm dürtüleri olarak adlandırdığımızdan beri eskisinden daha da net biçimde düalisttir.

Buna karşılık Jung'un libido kuramı, monist bir kuramdır; öne sürdüğü tek dürtüsel gücü libido olarak adlandırdığından karışıklığa yol açar ama bu bizi etkilememelidir. Biz bende libidinal kendini koruma dürtülerinden daha başka dürtülerin de faaliyette olduğunu ve bunları gösterebilecek durumda olmamız gerektiğini düşünüyoruz. Benin analizi henüz pek az gelişmiş olduğu için bu ispatın zor olmasına hayıflanıyoruz. Elbette benin libidinal dürtüleri henüz yabancısı

olduğumuz dürtülerle özel bir şekilde bağlanmış olmalıdır. Daha narsizmi açıkça tanıyabilmemizden önce bile, psikanalizde "ben dürtülerinin" libidinal bileşenleri kendilerine çekmiş olduğu tahmin edilmekteydi. Ama bunlar karşıtlarımızın pek ilgisini çekmeyecek, gerçekten güvenilmez olasılıklardır. Psikanalizin bugüne kadar libidinal dürtüler dışında ben dürtülerini göstermemize olanak sağlamamış olduğu gerçeği, bir zorluk olarak hâlâ karşımızdadır. Ama gene de bu, böyle dürtülerin varolmadığı sonucuna götürmez bizi.

Dürtüler kuramının bugünkü karanlığında bize açıklama vaat eden herhangi bir düşünceyi tepmek akıllıca olmaz. Yaşam ve ölüm dürtülerinin büyük zıtlığından yola çıktık. Nesne sevgisi bize sevgi ve nefret olarak bir iki kutupluluk da sunmaktadır. Bu iki ayrı kutuplaşmayı birbiriyle ilintilendirmeyi nasıl becerebiliriz? Birinin öbürünün nedeni olduğunu bulabilir miyiz? Öteden beri cinsel dürtünün sadistik bir bileşeni olduğunu biliyoruz.[30] Bildiğimiz gibi bu kendini bağımsızlaştırabilir ve sapkınlık halinde kişinin bütün cinsel yaşamına egemen olabilir. Bu "pregenital örgütlenme" adını verdiğim durumda da egemen kısmi dürtü olarak belirmektedir. Ama nesnenin zarar görmesini hedefleyen sadistik dürtü nasıl olur da yaşamı sürdürmekte olan Eros'tan türeyebilir? Burada bu sadizmin aslında ölüm dürtüsü olduğu tahminine yaklaşılmıyor mu? Ve bu sadizm, narsistik libidonun etkisiyle benden itilmiş ve ancak nesneyle ilişkide görünür hale gelmiş değil midir? Şimdi sadizm cinsel işlevin hizmetine girmektedir; libidonun oral örgütlenme aşamasında nesne üzerinde erotik hâkimiyet kurmak henüz nesnenin yok edilmesiyle çakışmaktadır. Daha sonra sadistik dürtü ayrılır ve sonunda genital yetişkinlik aşamasında üreme amacıyla cinsel nesneyi cinsel edimin yapılabilmesinin gerektirdiği kadar altedebilme işlevini üstlenir. Hatta denilebilir ki benden zorla çıkartılan sadizm cinsel dürtünün libidinal bileşenlerine yol gösterir; bu bileşenler de onun ardından nesneye yönelirler. Bu temel sadizmin hiçbir hafifleme ya da karışma olanağı bulamadığı durumlarda aşk yaşamının bilinen sevgi-nefret çift-değerliliği ortaya çıkmış olur.

Böyle bir varsayımda bulunabilseydik bir ölüm dürtüsü –ama yerinden sürülmüş bir ölüm dürtüsü– örneği bulma talebini karşılamış olabilirdik. Ancak bu yaklaşım işleri kolaylaştırmaktan uzaktır ve neredeyse mistik bir izlenim bırakmaktadır. Mahcubiyet verici bir du-

30. Freud (1905).

rumdan kurtulmak için her yolu denediğimiz izlenimini verebilir. O zaman bu varsayımın yeni olmadığını, bunu daha önce de yaptığımızı ve o sırada bir sıkıntının henüz söz konusu olmadığını belirtebiliriz. Klinik gözlemler o sırada bizi sadizmin tamamlayıcı dürtüsü olan mazoşizmin, sadizmin kendi benine dönüşü olarak algılanabileceği varsayımını yapmaya zorlamıştı.[31] Dürtünün nesneden bene dönüşü ise ilke olarak benden nesneye dönüşünden farklı değildir – ki burada yeniden sorgulanan da budur. Dürtünün kendi benine dönüşü olan mazoşizm gerçekte onun daha erken bir aşamaya geri dönüşü, bir gerilemedir. Bir noktada bir zamanlar mazoşizm için yapılmış olan açıklamanın her şeyi kapsayacak şekilde bir düzeltme gerektirdiği görülür. Mazoşizm de birincil olabilir.[32]

Ama kendini korumayı hedefleyen cinsel dürtülere dönelim. Daha tekhücreliler üzerindeki araştırmalardan, iki bireyin ardından bir hücre bölünmesi olmaksızın birbiriyle kaynaşmasının, bir çiftleşmenin, daha sonra birbirinden ayrılan iki bireyde güçlendirici ve gençleştirici bir etki yapmakta olduğunu öğrendik (bkz. yukarıda, Lipschütz). Bu bireyler daha sonraki kuşaklarda hiçbir yozlaşma belirtisi göstermemekte ve kendi metabolizma ürünlerinin zararlarına daha uzun dayanmaktadırlar. Bu gözlemlerin cinsel birleşme için de örnek olarak alınabileceğini düşünüyorum. Ama birbirinden pek az farklı iki hücrenin kaynaşması böyle bir yaşam yenilenişini nasıl mümkün kılmaktadır? Protozoaların çiftleşmesinin yerine kimyasal, hatta mekanik uyaranların geçirilmesi deneyi, güvenilir bir yanıt vermeye izin vermektedir kuşkusuz: Yeni uyaranların devreye girmesiyle de aynı yenileniş elde edilmektedir. Bu deneyin sonuçları, bireyin yaşam sürecinin içsel nedenlerle kimyasal gerilimlerin giderilmesine, yani ölüme götürdüğü, buna karşılık birey olarak farklı bir canlıyla birleşmenin bu gerilimleri daha büyüttüğü, bir bakıma *yaşanıp bitirilmesi* gereken yeni *yaşamsal farklar* ortaya çıkardığı varsayımıyla uzlaş-

31. Bkz. Freud (1905, 4. basım 1920 ve 1915a).

32. İçerik ve düşünsel bakımdan zengin, ama maalesef benim tam olarak anlayamadığım bir çalışmasında Sabina Spielrein bu spekülasyonun önemli bir bölümünü çok daha önceden yapmıştır. Cinsel dürtünün sadistik bileşenini "yıkıcı" olarak tanımlar. ("Oluşun Nedeni Olarak Yıkım" [Spielrein, 1912]). Daha başka bir yoldan A. Staercke de (1914) libido kavramının kendisini kuramsal bir varsayımla biyolojik bir kavramla, *ölüme yöneliş* kavramıyla eş tutmaktadır. (Bkz. Rank, 1907). Bütün bu çabalar bu metinde olduğu gibi dürtü öğretisinin tüm uğraşlara rağmen henüz açıklanmaya muhtaç olduğunu göstermektedir.

maktadır. Bu farklılıklar için elbette bir ya da daha fazla yerinde ve yeterli koşul bulunmalıdır. Zihinsel, ve belki de genel olarak sinirsel yaşamın egemen eğilimi, uyaranlardan doğan içsel gerilimi azaltma, sabit tutma ya da ortadan kaldırma çabasıdır (Barbara Low'un [1920] terimiyle, *Nirvana İlkesi*) – bu eğilim haz ilkesinde ifadesini bulur; bu olguyu kabullenmemiz ise, ölüm dürtülerinin varlığına inanmamızın en güçlü nedenlerinden biridir.

Ancak hâlâ cinsel dürtünün bizi en başta ölüm dürtüsünün izine ulaştırmış olan yineleme zorlantısı niteliğine sahip olduğunu henüz ispat edememiş olmamız, düşünce sürecimizi engelliyor. Embriyonal gelişim süreçleri alanı bu tür yinelemelerden yana çok zengindir; cinsel üremeyi sağlayan iki tohum hücresi ve bunların yaşam öyküsü başlı başına organik yaşamın başlangıçlarının yinelenmesinden ibarettir. Ama cinsel dürtü tarafından yönlendirilen sürecin özü iki hücre gövdesinin kaynaşmasıdır. Ancak böylelikle yüksek canlılarda canlı maddenin ölümsüzlüğü güvence altına alınmış olmaktadır.

Başka türlü söylemek gerekirse cinsel üremenin ortaya çıkışı ve cinsel dürtülerin kökeni üzerinde bilgi edinmemiz gereklidir. Bu öyle bir sorundur ki konunun dışında bulunanı ürkütüp kaçırabilir ve uzman araştırmacılarca da şimdiye kadar çözülememiştir. Bu yüzden farklı ve uyuşmayan bir dizi önerme ve kanaat arasında, düşünce sürecimize uygun olanlardan çok kısa bir özet yapmakla yetineceğiz.

Bir yaklaşım üremeyi gelişmenin kısmi bir görüntüsü olarak ortaya koyup üreme sorununu gizemli çekiciliğinden yoksun bırakır. Üremenin cinsel bakımdan farklı tohum hücreleriyle oluşu, Darwinvari bir soğukkanlı düşünce tarzıyla, iki tekhücrelinin bir zamanlar tesadüfen çiftleşmesiyle oluşmuş olan Amfimiksis'in avantajının gelişimde korunmuş ve tekrarlanmış olması olarak görülebilir.[33] O halde "cinsiyet" çok eski değildir ve cinsel birleşmeyi ortaya çıkaracak olan olağanüstü şiddetli dürtüler, bir kez rastlantıyla olmuş ve o zamandan beri avantajlı olduğu için sağlamlaşmış olan bir şeyi yinelemektedirler.

Burada, tıpkı ölüm meselesinde olduğu gibi, tekhücreli canlılara gerçekte gösterdiklerinden başka nitelikler atfetmekte haklı olup ol-

33. Ancak Weismann (1892) bu avantajı pek kabul etmez: "Tohumlama asla yaşamın gençleşmesi ya da yenilenmesi demek değildir, yaşamın devam etmesi için hiç de zorunlu değildir, tohumlama *iki farklı kalıtım eğiliminin karışmasını mümkün kılmaya yarayan bir düzenekten* öte bir şey değildir." Yine de böyle bir karışımın canlıların çeşitliliğindeki artışa neden olduğuna inanmaktadır.

madığımız, ve ancak daha yüksek organizmalarda görünür hale gelen güçlerin ve süreçlerin ilk kez bu tekhücrelilerde ortaya çıktığını varsaymanın doğru olup olmadığı soruları ortaya çıkar. Cinsellik hakkında bu sözünü ettiğimiz görüş bizim görüşlerimize pek fazla bir şey katmaz. Buna karşı, yaşam dürtülerinin en basit canlılarda bile işlerlikte olduğu varsayımının yapıldığı yolunda bir itiraz getirilebilir. Çünkü aksi takdirde yaşamın seyrine ters yönde çalışan ve yaşamı sona erdirmeyi güçleştiren çiftleşme, korunup geliştirileceği yerde kaçınılan bir şey olurdu. Eğer ölüm dürtüleri varsayımını bir yana bırakmayacaksak onlarda en başından beri yaşam dürtülerinin bulunduğunun kabul edilmesi gerekir. Ama şurası unutulmamalıdır ki biz iki bilinmeyenli bir denklemle uğraşıyoruz. Bilimde cinselliğin oluşumuna ilişkin bulabildiğimiz o kadar az şey var ki bu sorun küçük bir varsayım ışığının bile sızmadığı bir karanlığa benzetilebilir. Ancak başka bir yerde böyle çok fantastik türden bir hipotezle karşılaşıyoruz. Bu kuşkusuz bilimsel bir açıklamadan ziyade bir mittir; öyle ki olmasını şart koştuğumuz bir koşulu yerine getirmiş olmasaydı burada anmaya bile cesaret edemezdim. Söz konusu hipotez, dürtüleri *daha önceki bir durumun yeniden oluşturulması gereksinimine* bağlamaktadır.

Elbette kastettiğim Platon'un *Şölen*'de Aristophanes'e söylettiği ve yalnız cinsel dürtünün kökenini değil onun en önemli varyasyonunun da nesnesiyle ilişkisini ele alan kuram.

"Yani vücudumuz başlangıçta hiç de şimdiki gibi oluşturulmamıştı; çok başka türlüydü. Önce üç cinsiyet vardı; şimdiki gibi yalnız dişil ve eril değil, her ikisini birleştiren bir üçüncüsü de vardı... Erdişil..." Bu ilksel insanlarda her şey çiftti, yani dört elleri ve dört ayakları, iki yüzleri, iki edep yerleri, vb. vardı. O zaman Zeus her insanı ikiye bölmeye başladı, "Ayvaları reçel yapmak için böler gibi... Artık bütün varlıklar ikiye bölünmüş olduğundan her iki yarının özlemi onları birbirine götürdü: birbirlerini elleriyle kucakladılar, birbirlerinin içinde *birlikte gelişmek için özlemle birbirlerinin içine geçtiler...*"[34]

34. Viyanalı Prof. Heinrich Gomperz'e aşağıdaki Platon efsanesinin kökenine ilişkin yorumları için teşekkür ediyorum. Bunu kısmen kendi sözleriyle veriyorum: Aynı kuram belli başlı hatlarıyla *Upanishad*'larda da bulunmaktadır. *Brihadâranyaka-Upanishad*'da (II, 4, 3, Deussen, *60 Upanishads des Veda*, s. 593) Dünyanın Atman'dan (Kendilik ya da Ben) oluşumu şöyle anlatılır: "Ama o (Atman, Kendilik ya da Ben) sevinmedi; yalnız olan sevinmez. O zaman bir ikinciyi özledi. Yani o birbirini kucaklamış bir adamla bir kadın kadar kocamandı. Derken kendini ikiye böldü. Bundan karı ve koca oluştular. Onun

Şair filozofun işaretini izleyerek canlı maddenin canlanışı sırasında küçük parçacıklara bölündüğünü ve o zamandan beri cinsel dürtülerle yeniden bütünleşmeye çalıştığını varsayabilir miyiz? İçlerinde cansız maddeye kimyasal bağlılıklarını sürdüren bu dürtüler, tekhücreliler âlemi boyunca, yaşam için tehlikeli uyaranlarla dolu bir çevrede bu çabaya karşı koyan ve onları koruyucu bir kabuk tabakası oluşturmaya zorlayan zorlukları yavaş yavaş altetmiş olabilirler mi? Bu canlı maddenin parçalanmış parçacıkları böylece çokhücreliliğe ulaşmış ve sonunda tohum hücrelerine en yüksek yoğunlukta birleşme dürtüsü aktarmış olamazlar mı? Sanırım bunu burada kesebiliriz.

Gene de eleştirel yaklaşımlı birkaç kelime eklemeden durmayalım. Bana burada geliştirdiğim varsayımlara kendimin ne kadar inandığı sorulacaktır. Yanıtım buna ne kendim inandığım, ne de başkalarını buna inanmaya çağırdığım şeklinde olacaktır. Daha doğrusu bunlara ne kadar inandığımı bilmiyorum. Bana kalırsa duygusal inanma tutumu burada hiç hesaba katılmamalıdır. Bir düşünce süreci tutulabilir, gidebildiği kadar gidilebilir, sırf bilimsel merak nedeniyle ya da şeytana bizzat katılmayan şeytanın avukatı gibi. Burada dürtü kuramında atacağım üçüncü adımın daha önceki ikisi, cinsellik kavramının genişletilmesi ve narsizmin sergilenmesi kadar güvenli olmayacağının bilincindeyim. Bu yenilikler gözlemin kurama çevrilmesiydi, bu tür durumlarda kaçınılmaz olan tehlikelerden daha fazlasına da maruz değillerdi. Dürtülerin *gerilemeli* niteliği düşüncesi de aslında gözlenmiş malzemeye, yani yineleme zorlantısının gerçeklerine dayanmaktadır. Belki yalnızca bunların önemini abartmışımdır. Bu düşüncenin izlenmesi ise olgusal malzemenin saf spekülasyonla art arda birçok kez birleştirilmesi ve bu sırada gözlemlerden çok uzaklaşılması olmadan mümkün değildir. Bir kuramın kurulması sırasında bu

için bu kendilik yarımdır. Yagñavalkya böyle açıkladı. Onun için buradaki boşluk bir kadınla doldurulacaktır."

Brihadâranyaka-Upanishad bütün Upanishadların en eskisidir ve hiçbir yetkin araştırmacı İ.Ö. 800 yılından daha yeni olduğunu düşünmemektedir. Platon'un bu Hint düşüncesine dolaylı da olsa bir bağımlılığı söz konusu olabilir mi sorusunu bugünkü yaygın kanıya karşın yadsımak istemem, çünkü böyle bir olasılık ruhgöçü öğretisi için de pek inkâr edilemez. Önce Pitagorascılar üzerinden gerçekleşen böyle bir bağlantı varsa bile bu, iki düşünce süreci arasındaki çakışmanın önemini pek de azaltmaz. Çünkü Platon, içinde bir doğruluk payı olduğunu düşünmese, Doğu geleneğinden gelen böyle bir öyküyü bırakın bu kadar önemsemeyi, yapıtlarında aktarmazdı bile.

Ziegler (1913) bu düşünce çizgisinin Platon'un zamanından *önceki* izlerini sistemli bir şekilde araştıran makalesinde, Babillilere kadar varmaktadır.

ne kadar sık yapılırsa sonucun o denli güvensiz olacağı bilinmektedir; ama güvensizlik derecesi gösterilemez. Bu sırada şanslı bir tahminde bulunulmuş ya da acıklı bir şekilde yanılmmış olabilir. Sezgi denilen şeye böyle çalışmalarda pek güvenmem; bunlarda benim gördüğüm daha çok zekânın yansızlığının sonucudur. Ama bilim ve yaşamın büyük sorunları söz konusu olduğunda insan nadiren yansız olabilir. Sanırım burada herkes derin içsel nedenlere bağlı olan önyargıların egemenliği altındadır ve farkında olmadan spekülasyonlarıyla bunların elinde yönlenir. Böyle iyi güvensizlik nedenleri varken, insanın elinde kendi düşünsel uğraşlarının sonuçları için serinkanlı bir iyimserlikten başka bir şey kalmaz. Böyle bir özeleştirinin bundan sapan düşünceler için özgün bir hoşgörü ile yükümlü olmadığını hemen ifade edeyim. Gözlenen olgularla daha ilk adımlarında çelişen kuramları acımasızca reddetmek tamamen meşrudur; aynı zamanda da insan kendi kuramının ancak geçici bir geçerliliği olduğunu unutmamalıdır. Yaşam ve ölüm dürtüleri üzerindeki spekülasyonumuzu yargılarken, örneğin bir dürtünün bir başkası tarafından dışarı itilmesi ya da benden nesneye dönmesi gibi yabancı ve bulanık süreçlerin ortaya çıkması bizi pek rahatsız etmez. Bunun nedeni bizim bilimsel terimlerle, yani psikolojinin (daha doğrusu derinlik psikolojisinin) mecazi diliyle çalışmaya mecbur kalmamızdır. Aksi takdirde söz konusu süreçleri hiç tarif edemezdik. Hatta hiç algılayamazdık. Tariflerimizdeki eksikler psikolojik terimleri fizyolojik ya da kimyasal terimlerle değiştirirsek ortadan kalkacaktır muhtemelen. Bunlar da mecazidir gerçi, ama onları daha eskiden beri tanıyoruz ve belki biraz daha basitler.

Buna karşılık spekülasyonumuzun güvenilmezliğinin büyük ölçüde biyoloji biliminden alımlar yapmak zorunda kalışımızla arttığını özellikle belirtmek isteriz. Biyoloji sınırsız olanakları olan bir âlemdir. Ondan en şaşırtıcı açıklamaları bekliyoruz ve ona yönelttiğimiz sorulara birkaç onyıl sonra ne yanıtlar vereceğini bilemeyiz. Belki tam da bizim bütün yapay varsayımlar binamızı yıkacak yanıtlar verecektir. Eğer öyleyse herkes bu bölümde yazılana benzer çalışmalara neden kalkışıldığını ve bunların neden yayımlandığını sorabilir. Burada öne sürülen bazı benzetmelerin, bağlantıların ve ilintilerin bana dikkate değer görünmüş olduğunu inkâr etmeyeceğim.[35]

35. Burada, bu açıklamalar boyunca belli bir gelişme göstermiş olan adlandırmamız üzerinde de bir iki kelime. "Cinsel dürtüler"in ne olduğunu cinsellikle olan ilişkilerinden biliyorduk. Bu yüzden bu adı koruduk, psikanalizin verileriyle, bu üreme işleviyle ilişkisini biraz gevşetmeye mecbur olsak da. Narsistik libido tanımlamasıyla ve libido kavramının tekhücrelilere yayılmasıyla cinsel dürtü bizi canlı maddenin parçalarını bir arada tutan ve birbirine yönlendiren Eros'a ulaştırdı ve genellikle böyle cinsel dürtü olarak adlandırılanlar Eros'un nesneye yönelmiş kısmı olarak belirdi. Spekülasyon bundan sonra bu Eros'un yaşamın başlangıcından itibaren etkin olduğunu ve "ölüm dürtüsü"ne karşıt olarak "yaşam dürtüsü" halinde ortaya çıktığını ileri sürer, inorganik maddenin canlanmasıyla ortaya çıkmış olan yaşamın bilmecesini, bu ikisinin en başından beri birbiriyle boğuşan dürtüler olduğu açıklamasıyla çözmeye çalışır. Belki "ben dürtüleri" kavramının geçirdiği değişim daha bulanıktır. Başlangıçta nesneye yönlenmiş cinsel dürtülerden ayrılan bütün bilmediğimiz dürtüleri böyle adlandırıyorduk ve ben dürtülerini cinsel dürtülerin karşıtı olarak alıyorduk. Daha sonra benin analizine yaklaştık ve "ben dürtülerinin bir kısmının da libidinal yapıda olduğunu ve kendi benini nesne olarak aldığını" anladık. Bu narsistik kendini koruma dürtülerinin de artık libidinal cinsel dürtülerden sayılması gerekiyordu. Ben dürtülerinin ve cinsel dürtülerin zıtlığı şimdi ikisi de libidinal nitelikte olan ben ve nesne dürtülerine dönüşmüştü. Onun yerini ise libidinal (ben ve nesne) dürtülerle bene dayanan ve belki de yoketme dürtülerinden sayılması gereken öbür dürtüler arasındaki zıtlık almıştı. Spekülasyonlarımız bu karşıtlığı yaşam dürtüleri (Eros) ve ölüm dürtüleri arasındaki karşıtlığa dönüştürmüştür.

—

VII

Önceki bir durumu yeniden ortaya çıkarmak dürtülerin genel bir niteliğiyse ruhsal yaşamda bu kadar çok sürecin haz ilkesinden bağımsız olarak sürmesine şaşmamalıyız. Bu özellik her kısmi dürtü tarafından paylaşılır ve kendi gelişim yollarındaki belli bir aşamayla ilgilidir. Haz ilkesinin üzerinde egemenlik kurmamış olduğu her şey bu yüzden ona karşıt olmak zorunda değildir ve dürtüsel yineleme süreçlerinin haz ilkesiyle olan ilişkisini saptama görevi henüz çözülmemiştir. Gelen dürtü uyaranlarını "bağlama"nın, içlerinde egemen olan birincil süreci ikincil sürece çevirmenin, serbest hareket eden yatırım enerjisini bağlı, "tonik" yatırıma çevirmenin ruhsal aygıtın en önemli işlevlerinden olduğunu gördük. Bu değişim sırasında hoşnutsuzluğun gelişimi dikkate alınamaz, ama bununla haz ilkesi de askıya alınmış olmaz. Değişim daha çok haz ilkesinin hizmetinde vuku bulur; bağlama hazırlayıcı bir eylemdir, haz ilkesinin egemenliğini yönlendirir ve güvenceye alır.

İşlev ve eğilimi birbirinden şimdiye kadar olduğundan daha keskin olarak ayıralım. O zaman haz ilkesi ruhsal aygıtı tümüyle tepkisiz kılmak ya da onun uyarılmasını olabildiğince sabit ya da düşük tutmak görevini yüklenen bir işlevin hizmetinde bulunan bir eğilimdir. Bu açıklamalardan herhangi birine henüz karar veremiyoruz ama böyle belirli bir işlevin, canlının inorganik dünyanın dinginliğine geri dönmek yolundaki en genel çabasında bir payı olması gerektiğini fark ediyoruz. Hepimiz gördük ki bize ulaşabilen en büyük haz olan cinsel edimin hazzı yoğunlaşmış bir uyarılmanın anlık çözülüşü ile bir aradadır. Dürtü uyarımının bağlanması ise uyarılmayı, boşaltım hazzı yoluyla nihai yokoluşuna hazırlayan birincil işlev olmalıdır.

Buradan haz ya da hoşnutsuzluk duygularının, bağlı olmayan uyarılma süreçlerinde olduğu gibi, bağlı süreçlerde de elde edilip edilemeyeceği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bağlı olmayan birincil süreçlerin, bağlı olan ikincil süreçlere oranla her iki yönde çok daha yoğun

duygulara yol açabileceklerine hiç kuşku yoktur. Birincil süreçler zaman olarak da daha öncedir, ruhsal yaşamın başında zaten başkası da yoktur ve diyebiliriz ki eğer haz ilkesi onlarda önem taşımasaydı daha sonrakiler için hiç ortaya çıkamazdı. Böylece temelde basit olmayan bir sonuca varıyoruz: Ruhsal yaşamın başlangıcında haz çabasının daha sonrasına göre çok daha yoğun olarak dışavurulacağı ama bunun tümüyle sınırsız olmadığı sonucuna. Sık sık kesilmelere de katlanmak zorundadır bu çaba. Daha olgun zamanlarda haz ilkesinin egemenliği çok daha güvence altındadır ama kendisi de diğer dürtüler gibi evcilleştirilmekten kaçınamaz. Ne olursa olsun uyarım süreçlerinde haz ve hoşnutsuzluk duygularının oluşmasına yol açan şey, ikincil süreçte de birincil süreçteki kadar bulunmalıdır.

Burada daha ileri araştırmaların yeri gelmiştir. Bilincimiz bize içeriden yalnız haz ve hoşnutsuzluk duygularını değil, haz ya da hoşnutsuzluk verebilen özgün bir gerilim de iletmektedir. Bu duygular arasındaki fark bağlı ve bağlanmamış enerji süreçlerini birbirinden ayırt etmemize olanak sağlar mı? Ya da haz-hoşnutsuzluk sırası belli bir zaman biriminde yatırım büyüklüğündeki bir değişikliğe işaret ederken gerilim duygusu yatırımın mutlak büyüklüğü ya da düzeyi ile mi ilgilidir? Yaşam dürtülerinin daha çok iç algılamamızla ilgili olduğu dikkatimizi çekmiş olmalıdır, çünkü bunlar huzuru bozan unsurlar olarak ortaya çıkmakta, durmaksızın gerilimlere yol açmakta, ölüm dürtüleri hiç göze çarpmaksızın işlerini görürken bunların halledilmesi haz olarak algılanmaktadır. Haz ilkesinin tam da ölüm ilkesinin hizmetinde olduğu anlaşılmaktadır ama her iki dürtü biçimi tarafından tehlike olarak alınacak olan dış uyaranlar da, özellikle yaşamın amacını zorlaştırma hedefine yönlenen iç uyaran yükselmelerine karşı bekçilik ederler. Burada şimdi yanıtlanmaları mümkün olmayan sayısız soru ortaya çıkmaktadır. Sabredilmeli ve araştırma için diğer araç ve fırsatlar beklenmelidir. İyi bir sonuca ulaştırmayacağı görüldüğünde bir süre izlenilmiş olan yolu da terk etmeye hazır bulunulmalıdır. Ancak bilimden terk edilmiş bir inanç sisteminin yerini tutmasını bekleyen iman sahipleri, araştırmacıların görüşlerini değiştirip geliştirmelerini hoşgörmezler. Bilimsel bilgilerimizin yavaş gelişimi için ise, Harirî'nin *Makamlar*'ından biri bize teselli sunabilir:

"Uçarak ulaşamadığına topallayarak ulaş.
...
Kitap der ki topallamak günah değildir."

Ben ve İd

Aşağıdaki açıklamalar 1920'de "Haz İlkesinin Ötesinde" adlı yazımda başlayan ve orada da belirtildiği gibi iyi niyetli bir merakla izlediğim düşünce dizisini sürdürmektedir. Bu düşünceleri alıp analitik gözlemin çeşitli olgularıyla birleştirmekte, bu birlikten yeni sonuçlar çıkarmaya çalışmakta ama biyolojiden yeni alıntılar yapmadığı için psikanalize "Haz İlkesinin Ötesinde"den daha yakın bulunmaktadır. Spekülasyondan çok bir sentez özelliği taşımaktadır ve iddialı bir hedefi vardır. Bu açıklamaların yalnızca kabataslak olmakla kalacaklarını biliyorum ancak bu kısıtlamadan da hoşnutsuz değilim.

Bu arada, bu düşünce dizisi şimdiye kadar psikanalitik çalışmalara konu edilmemiş şeylere de değinecektir ve analist olmayanların ya da analizden yüz çeviren analistlerin ileri sürdükleri kimi kuramlara dokunmaları da kaçınılamaz. Diğer çalışmacılara karşı teşekkür borcumu her zaman kabul etmişimdir, ama bu konuda kendimi böyle bir şükran borcu altında hissetmiyorum. Psikanaliz şimdiye kadar bazı şeyleri ele almamışsa, bu onların sonuçlarını gözden kaçırdığından ya da önemlerini yadsıdığından değil, henüz oraya kadar ulaşmamış olan belirli bir yol izlediğindendir. Ve sonunda oraya ulaştığında bunları da başkalarından daha farklı görecektir.

I

Bilinç ve Bilinçsiz Olan

Bu giriş bölümünde yeni bir şey söylenmeyecektir ve bu yüzden de sık sık söylenmiş olanların yinelenmesi kaçınılmaz. Ruhsal olgularda bilinçli ve bilinçsiz olanları ayırt etmek psikanalizin temel koşuludur; psikanalize ruhsal yaşamda önemli olmalarının yanı sıra sık da görülen patolojik olguları anlama, bilimin sınırları içine alma olanağını veren de budur. Bir kez daha ve daha farklı bir biçimde söylemek gerekirse; psikanaliz ruhsal olguların özünü bilinçte konumlandıramaz; tam tersine bilinci, ruhsal olanın diğer niteliklerinin yanı sıra varolan ya da olmayan bir niteliği olarak görmek zorundadır.

Psikolojiyle ilgilenen herkesin bu yazıyı okuyacağını varsayabilseydim, okuyucuların bir bölümünün daha bu noktada durup daha ileri gitmeyecekleri gerçeğine de kendimi hazırlardım; çünkü burada psikanalizin ilk parolası söz konusudur. Felsefe eğitimi görmüş olanların çoğu için, aynı zamanda bilinçli de olmayan bir ruhsal olgu o kadar kavranamaz bir fikirdir ki, bu onlara saçma ve salt mantıkla çürütülebilir bir şey olarak görünecektir. Sanırım bu yaklaşımın nedeni, onların –patolojik olguları bir yana bıraksak bile– bizi bu sonuca götüren hipnoz ve düş görüngülerini hiç incelememiş olmalarıdır. Ancak onların bilinç psikolojisi, düş ve hipnoz sorunlarını çözmekte yetersizdir.

Bilinçlilik her şeyden önce, en doğrudan ve en kesin algılamaya dayanan, tümüyle tanımlayıcı bir deyimdir. Deneyimler bize bir ruhsal unsurun, örneğin bir fikrin, genellikle sürekli olarak bilinçli olmadığını göstermektedir. Tam tersine, bir bilinçlilik durumu karakteristik olarak geçicidir; şu anda bilinçli olan bir fikir, bir sonraki anda artık olmayacaktır ve kolaylıkla sağlanabilecek olan koşullarda yeniden bilinçli hale gelebilir. Aradaki zamanda bu fikre ne olduğunu bilmiyoruz. Bu süre içinde *örtük* hale geçtiğini söyleyebiliriz; bunu söy-

lerken de onun her an yeniden *bilinçli olma* yeteneği taşıdığını belirtmiş oluruz. Bu fikrin *bilinçdışı* olduğunu söylediğimizde ise tam bir tanımlama yapmış oluruz. Burada "bilinçdışı", "örtük ve yeniden bilinçli olabilir" ifadesiyle eşanlamlı hale gelir. Filozoflar bize hemen karşı çıkacaklardır: Hayır, burada "bilinçdışı" terimi kullanılamaz, fikir örtük durumda olduğu sürece ruhsal bir varlık değildir. Onlara daha bu noktada karşı çıkarsak, sonunda kimseye kazanç sağlamayacak bir kelime kavgasına girmiş oluruz.

Ama biz bilinçdışı kavramına ya da deyimine bir başka yoldan, zihinsel *dinamiklerin* rol oynadığı deneyimler üzerinde çalışarak varmış bulunuyoruz. Kendileri bilinçli hale gelmeseler bile, zihinsel yaşam üzerinde sıradan fikirler kadar güçlü etkiler (sırasında fikir olarak bilinçli hale gelebilen etkiler) yaratan zihinsel süreçlerin ya da fikirlerin varolduğunu (ki burada ilk kez nicel ya da ekonomik bir unsur devreye girmektedir) keşfettik – yani varsaymak zorunda kaldık. Daha önce sık sık açıklanmış olan şeyleri burada yeniden ayrıntılarıyla tekrarlamak gerekmiyor. Psikanaliz kuramının bu noktada işe giriştiğini ve bu tür fikirlerin belirli bir güç bunlara karşı koyduğu için bilince çıkamadıklarını, öyle olmasaydı bilinçli hale gelebileceklerini ve o zaman da bunların ruhsal olduğu kuşku götürmeyen diğer öğelerden ne kadar az farklı olduklarının açıkça görülebileceğini ileri sürdüğünü anımsatmak yeterlidir. Psikanalitik teknikte bu karşı koyan gücün ortadan kaldırılabilmesi ve söz konusu fikirlerin bilince çıkabilmesi için bir araç bulunmuş olması, bu kuramı itiraz edilemez hale gelmiştir. Fikirlerin bilince çıkmalarından önceki duruma *bastırma* adını veriyoruz ve bastırmaya yol açan ve sürdüren gücü de analitik çalışma sırasında *direnç* olarak algıladığımızı öne sürüyoruz.

Dolayısıyla, biz bilinçdışı kavramımızı bastırma kuramından elde ediyoruz. Bastırılmış olan, bizim için bilinçdışının prototipidir. Ama biri örtük ve bilince çıkabilecek olan, diğeri ise bastırılmış ve kendiliğinden, doğrudan doğruya bilince çıkamayacak olan iki farklı bilinçdışına sahip olduğumuzu görüyoruz. Ruhsal dinamik konusundaki bu içgörü, tanım ve adlandırmalarımız üzerinde de etkisini göstermek durumundadır. Örtük olup da dinamik açıdan değil, yalnızca tanım olarak bilinçdışı olana, *Bilinçöncesi* adını veriyoruz. *Bilinçdışı* adını ise dinamik açıdan bilinçsiz olarak bastırılmış olanla sınırlıyoruz. Öyleyse şimdi elimizde üç terim var: Bilinç (*Bi*), Bilinçöncesi (*Bö*) ve Bilinçdışı (*Bd*) – ki bu son terimin anlamı artık yalnızca tanımlayıcı olmaktan çıkmıştır. *Bö*'nin *Bi*'e, *Bd*'nın olduğundan çok daha yakın

olduğunu tahmin ediyoruz ve *Bd*'nı ruhsal olarak kabullendiğimize göre; örtük *Bö*'ni çok daha rahatlıkla ruhsal olarak adlandırabiliyoruz. Ama neden filozoflarla uyum içinde kalıp, tutarlı bir şekilde *Bö*'ni ve *Bd*'nı bilinçli ruhsal süreçten ayırmayalım? O zaman filozoflar bize *Bö*'ni ve *Bd*'nı "Ruhsalsı" [Psikoid] olanın iki aşaması ya da türü olarak tanımlamayı ve böylece uyuma ulaşmayı önereceklerdir. Ancak bunun sonucu, sonu gelmeyen anlatım güçlükleri olacaktır ve asıl önemli olan gerçek, yani "ruhsalsı" olarak nitelenen bu iki şeyin kabul edilen ruhsal süreçlerle hemen bütün noktalarda örtüştüğü gerçeği, onların ya da en önemli kısımlarının hiç tanınmadığı günlerden kalma bir önyargı yüzünden geri plana itilmiş olacaktır.

Tanım açısından iki tür, ama dinamik bağlamda yalnızca tek bir bilinçdışı olduğunu unutmadığımız sürece, (*Bi*), (*Bö*) ve (*Bd*) kavramlarımızı rahatlıkla kullanabiliriz. Anlatım kolaylığı sağlamak açısından bu farklar bazı durumlarda gözardı edilebilir ama başka durumlar için kaçınılmazdır. Gene de bilinçdışının bu muğlaklığına oldukça alışkınız ve bu durumla kolay başa çıkabiliyoruz. Görebildiğim kadarıyla bu muğlaklıktan kaçınılamıyor: Bilinçli ve bilinçsiz olan arasında ayrım yapmak, eninde sonunda "evet" ya da "hayır" diye yanıtlanabilecek bir algılama sorunudur ve algılama ediminin kendisi, bir şeyin hangi nedenle algılandığına ya da algılanmadığına ilişkin hiçbir ipucu vermez. Gerçek görüngünün dinamik unsuru muğlak bir biçimde ifade ediyor olmasından yakınamayız.[1]

1. Krş. "Psikanalizde Bilinçdışı Kavramı Üzerinde Notlar", Freud (1912). Bu noktada bilinçdışının eleştirisinde gelinen yeni bir noktanın değerlendirilmesi gerekiyor. Psikanalitik gerçeklerin kabulünden kaçınmayan ama bilinçdışını da kabul etmek istemeyen kimi araştırmacılar, bilincin bir olgu olarak, yoğunluk ve belirginlik açısından bir dizi farklı aşama içerdiği yolundaki –zaten kimsenin itiraz etmediği– gerçeğin yardımıyla bir ipucu yakalıyorlar. İddialarına göre, çok canlı, apaçık bilinçli süreçler olduğu gibi çok zayıf, zar zor fark edilebilen bilinçli süreçler de gözlemleyebiliyoruz; bunların arasında en zayıf bilinçli olanlar, psikanalizin o uygunsuz bilinçdışı sözcüğünü uygulamak istedikleridir. Ama bunlar gene de bilinçlidir, ya da "bilinçte"dir ve dikkat edildikleri anda tam ve bütün güçleriyle bilinçli olurlar.

Böyle geleneklere ya da duygusallığa bağlı olarak verilen kararları tartışma yoluyla etkilemek mümkünse eğer, şu noktaları belirtebiliriz: Bilinçliliğin belirginlik ölçütleri bulunabileceğine ilişkin belirtiler kesin değildir ve bu tartışmanın da, "En parlaktan en sönüğe kadar çeşitli aydınlık dereceleri vardır ve bu yüzden de karanlık diye bir şey yoktur" ya da "Yaşamsallığın çok çeşitli dereceleri vardır ve bu yüzden de ölüm yoktur" şeklindeki benzer cümlelerden fazla bir kanıtlama gücü yoktur. Bu cümleler bir bakıma anlamlı olabilir ama bunlardan belli sonuçlar çıkarmaya kalkıldığında, örneğin, "O halde ışık yakmaya gerek yoktur" ya da "O halde bütün organizmalar ölümsüzdür" gibi sonuçlar çıkartıldığında anlamsız oldukları anlaşılır. Üstelik "fark edilemez" olanı "bilinçli olan" kavramına

Psikanalitik çalışmanın gelişmesiyle birlikte, bu sınıflamanın da yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Bunu işaret eden birçok durum vardır, ancak en kesin gösterge şudur: Her bireyde ruhsal olguların birbirine bağlı, anlamlı bir örgütlenmesi olduğunu tasavvur ettik ve buna *Ben* dedik. Bilinç bu bene bağlıdır, devingenliğe, yani uyarılmaların dış dünyaya boşaltılmasına o egemendir; bütün kısmi süreçler üzerinde denetimi yürüten, geceleri uyuyan, ama düşlerin sansürünü de elinde tutan ruhsal yapı odur. Belli ruhsal uğraşları yalnız bilinçten değil, başka türlü değerlendirme ve kullanımlardan da uzak tutan bastırmalar da bu benden kaynaklanır. Analizde, bastırılmış olanlar benin karşısına çıkarlar; benin bastırılmış olanla uğraşmaya karşı gösterdiği direnci gidermek görevi ise analize düşer. Analiz sırasında kendisine belirli görevler verdiğimizde, hastanın zorluk çektiğini, bastırılmış olana yaklaştığında çağrışım yapamaz olduğunu gözlemleriz. O zaman ona bir direncin egemenliği altında bulunduğunu ama bundan haberinin olmadığını ve hoşnutsuzluk duyguları yüzünden bir direncin faaliyette olduğunu fark etse bile, bunun ne olduğunu ya da bunu nasıl tarif edeceğini bilmediğini anlatırız. Ancak bu direnç beninden kaynaklandığı ve ona ait olduğu için önceden bilinemeyecek bir durumla karşı karşıya kalırız. Benin kendi içinde olsa da bilinçsiz olan, tıpkı bastırılmış olan gibi davranan, yani bilince çıkmaksızın güçlü etkiler gösteren ve bilince çıkartılması için özel çaba gerektiren bir şey bulmuşuzdur. Analiz pratiği açısından bu bulgunun sonucu, alışılmış anlatım yöntemimize bağlı kaldığımızda ve örneğin, nevrozu bilinç ve bilinçdışı arasındaki bir çatışmaya bağlamaya çalıştığımızda, sayısız zorluklarla ve belirsizliklerle karşı karşıya kalmamızdır. Bu karşıtlık yerine bir başkasını, zihnin yapısal koşulları hakkındaki içgörümüz yoluyla bulduğumuz bir karşıtlığı, bir bütün olarak duran ben ile ondan kopmuş olan bastırılmış arasındaki karşıtlığı koymalıyız.[2]

dahil ederek, zihin hakkında bildiğimiz tek doğrudan ve kesin bilgiyi de mahvetmiş oluruz. İnsanın hakkında hiçbir şey bilmediği bir bilinç bana, zihinsel ama aynı zamanda bilinçsiz olandan çok daha saçma görünüyor. Fark edilemeyenin bilinçdışıyla özdeşleştirilmesinin, psikanalitik anlayış için temel olan dinamik ilişkileri hesaba katmayarak yapıldığı anlaşılıyor. Çünkü burada iki gerçek ihmal edilmiştir. Birincisi, böyle fark edilemeyen bir şeye gerekli dikkati verebilmek son derece güçtür; ikincisi ise, bu başarılabilse bile fark edilemeyen, bilinç tarafından kabul edilmez, tersine sık sık tümüyle yabancı ve ters görünür, şiddetle reddedilir. Bilinçdışı olanı daha az fark edilen ve fark edilmeyenle açıklamaya çalışmak, ruhsal olanla bilincin aynı olduğunu kesin kabul eden bir önyargının ürünüdür.

2. Bkz. "Haz İlkesinin Ötesinde".

Bu buluşun bilinçdışını kavrayışımız açısından sonuçları çok daha önemlidir. Dinamik bakış açısı bize ilk düzeltmeyi sağlamıştı, zihnin yapısıyla ilgili içgörümüz ise ikinci düzeltmeyi getirmektedir. *Bd*'nın bastırılmış olanla eşanlamlı olmadığını kabul ediyoruz. Her bastırılmış olan *Bd*'dır, ancak *Bd* bastırılmış olandan ibaret değildir. Benin bir bölümü de –ki bunun ne kadar önemli bir bölümü olduğu kesin değildir– *Bd* olabilir, hatta kesinlikle *Bd*'dır. Ve bene ait olan bu *Bd*, *Bö* gibi örtük değildir. Çünkü eğer olsaydı, *Bi* haline gelmeden harekete geçirilemezdi ve bilince çıkartılması böylesine zorluk çıkartmazdı. Eğer kendimizi üçüncü ve bastırılmamış bir *Bd* varsaymak zorunda hissediyorsak, bilinçdışı olma niteliğinin bizim için anlamını kaybettiğini kabul etmek zorundayız. Bilinçdışı pek çok anlamı olabilen ve umduğumuz gibi kaçınılmaz ve ufuk açıcı sonuçlar çıkarmamıza temel olamayacak bir nitelik haline gelir. Ama gene de bu niteliği gözden kaçırmamalıyız çünkü bilinçli ya da bilinçdışı olma özelliği, derinlik psikolojisinin karanlıklarındaki tek ışık kaynağıdır.

II

Ben ve İd

Patolojik araştırmalar ilgimizi yalnızca bastırılmış olana yönlendirmiştir. Benin de kelimenin tam anlamıyla bilinçdışı olabileceğini öğrendiğimizden beri, onun hakkında daha fazla bilgi edinmek istiyoruz. İncelemelerimiz sırasında şimdiye kadarki tek kılavuzumuz bilinçli ve bilinçsiz oluşun ayırıcı özellikleriydi. Ama şimdi bunun da muğlak olabileceğini gördük.

Bütün bildiklerimiz kaçınılmaz bir biçimde bilince bağlıdır. *Bd*'nı da onu ancak bilinçli hale getirmek suretiyle öğrenebiliriz. Ama bir dakika; bu nasıl mümkün olabilir? Bir şeyi "bilinçli hale getirmek" ne demektir? Bu nasıl sağlanabilir?

Bunun için işe nereden başlayacağımızı biliyoruz. Bilincin, ruhsal aygıtın *yüzeyi* olduğunu söyledik; yani onu bir işlev olarak, uzamsal açıdan dış dünyadan içeri doğru gelindiğinde ilk ulaşılan bir sisteme ait kabul ediyoruz. Buradaki "uzamsal açıdan" ifadesi yalnızca işlevsel değil, bu durumda anatomik anlamda da anlaşılmalıdır.[3] Bizim araştırmamız da çıkış noktası olarak bu algılayan yüzeyi almalıdır.

En başında dışarıdan ya da içeriden gelen, duygular ve duyular dediğimiz bütün algılamalar *Bi*'dir. Ama kabaca ve biraz muğlak olarak, düşünce süreçleri adıyla özetleyebileceğimiz iç süreçler nasıldır? Bu süreçler ruhsal aygıtın içinden bir yerlerden, ruhsal enerjinin eyleme doğru yer değiştirmesini temsil ederler. Bu süreçler yüzeye doğru ilerleyip bilincin oluşmasına mı neden olurlar? Yoksa bilinç mi onlara doğru ilerler? Belli ki bu, ruhsal olguları uzamsal ya da *topolojik* olarak tasarlama anlayışını ciddiye almaya kalktığımızda karşımıza çıkacak zorluklardan biridir. Her iki olasılık kabul edilemez türdendir. Üçüncü bir olasılık söz konusu olmalıdır.

3. Bkz. "Haz İlkesinin Ötesinde".

Başka bir çalışmada,[4] bilinçdışı ve bilinçöncesi fikirler arasındaki gerçek farkın, birincisi bilinmeden kalan birtakım malzeme üzerinde uygulanırken, ikincisinin *sözel ifadelere* katılması olduğu şeklinde bir tahmin ileri sürmüştüm. Bu, *Bö* ve *Bd* sistemlerinin, bilinçle ilişkilerinin dışında kalan ayırıcı özellikleri gösterme yolundaki ilk çabam. "Bir şey nasıl bilinçli olur?" sorusu, "Bir şey nasıl bilinçöncesi olur?" biçiminde sorulduğunda daha faydalı olacaktır. Bunun yanıtı da, "kendisine denk düşen sözel ifadelere bağlantılı hale gelme yoluyla" olurdu.

Bu sözel ifadeler, anı kalıntılarıdır. Bunlar bir zamanlar algılama idi ve bütün anı kalıntıları gibi yeniden bilinçli olabilirler. Bunların doğası ile daha fazla ilgilenmeden, yeni bir görüş kafamızda canlanmaya başlıyor: Bilince yalnız bir zamanlar bilinçli algılama olanlar çıkabilir ve içeriden doğup da bilinçli olmak isteyen (duygular dışında) her şey, önce dış algılamalara dönüşmek zorundadır. Bu da anı izleri aracılığıyla mümkün olabilir.

Anı kalıntılarının *A-Bi* (Algı-Bilinç) sistemine dolaysız olarak dokunan sistemlerde içerildiğini, böylelikle bu kalıntıların yatırımlarının kolaylıkla içeriden bu sistemin öğelerine doğru uzanabildiklerini düşünüyoruz. Burada hemen sanrılar ve en canlı anımsamanın bile sanrıdan ve dış algılamadan farklı olduğu gerçeği aklımıza geliyor. Ancak hemen, bir anı canlandığında yatırımın anı sisteminde kaldığını, ama algıdan ayırt edilemeyen bir sanrının, yatırım yalnızca anı izinden *A* öğesine yayılmakla kalmayıp tümüyle ona devrolduğunda doğabildiğini düşünüyoruz.

Sözcük kalıntıları birincil olarak işitsel algılamalardan kaynaklanır, bu yüzden de *Bö* sisteminin özgün bir duyu kaynağı var gibidir. Sözel ifadelerin görsel bileşeni ise ikincildir, okumayla kazanılabilir ve başlangıçta ihmal edilebilir; aynı şekilde sözcüğün ancak destek rolü oynayan motor imgeleri de, sağır dilsizler hariç, ihmal edilebilir. Sözcük, özünde, işitilen sözcüğün anı kalıntısıdır.

Basitleştirme kaygısıyla, nesnelere dair optik anı kalıntılarının önemini unutmamalı ya da düşünce süreçlerinin görsel kalıntılara dönüşmek yoluyla bilince çıkmasının mümkün olduğunu ve çoğu kişi için de bunun tercih edilen bir yol olduğunu gözardı etmemeliyiz. Düşlerin ve J. Varendonck'un gözlemlediği bilinçöncesi fantezilerin incelenmesi, bize bu görsel düşünmenin özel karakteri hakkında bir

4. Freud (1915b).

fikir verebilir. Bunlardan öğrendiğimiz kadarıyla, görsel düşünmede kural olarak yalnızca düşüncenin konusu bilince çıkmakta, bu konunun çeşitli öğeleri arasındaki ilişkiler –ki düşünceleri özellikle niteleyen de bunlardır– görsel bir ifade bulamamaktadırlar. O halde resimlerle düşünmek ancak çok eksik bir bilinçli olma biçimidir. Ayrıca bu, bilinçdışı süreçlere sözcüklerle düşünmekten daha yakındır ve kuşkusuz ki bireyoluş ve türoluş açısından da ondan daha eskidir.

Tartışmamıza geri dönecek olursak, eğer bir şeyin bilinçdışından bilinçöncesine gelişinin yolu buysa, bastırılmış bir şeyi bilinç(öncesin)e nasıl getirebileceğimiz sorusuna verilecek cevap şudur: Analiz çalışması yoluyla *Bö*'ne ara halkaları sağlayarak. Bilinç olduğu yerde kalır ama öte yandan, *Bd* da *Bi*'e yükselmiş olmaz.

Dış algılamanın ben ile ilintisi çok açık olmasına karşın, iç algılamanın ben ile ilintisi özel bir araştırmayı gerektirmektedir. Burada bütün bilinci yüzeyel *A-Bi* sistemine bağlamakta gerçekten haklı olup olmadığımıza ilişkin kuşku yeniden ortaya çıkmaktadır.

İç algılama, zihinsel aygıtın çok çeşitli ve belki de en derin katlarındaki süreçlerden duyuları ortaya çıkarır. Bu duyu ve duygular hakkında pek az şey bilinir; en iyi örnekleri olarak gene de Haz-Hoşnutsuzluk dizisi gösterilebilir. Bunlar dışarıdan gelenlere göre çok daha ilksel, çok daha temeldirler; bulanık bir bilinç durumunda bile ortaya çıkabilirler. Bunların daha büyük bir ekonomik önem taşıdıkları görüşümü, metapsikolojik nedenleri ile birlikte başka bir çalışmada belirtmiştim.[5] Bu duyular da dış algılamalar gibi çok odaklıdır, aynı anda farklı yerlerden gelebilirler, hatta birbirine zıt niteliklerde de olabilirler.

Haz nitelikli duyuların bir zorlayıcılığı yoktur, ama buna karşılık hoşnutsuzluk duyularının zorlayıcılığı en yüksek derecededir. Bunlar değişime, boşalmaya doğru bir zorlama oluştururlar; bu yüzden hoşnutsuzluğun enerji donanımının yüksek, hazzınkinin ise düşük olduğunu düşünüyoruz. Haz ve hoşnutsuzluk olarak bilinçli hale gelecek olan şeyin, zihinsel süreçte nitel ve nicel olarak "öteki" olduğunu kabul edelim; o zaman soru, bu "öteki"nin bulunduğu yerde bilinçli hale gelip gelemeyeceği, ya da önce *A* sistemine aktarılmasının gerekip gerekmediğidir.

Klinik deneyim ikincisinin doğru olduğunu söylüyor bize. Klinik deneyim, "öteki"nin bastırılmış bir dürtü gibi davrandığını göster-

5. Bkz. "Haz İlkesinin Ötesinde".

mektedir. Daha ben zorlamayı fark etmeden dürten güçleri ayaklandırabilir. Zorlamaya karşı bir direnç, boşaltma tepkisinde bir tutma oluşur oluşmaz, bu "öteki" hemen hoşnutsuzluk olarak bilinçli hale gelir. Fiziksel ihtiyaçlardan doğan gerilimler bilinçsiz kalabileceği gibi, dış ve iç algılama arasında duran, dış dünyadan kaynaklandığı zaman bile bir iç algılama gibi davranan acı da bilinçdışı kalabilir. O halde duygu ve duyuların ancak *A* sistemine ulaşarak bilinçli hale geldikleri doğrudur. İlerleme yolları kapalı olduğu zaman, duyu olarak oluşmazlar, oysa duygulanım sürecinde bunlara tekabül eden "öteki" aynı kalır. O zaman kısaca ama tam da doğru olmayan bir biçimde, tam uygun olmamakla birlikte bilinçdışı fikirlerle bir benzerlik kurarak *bilinçdışı duygulardan* söz ederiz. Aslında fark şudur: *Bd* fikirlerin *Bi*'e çıkması için bağlantı halkalarının üretilmesi gerekirken, doğrudan iletilen duygular için buna gerek yoktur. Başka türlü söylemek gerekirse; *Bi* ve *Bö* arasındaki fark, duygular açısından hiçbir anlam taşımaz, *Bö* burada devreden çıkar; duygular ya bilinçli ya da bilinçsizdir. Bunlar sözel ifadelere bağlı oldukları zaman bile, bilinçli hale gelmeleri bu koşul yüzünden değil, doğrudan doğruyadır.

Sözel ifadelerin rolü böylece aydınlanmış olur. İçsel düşünce süreçleri bunlar aracılığıyla algılama haline gelmektedir. Bütün bilgilerin dış algılamalardan kaynaklandığı teoremi doğrulanmış gibidir. Düşünme sürecinin aşırı bir yatırımıyla, düşünceler gerçekten, sanki dışarıdan geliyormuş gibi algılanacak ve bu yüzden gerçek olarak kabul edilecektir.

Dış ve iç algılama arasındaki ilişkinin ve yüzeyel *A-Bi* sisteminin böylece açıklanmasıyla artık ben fikrimizi inşa etmeye başlayabiliriz. Benin, çekirdeği olan *A* sisteminden çıktığını ve önce anı kalıntılarıyla yan yana duran *Bö*'ni kavradığını görüyoruz. Ancak, öğrenmiş olduğumuz gibi, ben aynı zamanda bilinçdışıdır da.

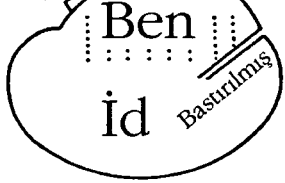
Sanırım bu noktada, kişisel nedenler yüzünden saf bilimle hiç ilgilenmediğini iddia eden bir yazarın önermesini izleyecek olursak çok şey kazanabiliriz. Sözünü ettiğim yazar Georg Groddeck. Groddeck ısrarla ben dediğimiz şeyin hayatta esas olarak edilgen davrandığını ve bizim, onun tabiriyle bilinmeyen ve kontrol edilemeyen güçler tarafından "*yaşandığımızı*" öne sürer.[6] Bu türden izlenimlere hepimiz bazen kapılmışızdır, ama bunlar bizi başka bütün izlenimleri dışlayacak kadar şiddetle etkilememiştir; yine de Groddeck'in keşfi-

6. G. Groddeck (1923).

ne bilimsel yapı içinde bir yer vermekten çekinmemeliyiz. *A* sisteminden yola çıkan ve *Bö* olarak işe başlayan varlığa "*ben*", bu varlığın içine uzandığı ve *Bd* imiş gibi davranan zihnin diğer kısmına da Groddeck'i izleyerek "*id*" demeyi öneriyorum.[7]

Bu görüşten tanım ve anlayış bakımından fayda sağlayıp sağlayamayacağımızı yakında göreceğiz. Artık bizim için bir birey ruhsal bir id'den ibarettir; bilinmez ve bilinçsizdir, bunun yüzeyinde de, *A* sistemi çekirdeği çevresinde oluşmuş bir ben oturmaktadır. Bunu grafik olarak göstermeye çalışırsak ben, idin tamamım örtmez, yalnızca *A* sisteminin benin yüzeyini oluşturduğu bölgeyi kapatır. Yani tohum diskinin yumurta üzerinde oturduğu gibidir. Ben, idden keskin sınırlarla ayrılmamıştır, alt kısmı onunla kaynaşır.

Ama bastırılmış olan da idle kaynaşır ve onun yalnızca bir parçasıdır. Bastırılmış olan, benden yalnızca bastırma dirençleri aracılığıyla keskin bir şekilde ayrılır; onunla iletişimi id yoluyla kurabilir. Hemen fark ederiz ki patolojinin uyarılarıyla tanımlamış olduğumuz bütün ayırım çizgileri, zihinsel aygıtın yalnızca yüzeysel tabakalarıyla ilgilidir – bildiğimiz tek bölge de burasıdır zaten. Kurduğumuz bu bağlantıları bir şemayla gösterebiliriz (1. Şekil), ancak bu şekil yalnızca temsil işlevi görecek, özel bir uygulanabilirlik anlamı taşımayacaktır. Buna ayrıca benin bir de "işitme kapağı" taşıdığını, beyin anatomisinden bildiğimiz kadarıyla bunun yalnızca bir yanda bulunduğunu ekleyebiliriz. Bu kapak yamuk denilebilecek şekilde durmaktadır.



Benin, idin *A-Bi* aracılığıyla dış dünyadan gelen etkilerle değişmiş olan bir bölümü olduğunu, bir bakıma yüzey farklılaşmasının

7. Groddeck'in kendisi de kuşkusuz, doğamızda kişisel olmayan ve doğa yasalarına tabi olan yan için bu gramatik terimi kullanan Nietzsche'yi izlemiştir [Almanca'da *Es*, o anlamına gelir].

uzantısı sayılabileceğini şekilden kolaylıkla görebiliriz. Ben ayrıca dış dünyanın etkilerini, id ve onun eğilimleri üzerinde geçerli kılmaya çalışır ve idde sınırsız bir şekilde hüküm süren haz ilkesinin yerine gerçeklik ilkesini geçirmeye çabalar. Algılama ben için, idde dürtülerin oynadığı rolü oynar. Ben, tutkuları içeren idin aksine, akıl ve sağduyu olarak adlandırılabilecek şeyleri temsil eder. Bütün bunlar genel olarak herkesin bildiği farklara uymaktadır ama yalnızca aşağı yukarı ya da "ideal durumda" doğru olarak kabul edilmelidirler. Benin işlevsel önemi, devingenlik üzerinde kontrolün normal olarak ona düşmesinde ifade bulur. Onun idle ilişkisi, atın üstün gücünü dizginleyecek olan binici gibidir, ama bir farkla; binici bunu kendi gücüyle yapmaya çalışırken, ben ödünç alınmış güçlerle çalışır. Bu benzetme bizi biraz daha ileriye götürür. Tıpkı attan düşmek istemediği için başka çare kalmadığında, atın onu kendi istediği yere götürmesine razı olan binici gibi, ben de idin isteklerini, kendi istekleriymişçesine eyleme geçirmeye gayret eder.

Benin oluşmasında ve idden ayrılmasında *A* sisteminin etkisinin yanı sıra bir başka neden daha bulunduğu anlaşılıyor. Kişini vücudu ve her şeyden önce vücudun yüzeyi aynı zamanda dış ve iç algılamaların çıktığı yerdir. Herhangi bir nesne gibi görülür ama dokunmayla, biri iç algılamaya denk düşen iki farklı duyu alınır. Kendi vücudumuzun algılama dünyasından nasıl ayrıldığı psikofizyolojide yeterince açıklanmıştır. Ağrının da burada bir rol oynadığı görülüyor; ağrılı hastalıklar yoluyla organlar hakkında yeni bilgiler edinilmesi, belki de insanın kendi vücudunun tasavvuruna ulaşmasının da yoludur.

Ben her şeyden önce bedenseldir; yalnızca bir yüzey varlığı değil, bir yüzeyin yansıtılmasıdır da. Anatomik bir benzetme aranırsa ben en doğru olarak, anatomistlerin, beyinde topukları yukarı doğru dikilmiş baş aşağı duran, arkaya doğru bakan ve bilindiği gibi solunda konuşma merkezini taşıyan "beyin adamcığı"na benzetilebilir.

Benin bilinçlilikle ilişkisi tekrar tekrar değerlendirilmiştir, ama burada yeni birkaç olgu daha betimlenecektir. Toplumsal ya da etik değer yargılarımızı hep yanımızda taşımaya alışık olduğumuzdan, bayağı ihtirasların faaliyet alanının bilinçdışı olduğunu öğrenmek bizi şaşırtmaz; üstelik bir zihinsel işlev değer yargılarımıza göre ne kadar yüksek ise, bilince ulaşmasının da o kadar kolay olacağına inanırız. Ama burada psikanalitik deneyim bizi düş kırıklığına uğratıyor. Bir yandan, çok incelikli ve zahmetli düşünmeyi gerektiren entelektüel çalışmaların bilince hiç çıkmadan, bilinçöncesinde de yürütüle-

bildiğine ilişkin kanıtlarımız var. Bu örnekler hiçbir kuşkuya yer bırakmıyor; örneğin uyku durumunda gerçekleşebiliyorlar: Bir kişi bir gün önce bütün çabalarına rağmen çözemediği zor bir matematik probleminin ya da başka bir sorunun çözümünü bildiğini uyanır uyanmaz fark ediveriyor.

Ama daha da tuhaf bir olgu var. Analizlerimizde bazı insanların her yerde yüksek yetenekler olarak değerlendirilen özeleştiri ve vicdan gibi hasletlerinin bilinçdışı kaldığını ve bilinçdışı olarak son derece önemli etkilerde bulunduğunu görüyoruz. O halde analizde direncin bilinçdışı kalması hiç de benzersiz bir durum değildir. Bizi *bilinçdışı suçluluk duygusundan* söz etmek zorunda bırakan bu yeni bulgu çok daha şaşırtıcı ve böyle bir bilinçdışı suçluluk duygusunun nevrozların büyük bir kısmında en önemli ekonomik rolü oynadığını ve iyileşme yolunda karşımıza en aşılmaz engelleri çıkardığını yavaş yavaş keşfettiğimizde, karşımıza yeni bir bulmaca çıkarıyor. Değer yargılarımıza geri dönecek olursak; bende yalnız en bayağı olanlar değil, en yüce olanlar da bilinçdışı kalabilir demek zorundayız. Böylelikle daha başından bilinçli ben hakkında söylediğimiz şeyin, onun her şeyden önce bir Beden-beni olduğun kanıtını da burada buluyoruz.

III

Ben ve Üstben
(Ben İdeali)

Ben eğer yalnızca idin Algılama sisteminin etkisiyle değişmiş bölümü, gerçek dış dünyanın ruhsal alandaki temsilcisi olsaydı, basit bir durumla uğraşıyor olurduk. Ama bu durumu karmaşıklaştıran bir şey daha vardır.

Bizi bende bir derece sistemi olduğunu, ben içinde *ben ideali* ya da *üstben* adını alan bir farklılaşma olduğunu varsaymaya götüren değerlendirmeler, başka çalışmalarda ayrıntılarla açıklanmıştır.[8] Bu değerlendirmeleri hâlâ savunuyoruz.[9] Benin bu parçasının bilinçle bağlantısının daha zayıf olduğu ise açıklanması gereken bir yeniliktir.

Burada alanımızı biraz daha genişletmeliyiz. Melankolinin acısını, yitik bir nesnenin ben içinde yeniden inşa edildiği, yani bir nesne yatırımının yerini özdeşleşmenin aldığı varsayımıyla açıklamamız mümkün olmuştu.[10] O zamanlar bu sürecin tam anlamını kavrayamamıştık ve bunun ne denli sık görülen, tipik bir süreç olduğunu bilmiyorduk. O zamandan bu yana böyle bir yer değiştirmenin benin biçimlenmesinde önemli yer tuttuğunu ve *karakter* denilen şeyin oluşmasına çok önemli katkılarda bulunduğunu anlamış bulunuyoruz.

Bireyin ilkel oral aşamasının en başında nesne yatırımı ve özdeşleşme kuşkusuz birbirinden pek ayırt edilemez. Daha sonraları, nesne yatırımının, erotik eğilimleri gereksinim olarak hisseden idden yola çıktığı tahmin edilebilir. Başlangıçta çok zayıf olan ben bu nesne ya-

8. Bkz. Freud (1914b ve 1921).

9. Ancak, gerçeklik denetimini üstbene bağlamakla hata ettiğimi ve bunu düzeltmem gerektiğini düşünüyorum. Gerçeklik denetimi benin görevi olarak kalırsa, benin algılama dünyasıyla ilişkisine uygun düşer. *Ben çekirdeğinin* eski ve belirsiz bir tanımını da burada düzeltmem gerekiyor: Yalnızca *A-Bi* sistemi benin çekirdeği olarak kabul edilebilir.

10. Freud (1917b).

tırımından haberdar olur, ya buna rıza gösterir ya da bastırma süreciyle ona karşı kendini savunur.[11]

Kişi böyle bir cinsel nesneyi terk etmek zorunda kaldığı zaman sık sık, melankolide olduğu gibi, nesnenin bende canlı tutulması olarak tanımlanan ben değişimi olur. Bu yerine koyma ediminin ayrıntıları henüz bilinmiyor. Belki, oral aşama mekanizmasına doğru bir tür gerileme olan bu içe atış ile ben, nesnenin terk edilmesini kolaylaştırmakta ya da mümkün kılmaktadır. Belki de böyle bir özdeşleşme idin nesnelerini terk etmesi için şarttır. Ne olursa olsun bu süreç erken gelişim aşamalarında çok sık görülür ve benin niteliğinin terk edilmiş nesne yatırımlarının bir izdüşümü olduğu ve bu nesne seçimlerinin tarihçesini içerdiği varsayımına olanak sağlar. Elbette en başından beri, kişinin karakterinde kendini erotik nesne seçimlerinin tarihindeki etkilere karşı savunduğu ya da onları kabul ettiği farklı direnç yeteneği dereceleri vardır. Çok sayıda aşk deneyimi geçiren kadınlarda bu nesne yatırımlarının kalıntıları karakter özelliklerinde kolaylıkla gösterilebilir. Nesne yatırımı ile özdeşleşmenin aynı anda olduğu, yani nesnenin terk edilmesinden önce bir karakter değişiminin gerçekleştiği durumlar da vardır. Bu durumda karakter değişimi nesne ilişkisinden daha uzun yaşayabilir ve bir anlamda onu muhafaza eder.

Bir başka açıdan, erotik nesne seçiminin ben değişimine dönüştürülmesinin, benin ide egemen olma ve onunla ilişkisini derinleştirme yollarından biri olduğu söylenebilir. Ama bu, idin deneyimlerine büyük ölçüde boyun eğme pahasına olur. Eğer ben nesnenin özelliklerini üstlenirse, ide kendisini bir sevgi nesnesi olarak sunar; idin kaybını, "Bak, beni de sevebilirsin. Ben de o nesneye çok benziyorum," diyerek gidermeye çalışır.

Nesne libidosunun bu yolla narsistik libidoya dönüşmesi elbette cinsel hedeflerin terk edilmesine, cinsellikten sıyrılmaya, dolayısıyla bir tür yüceltmeye de yol açar. Burada ele alınmaya değer bir soru ortaya çıkar: Bu yüceltmenin genel yolu değil midir; bütün yüceltmeler, önce cinsel libidonun narsistik libidoya doğru değişmesi ve sonra da başka bir hedefe yönelmesini sağlayan ben aracılığıyla olmaz

11. Nesne seçimi yerine özdeşleşmenin geçirilmesine ilginç bir paralel, ilkellerin besin olarak yenilip vücuda alınan hayvanın özelliklerinin karakter olarak kaldığına ilişkin inancında ve buna dayalı olan yasaklarda görülebilir. Bu inanç bilindiği gibi yamyamlığın gerekçesinde de vardır ve totem yemeklerinden kutsal komünyona kadar bir dizi töreyi etkiler. Burada nesne üzerinde oral egemenlik sayılabilecek olan durum daha sonraki cinsel nesne seçiminde gerçek olur.

mı?[12] Bu değişimin diğer dürtülerde başka sonuçlara yol açıp açmadığını, örneğin çeşitli ve birbiriyle kaynaşmış dürtülerin ayrışmasına da neden olup olmadığını daha sonra ele alacağız.

Hedefimizden biraz sapmamıza yol açsa da, dikkatimizi bir an için benin nesne özdeşleşmelerine çevirmekten kendimizi alıkoyamıyoruz. Bu özdeşleşmeler üste çıkar, çok çeşitli, güçlü ve birbirleriyle uzlaşmaz nitelikte olurlarsa, patolojik bir sonuç bekleyebiliriz. Bu durum tek tek özdeşleşmelerin dirençlerle birbirlerinden kopmaları sonucunda bir ben parçalanmasına yol açabilir; belki de farklı özdeşleşmelerin bilinci işgal ettiği, *çoğul kişilik* denilen olguların ardındaki giz budur. İşler bu dereceye varmasa bile, beni bölen, ancak tümüyle patolojik denemeyecek farklı özdeşleşmeler arasındaki çatışmalar sorunu çözülmemiş olarak kalır.

Karakterin, terk edilmiş nesne yatırımlarının etkilerine karşı daha sonraki direnci nasıl biçimlenirse biçimlensin, en erken yaşlarda oluşan etkiler daha genel ve kalıcı olur. Bu bizi ben idealinin oluşumuna geri götürür; çünkü ardında bireyin ilk ve en önemli özdeşleşmesi, kişisel tarih öncesinde babayla olan özdeşleşmesi yatmaktadır.[13] Bunun bir nesne yatırımının sonucu olmadığı anlaşılıyor; bütün nesne yatırımlarından daha erken ve dolaysız olan bir özdeşleşmedir bu. Ancak ilk cinsel döneme ait olan anne ve babaya yönelik nesne seçimlerinin, normal süreç içinde böyle bir özdeşleşmeyle sonuçlandıkları ve böylece birincil özdeşleşmeyi güçlendirdikleri anlaşılıyor.

Ne olursa olsun bu ilişkiler öylesine karmaşıktır ki bunları ayrıntılı olarak tarif etmek kaçınılmazdır. Bu karmaşıklığa yol açan iki neden vardır; Oidipal durumun üç köşeli karakteri ve bireyin yapısal çift-cinsiyetliliği.

Bu, erkek çocuğunda basit şekliyle şöyle oluşur: Çocuk çok erken bir yaşta anne memesinden yola çıkan ve bağlanma tipinde bir nesne seçiminin prototipi olan, annesine yönelik bir nesne yatırımı gelişti-

12. Ben ile idi bu şekilde ayırt ettikten sonra, narsizmin neden olduğu bağlamda (bkz. Freud, 1914b) büyük libido rezervuarı olarak idi kabul etmeliyiz. Yukarıda tanımladığımız özdeşleşmeler sayesinde bene akan libido onun " *ikincil narsizmi*"ni oluşturur.

13. Belki ebeveynle özdeşleşme demek daha ihtiyatlı olur; çünkü çocuk cinsler arasındaki fark, penisin eksikliği üzerine bilgi sahibi olmazdan önce, babasıyla annesi arasında bir değer farkı görmez. Kısa bir süre önce genç bir kadının öyküsünden, kendi penis eksikliğinin farkına vardığında bu organın bütün kadınlarda değil, yalnız aşağı değerde olanlarda eksik olduğunu sandığını öğrendim; annesinde var olduğuna inanmıştı. Burada anlatım kolaylığından ötürü yalnızca babayla özdeşleşmeyi ele alıyorum.

rir; babasıyla da onunla özdeşleşme yoluyla hesaplaşır. Bu iki ilişki bir süre yan yana ilerler, ta ki çocuğun anneye karşı cinsel istekleri güçlenip, babanın da bu istekler önünde bir engel olduğunun algılanmasıyla Oidipus kompleksi ortaya çıkıncaya kadar.[14] O zaman baba özdeşleşmesi düşmanca bir renk kazanır ve onun annenin hayatındaki yerini alabilmek için babayı ortadan kaldırma dileğine dönüşür. O andan başlayarak babayla ilişkiler çift-değerlidir; en başından beri varolan çift-değerlilik görünür hale gelmiş gibidir. Babaya karşı çift-değerli tutum ve anneye karşı sevgi dolu nesne ilişkisi, oğlan çocuğu için basit, olumlu Oidipus kompleksinin içeriğini oluşturur.

Oidipus kompleksinin yok olmasıyla birlikte, anneye yönelik nesne yatırımının da terk edilmesi gerekir. Onun yeri iki yoldan biriyle doldurulacaktır: Ya anneyle özdeşleşme ya da babayla özdeşleşmenin yoğunlaşması. İkinci yolu daha normal olarak görmeye alışkınız. Bu yolla anneye yönelik sevgi dolu ilişki bir ölçüde muhafaza edilir. Oidipus kompleksinin geçmesi oğlanın karakterindeki erkeksiliği güçlendirir. Buna tam benzer olarak, küçük kızın Oidipus tutumu da anneyle özdeşleşmenin güçlenmesine (ya da böyle bir özdeşleşmenin oluşmasına) yönelir ve bu da çocuğun kadınsı karakterini sabitleştirir. Bu özdeşleşmeler bizim beklentilerimize uymamaktadır, çünkü bunlar terk edilmiş nesnenin bene girmesine yol açmaz; ancak gene de bu çözüm söz konusu olabilir ve kız çocuklarında oğlanlara göre daha sık gözlemlenir. Analizde çok sık olarak, küçük kızın sevgi nesnesi olarak babasından vazgeçmek zorunda kaldığında erkeksi yanını öne çıkardığı ve kendisini anne yerine babayla, yani yitik nesneyle özdeşleştirdiği görülebilir. Bu, ne türden olursa olsun erkeksi yetilerinin yeterince güçlü olup olmadığına bağlıdır.

O halde görüldüğü kadarıyla Oidipus durumunun sonucunda babayla mı yoksa anneyle mi özdeşleşileceği her iki cinste de erkeksi ya da kadınsı cinsellik eğiliminin gücüne bağlıdır. Bu, çift-cinselliğin Oidipus kompleksinin sonucuna yaptığı müdahalelerden biridir. Diğeri daha da önemlidir, çünkü insan basit Oidipus kompleksinin en sık görülen tür olmadığı, tersine pratik sonuçları açısından sık sık geçerliliğini korusa da aslında bir basitleştirme ya da şemalaştırma olduğu izlenimine kapılmaktadır. Daha derin bir araştırma ise, olumlu ve olumsuz olmak üzere iki türlü olan ve çocukta bulunan çift-cinsellikten kaynaklanan *bütünsel* Oidipus kompleksini ortaya koyar; yani

14. Bkz. Freud (1921).

oğlan çocuğu yalnız babasına karşı çift-değerli bir tutum alıp buna uygun olarak da annesine sevgi dolu bir nesne seçimi göstermemekte, tersine aynı zamanda kız çocuğu gibi davranarak, babasına sevgi dolu kadınsı bir yaklaşım ve buna koşut olarak da annesine kıskançdüşmanca bir tutum göstermektedir. Çift-cinselliğin böyle işe karışması, ilkel nesne seçimlerinin ve özdeşleşmelerin saydam olarak görülmesini güçleştirmekte ve bunların kapsamlı şekilde tanımlanmasını da zorlaştırmaktadır. Ebeveyn ile ilişkilerde görülen çift-değerliliğin tümüyle bu çift-cinsellikten kaynaklanması ve daha önce sunulduğu gibi özdeşleşmeden gelişen bir rekabet tutumuna bağlı olmaması da pekâlâ mümkündür.

Genel olarak ve özellikle de nevrotiklerde, bütünsel bir Oidipus kompleksi bulunduğunu varsaymak yerinde olur kanısındayım. Analitik deneyimler vakaların çoğunda bileşenlerin şu ya da bu ölçüde kaybolup geriye zar zor anlaşılabilir bir iz bıraktığını, böylelikle bir ucunda normal ve olumlu, öbür ucunda ters ve olumsuz Oidipus kompleksi bulunan bir dizinin ortaya çıktığını, bu uçların arasında da her iki bileşenin farklı oranlarda katıldığı bütünsel Oidipus kompleksi türlerinin bulunduğunu göstermektedir. Oidipus kompleksinin ortadan kalkmasıyla, içindeki dört yöneliş bir anne özdeşleşmesi, bir de baba özdeşleşmesi ortaya çıkartacak şekilde gruplaşır; baba özdeşleşmesi, olumlu kompleksin anneye yönelik nesne ilişkisini muhafaza ederken olumsuz komplekse ait olan babaya yönelik nesne ilişkisini ortadan kaldırır. Aynı şey, gerekli değişiklikler yapılarak, anne özdeşleşmesi için de söylenebilir. Bir bireyde bu iki özdeşleşmenin farklı şiddetlerde belirmesi, bu bireyde iki cinsel yönelimden hangisinin ağır bastığını ifade edecektir.

Böylece, Oidipus kompleksinin egemenliğindeki cinsel aşamanın en genel sonucunun, bu iki özdeşleşmenin bir şekilde birleşmesinden oluşan bir ben tortusu olduğu varsayılabilir. Bendeki bu değişim özel bir yer tutar, benin öbür içeriklerine karşı bir ben ideali ya da üstben olarak ortaya çıkar.

Ama üstben, yalnız idin en eski nesne seçimlerinin bir kalıntısı değildir; aynı zamanda bu seçimlere karşı enerjik bir tepki oluşturma anlamı da taşır. Onun ben ile ilişkisi "Böyle (Baba gibi) *olmalısın*" uyarısıyla bitmez; "Böyle (Baba gibi) *olamazsın*" yasağını da içerir; yani onun her yaptığını yapamazsın, bazı şeyler de onun ayrıcalığı olarak kalmalıdır. Ben idealinin bu ikili görünüşü, onun görevinin Oidipus kompleksinin bastırılması olduğu, hatta varlığını bu devrim-

ci olaya borçlu olduğu gerçeğinden çıkar. Oidipus kompleksinin bastırılması kuşkusuz ki hiç de kolay bir iş olmamıştır. Ebeveyn, özellikle de baba Oidipus dileklerinin gerçekleşmesine bir engel olarak görüldüğünden, bebeksi ben aynı engeli kendi içinde oluşturarak kendisini güçlendirir. Bunun için gereken gücü bir bakıma babasından ödünç alır ve bu ödünç alma sonuçları son derecede ağır olan bir edimdir. Üstben babanın karakterini korur ve Oidipus kompleksi ne denli güçlü idiyse, otoritenin, din eğitiminin, derslerin, okunanların etkileriyle bastırılması ne denli çabuk olduysa, üstben de sonradan vicdan ya da bilinçsiz suçluluk duyguları halinde ben üzerinde o kadar şiddetle egemen olacaktır. Üstbenin bu egemenlik gücünü nereden aldığı, zorlantılı karakteri, kendisini kural olarak buyruk şeklinde dışavurduğu üzerinde daha ileride bir varsayım ileri süreceğim.

Üstbenin bu tanımlanan oluşumunu bir kez daha gözümüzün önüne getirirsek, onun son derecede önemli, biri biyolojik, diğeri tarihsel iki unsurun sonucu olduğunu görürüz. Bunlardan birincisi çocukluktaki uzun çaresizlik ve bağımlılık dönemidir; ikincisi ise bastırılması libido gelişiminin gizillik dönemiyle kesilmesine, böylece cinsel yaşamın *iki zamanlı başlangıcına* bağlı olan Oidipus kompleksi gerçeğidir. Bir psikanalitik hipotez, göründüğü kadarıyla yalnızca insana özgü olan bu ikinci olguyu, buz çağının zorunlu kıldığı bir kültürel gelişimin mirası olarak açıklar. Bu şekilde üstbenin benden ayrışması bir rastlantı değildir; hem bireyin hem de türün gelişiminin en anlamlı özelliğini temsil etmektedir ve ebeveynin etkilerine kalıcı bir nitelik kazandırarak, kaynağını borçlu olduğu etmenlerin varlığını da ölümsüzleştirmektedir.

Psikanaliz sayısız kez insanlardaki yüce, ahlaki ve kişiler-üstü yanlarla ilgilenmemekle suçlanmıştır. Bu itham tarih ve metot olarak iki kez haksızdır. Birincisi, en başından beri bendeki moral ve estetik eğilimler bastırmadaki güç kaynağı olarak görülmüştür; ikincisi ise, psikanalitik araştırmanın bir felsefe sistemi gibi tam ve bütün bir öğreti yapısıyla ortaya çıkamayacağı, tersine ruhsal komplikasyonların anlaşılması yolunda, normal ve anormal olguların analitik ayrışımlarıyla ancak adım adım ilerleyebileceği ısrarla gözden kaçırılmaktadır. Zihinsel yaşamda bastırılmış olanla uğraştığımız sürece, insanlardaki yüksek değerlerin nerede olduğuna dair heyecanlı bir arayışa girmemiz gerekmiyordu. Ancak şimdi, benin analizi için yola çıktığımıza göre, ahlakçı anlayışlarıyla dehşet içinde "İnsanlarda yüce bir yan bulunmalı" diye yakınanları yanıtlayabiliriz: Tabii ki ben ideali

ya da üstben, ebeveynimizle ilişkilerimizin bu temsili, aradığımız yüce varlıktır. Henüz küçük bir çocukken bu yüce varlığı tanıdık, hayran olduk, ondan korktuk ve sonradan onu benimsedik.

Demek ki, ben ideali Oidipus kompleksinin mirasçısıdır ve bu yüzden de idin en güçlü dürtülerinin ve en önemli libido değişimlerinin temsilcisidir. Onun yönlendirmeleriyle ben, Oidipus kompleksine egemen olmuş ve aynı zamanda da ide tabi olmuştur. Ben esas olarak dış dünyanın, gerçekliğin temsilcisiyken, üstben onun karşısına iç dünyanın, idin temsilcisi olarak çıkar. Ben ve ideal arasındaki çatışmaların nihai olarak, gerçek olanla ruhsal olan arasındaki, dış dünyayla iç dünya arasındaki zıtlıkları yansıttığını söylemeye hazırız artık.

İdealin oluşumuyla, biyolojinin ve insan türünün maceralarının idde yarattığı ve geride bıraktığı şeyler ben tarafından devralınır ve bir birey olarak yeniden deneyimlenir. Ben ideali bu oluşum sürecinin sonucu olarak, bireylerin türoluştan kaynaklanan edinimleriyle, geçmişten kalan miraslarıyla en zengin bağlara sahiptir. Bireylerin zihinsel yaşamının en aşağı katmanlarına ait olan şeyler, idealin oluşumuyla değişerek, değer yargılarımız açısından insan zihninin en yüce varlıkları haline gelir. Ancak ben idealinin yerini ben için yaptığımıza benzer şekilde bulmaya, ya da ben ile id arasındaki ilişkiyi resmetmek için kullandığımız tarzda bir benzetmeye uydurmaya çalışmak, boş bir çaba olur.

Ben idealinin insanların yüksek doğasından beklenen bütün taleplere cevap vereceğini göstermek kolaydır. Baba özleminin yerine geçen yapı olarak, bütün dinlerin kaynağını oluşturan çekirdeği ihtiva eder. Benin idealiyle karşılaştırıldığında eksik kaldığını söylenen özyargı, müminlerin özlemleri için de başvurdukları dinsel alçakgönüllülüğü yaratır. Çocuk büyüdükçe öğretmenler ve diğer otorite figürleri baba rolünü sürdürürler, onların buyruk ve yasakları ideal bende güçlü bir biçimde varlığını sürdürür ve *vicdan* olarak ahlaki sansür uygular. Vicdanın talepleriyle benin yetenekleri arasındaki gerilim, *suçluluk duygusu* olarak algılanır. Toplumsal duygular da aynı ben idealine sahip olan başkalarıyla özdeşleşmeler temeline dayanır.

Din, ahlak ve toplumsal duygular, insanlarda yüce olan şeyin bu ana içerikleri,[15] kökenlerinde hep aynı olmuştur. *Totem ve Tabu*'daki hipotezime göre, bunlar türoluş yoluyla baba-kompleksinden edinil-

15. Bilim ve sanat burada ayrı tutulmuştur.

miştir: Din ve ahlak kısıtlamaları Oidipus kompleksiyle başa çıkılmasından, toplumsal duygular ise yeni kuşakların üyeleri arasında kalmış olan rekabetin aşılması zorunluluğundan edinilir. Bütün bu ahlaksal kazanımlarda erkek cinsi öne geçmiş gibi görünür; ancak çapraz miraslar yoluyla bu özellikler kadınlara da devredilir. Toplumsal duygular bireylerde bugün bile kardeşlere karşı rekabet duyguları temelinde yükselir. Düşmanlık doyurulamadığı için başlangıçtaki rakiple bir özdeşleşme ortaya çıkar. Hafif eşcinsellik vakalarındaki gözlemler, bizi bu özdeşleşmenin de, saldırgan-düşmanca bir tutumun yerini almış olan sevgi dolu bir nesne seçiminin ikamesi olduğu varsayımına ulaştırmaktadır.[16]

Türoluştan söz ettiğimizde, bizi ihtiyatla geri çekilmeye sevkeden yeni sorunlar ortaya çıkar. Ama çare yoktur; bütün çabalarımızın boşa çıkacağından korksak da bunu denemek zorundayız. Soru şudur: Zamanında baba kompleksinden din ve ahlakı çıkarmış olan kimdir; ilkel insanın beni mi yoksa idi mi? Eğer bu ben idiyse neden kestirmeden bunların bene miras kaldığını söylemiyoruz? Eğer bu id idiyse, bu eylem idin karakterine nasıl uyuyor? Yoksa ben, üstben ve id ayrışımını o kadar eski çağlara kadar götürmemeli miyiz? Yoksa ben süreçlerine ilişkin bütün bu kavramların türoluşun anlaşılması için hiçbir işe yaramadığını ve burada kullanılamayacağını dürüstçe itiraf etmemiz gerekmiyor mu?

Önce en kolay yanıtlanabilecek soruyu yanıtlayalım. Ben ve id ayrışımını yalnız ilkel insanlar için değil, çok daha basit canlılar için bile kabul etmeliyiz; çünkü bu, dış dünyanın etkilerinin kaçınılmaz ifadesidir. Hipotezimize göre üstben totemizme yol açan deneyimlerden kaynaklanıyordu. Bu deneyimleri ve kazanımları gerçekleştirenin id mi yoksa ben mi olduğu sorusu böylece düşmüş olur. Düşündüğümüzde hemen, idin kendisine karşı dış dünyayı temsil eden *benin* aracılığı olmadan, hiçbir dış yaşantıyı deneyimleyemeyeceğini, yaşayamayacağını görürüz. Gene de, *ben* için de doğrudan bir mirastan söz edilemez. Burada gerçek bireyle sanatın kavramı arasındaki uçurum açılmaktadır. Ben ile id arasındaki ayrım da çok katı olarak alınmamalı, benin idin özel bir biçimde farklılaşmış bir kısmı olduğu unutulmamalıdır. Başta, benin yaşantılarının kalıtımda yitip gittiği sanılır, fakat birçok kuşak boyunca birbirini izleyen bireylerde sık ve

16. Bkz. Freud (1921) ve "Kıskançlık, Paranoya ve Eşcinselliğin Bazı Nevrotik Mekanizmalarına Dair", Freud (1922).

yeterince güçlü olarak tekrarladığında, bunlar dönüşerek idin yaşantılarına yerleşir ve izlenimleri de kalıtım yoluyla muhafaza edilir. Böylelikle kalıtım yoluyla devredilebilen id, içinde sayısız ben varoluşunun kalıntılarını taşır; ben kendi üstbenini idden yarattığında belki eski ben biçimlenmelerini de yeniden ortaya çıkarır, onları diriltir.

Üstbenin ortaya çıkış öyküsü, başta benin idin nesne yatırımlarıyla çatışmalarının, onun mirasçısı olan üstben ile çatışmalar şeklinde nasıl sürdürüldüğünü de açıklar. Ben Oidipus kompleksiyle doğru dürüst başa çıkamamışsa, bu kompleksin idden kaynaklanan enerji yatırımı, ben idealinin tepki oluşumunda bir kere daha etkili olacaktır. İdealin bu *Bd* dürtü uyanışlarıyla zengin iletişimi, idealin kendisinin nasıl büyük ölçüde bilinçdışında ve ben için ulaşılmaz kaldığı bilmecesini de çözer. Bir zamanlar zihnin en derin katmanlarında kopmuş olan ve hızlı bir yüceltme ve özdeşleşmeyle sonlandırılamayan savaş, artık Kaulbach'ın "Hunlar Savaşı" tablosundaki gibi, daha yüksek bir düzeyde devam eder.

IV

İki Dürtü Türü

Zihnin bir id, bir ben ve bir üstben şeklinde ayrıştırılması bu alandaki bilgimize bir şey katıyorsa, zihnin içindeki dinamik ilişkileri daha açık görmemize ve tanımlamamıza da yaraması gerektiğini daha önce belirtmiştik. Benin özellikle algılamaların belirgin etkisi altında bulunduğunu ve kabaca söylemek gerekirse, algılamaların ben için anlamı neyse, dürtülerin de id için aynı anlamı taşıdığı sonucuna varmıştık. Ama bu arada ben de idin yalnızca özel bir değişime uğramış bir bölümü olduğu için, o da id gibi dürtülerin etkisi altındadır.

Dürtülere ilişkin olarak kısa zaman önce ("Haz İlkesinin Ötesinde"), burada yeniden sahip çıkacağım ve daha ilerki açıklamalar için de temel olarak alacağım bir görüş geliştirmiştim. Bu görüşe göre iki farklı dürtü türü vardır, bunlardan biri, *cinsel dürtüler* ya da *Eros*, çok daha kolay görülebilir ve üzerinde çalışmaya açıktır. Bu yalnız ketlenmemiş cinsel dürtüyü ve onun tarafından yönlendirilen hedefi ketlenmiş ya da yüceltilmiş dürtü uyarılarını değil, aynı zamanda bene bağlamamız gereken ve analitik çalışmanın başlarında cinsel nesne dürtülerine karşıt olarak kabul ettiğimiz kendini koruma dürtüsünü de kapsamaktadır. İkinci dürtü türünü ortaya koymak ise çeşitli zorluklara yol açıyordu; en sonunda sadizmi bunun temsilcisi olarak görmeyi başarmıştık. Biyoloji tarafından desteklenen teorik mülahazalarla, organik yaşamı cansız duruma geri döndürmek görevini üstlenen bir *ölüm dürtüsü* varsayımı ileri sürmüştük. Eros ise yaşamı, parçacıklara bölünmüş canlı maddeyi, karmaşıklaştırmak ve durmadan bir araya getirmek ve bu arada tabii ki muhafaza etmek hedefine yönelmişti. Her iki dürtü de yaşamın ortaya çıkmasıyla bozulmuş bir durumun yeniden oluşturulmasına çalışırken, kelimenin en dar anlamında muhafazakâr olarak davranırlar. O halde yaşamın ortaya çıkışı, yaşamayı sürdürmenin ve aynı zamanda ölüme ulaşmaya çalışma-

nın nedeni oluyordu; yaşamın kendisi de bu iki çabanın mücadelesi ve uzlaşmasıydı. Yaşamın kökenine ilişkin soru kozmolojik bir soru olarak kalmaktaydı ve yaşamın hedefi ve amacı sorunu *düalist* bir şekilde yanıtlanmalıydı.

Her iki dürtü türü de özgün fizyolojik bir sürece bağlıydı. Her canlı madde parçasında iki dürtü de etkindi, ama bunlar eşitsiz bir karışım halinde bulunuyorlardı; öyle ki, herhangi bir madde Eros'un temsilciliğini üstlenebiliyordu.

Varsayımımız bu iki türden dürtünün birbirleriyle nasıl bağlandıkları, karıştıkları, kaynaştıkları konusuna en küçük bir ışık bile tutmamaktadır. Ama bunun düzenli ve yaygın bir biçimde gerçekleştiği de düşüncemiz açısından vazgeçilemez bir varsayımdır. Tekhücreli organizmaların birleşerek çokhücreli yaşam biçimlerini oluşturmasıyla, tekhücrelilerin ölüm dürtüsünü yansızlaştırmak ve yok edici uyarıları belli bir organ aracılığıyla dış dünyaya yönlendirmek mümkün olmuştur. Bu organ kaslardır ve ölüm dürtüsü kendisini artık – muhtemelen yalnızca kısmen– dış dünyaya ve diğer canlılara yönelen bir *yıkıcı dürtü* olarak da ifade edebilmektedir.

İki dürtü türünün birleşebildiği fikrini bir kez kabul edersek, bu defa da bir *çözülmenin* olabileceği fikri kendini bize kabul ettirmeye çalışacaktır. Cinsel dürtünün sadistik bileşeni işe yarar bir dürtü birleşmesinin klasik örneğidir; bir sapkınlık olarak bağımsızlaşmış olan *sadizm* ise, sonuna kadar ilerlememiş çözülmenin tipik örneğini oluşturur. Bu açıdan bakıldığında, karşımıza daha önce bu ışıkta görülmemiş büyük bir olgular alanı çıkar. *Yıkıcı dürtünün* boşaltım amacıyla daima Eros'un hizmetine verilmiş olduğunu görürüz; epilepsi nöbetinin bir dürtü çözülümünün ürünü ve belirtisi olduğundan kuşkulanırız ve kimi ağır nevrozların, örneğin saplantı nevrozlarının sonuçları arasında dürtü çözülümünün ve ölüm dürtüsünün ortaya çıkışının özel bir değerlendirmeyi hak ettiğini anlamaya başlarız.

Hızlı bir genelleştirmeyle bir libido gerilemesinin, örneğin genital aşamadan sadist-anal aşamaya gerilemenin varlığının bir dürtü çözülmesine dayandığını, tersine daha erken bir aşamadan genital aşamaya yükselişin ise koşul olarak erotik bileşenlerin katılımını gerektirdiğini tahmin edebiliriz. Burada, nevrozun yapısal temelinde sık sık güçlenmiş olarak bulduğumuz olağan *çift-değerliliğin* de bir çözülme sonucu olarak kabul edilip edilemeyeceği sorusu da ortaya çıkmaktadır. Ancak çift-değerlilik o kadar temel bir olgudur ki daha çok tamamlanmamış bir dürtü birleşmesi olarak kabul edilmelidir.

Doğal olarak ilgimizi, bir yandan varsaydığımız ben, üstben ve id yapıları, öte yandan da iki dürtü türü arasında açıklayıcı ilişkiler bulunup bulunmadığı ve daha da ötesinde, zihinsel süreçlere egemen olan haz ilkesinin bu iki dürtü türü ve zihindeki bu üçlü farklılaşma ile düzenli bir ilişkisi olup olmadığı sorularına yöneltiyoruz. Ama bu tartışmaya girmeden önce, bu sorunu formüle ettiğimiz terimlere yönelik bir kuşkuyu gidermemiz gerekir. Haz ilkesi konusunda kuşku yoktur; benin farklılaşması da sağlam klinik kanıtlara dayanmaktadır, ama iki dürtü türünün ayrımı yeterince kesinleşmiş gibi görünmüyor; klinik analizde beliren bazı olguların buna karşı çıkması da muhtemeldir.

Böyle bir olgunun varolduğu anlaşılıyor. İki dürtünün karşıtlığı olarak, sevgi ve nefret arasındaki kutuplaşmayı koyabiliriz. Eros'un temsili konusunda tereddüdümüz yok, buna karşılık kolayca ele geçiremediğimiz ölüm dürtüsüne, nefretin yol gösterdiği yıkıcı dürtü kimliğinde bir temsilci bulabildiğimiz için memnun olmalıyız. Ama klinik gözlem bize yalnızca nefretin beklenmedik bir sıklıkta sevginin yanı sıra varolduğunu, insan ilişkilerinde sevginin bir öncülü olduğunu söylemekle kalmıyor, kimi durumlarda nefretin sevgiye ve sevginin de nefrete dönüşebildiğini gösteriyor. Eğer bu dönüşüm yalnızca zamana bağlı bir süreçten, yani birinin gerçekten de diğerine dönüşmesinden ibaret değilse, erotik dürtülerle ölüm dürtüleri arasındaki, birbirine karşıt yönlerde seyreden fizyolojik süreçleri öngören o temel ayrımın dayandığı zemin de çekilmiş olmaktadır.

Aynı kişinin önce sevilip sonra da nefret edildiği ya da tersinin olduğu durum, eğer buna yol açan nedenler varsa elbette ki bizim konumuza girmez. Henüz açık hale gelmemiş olan bir sevginin kendini önce düşmanlık ve saldırganlık eğilimi olarak belli ettiği öbür durum da konumuz değildir; çünkü nesne yatırımındaki yıkıcı bileşenler önden gitmiş ve erotik bileşen sonradan devreye girmiş olabilir. Ama biz nevrozların psikolojisinden, bir dönüşümün gerçekleştiğini göstermeye yatkın birçok olgu biliyoruz. Zulmedilme paranoyasında hasta, belirli bir kimseye aşırı güçlü bir eşcinsel bağlanmaya karşı kendini savunmaktadır; sonuçta bu sevilen kimse hastaya zulmeden kişiye dönüşür ve hasta da ona çoğu zaman tehlikeli boyutlarda bir saldırganlık yöneltir. Bundan bir aşama önce sevginin nefrete dönüşmüş olduğunu haklı olarak belirtebiliriz. Eşcinselliğin oluşumunda olduğu kadar cinselikten sıyrılmış toplumsal duygularda da analitik araştırmalar, daha yakın zamanlarda, saldırganlık eğilimine yol açа-

bilen rekabet duygularının varolduğunu ve ancak bunların açılmasından sonra önce nefret edilen nesnenin sevilen bir nesne haline dönüştüğünü ya da özdeşleşme nesnesi haline geldiğini göstermiştir. Burada bu olgularda nefretin sevgiye doğrudan bir dönüşümünün mü varsayılması gerektiği sorusu akla gelmektedir. Kuşkusuz bu durumda söz konusu olan, nesnenin davranışlarındaki değişimin hiç rol oynamadığı, tümüyle içsel değişimlerdir.

Paranoid dönüşümdeki sürecin analitik incelemesi bize başka bir mekanizmanın söz konusu olabileceği ihtimalini sunar: Daha en başından beri çift-değerli bir yaklaşım vardır ve dönüşüm erotik uyarıdan enerjinin çekilip, düşmanca coşkuya verildiği tepkisel bir yatırım kaymasıyla gerçekleşmektedir.

Eşcinselliğe yol açan düşmanca rekabetin aşılmasında da, tam olarak aynı olmasa bile benzer bir süreç rol oynamaktadır. Düşmanca tutumun hiçbir doyum olanağı yoktur, bu yüzden –yani ekonomik nedenlerle– yerini daha fazla doyum yani boşalım olanağı sunan sevgi yaklaşımı alacaktır. Böylece, bu olguların hiçbirinde, iki dürtü türünün niteliksel farklılaşması açısından kabul edilemez bir durum olan, nefretin sevgiye doğrudan dönüşümünü varsaymamız gerekmemektedir.

Ama sevginin nefrete bu diğer dönüşümünün mekanizmasını ortaya koyarken, burada açıklanması gereken başka bir sessiz varsayım yaptığımızı da belirtmeliyiz. Zihinde –bende ya da idde olması fark etmez– farklı nitelikteki erotik ya da yıkıcı itkilere aynı şekilde katılabilen ve onların bütün yatırımlarını yükseltebilen, yer değiştirebilir bir enerji varmış gibi konuşuyoruz. Böyle yer değiştirebilen bir enerjiyi kabul etmeden hiçbir çıkış yolu bulamayız. Tek soru, bunun nereden geldiği, neye ait olduğu ve ne anlama geldiğidir.

Dürtüsel itkilerin niteliği ve bunların çeşitli dürtü süreçlerindeki hareketleri sorunu henüz çok karanlıktır ve şu ana kadar ele alınabilmiş değildir. Gözleme özellikle açık olan cinsel kısmi dürtülerde, tartışmakta olduklarımızla aynı çerçeveye ait bazı süreçler görmek mümkündür. Örneğin kısmi dürtülerin birbiriyle iletişim içinde bulunduğu, bir erojen kaynaktan gelen bir dürtünün yoğunluğunu başka bir kaynaktan gelen bir başka kısmi dürtüye onu güçlendirmek için verebildiği, bir dürtünün doyumunun bir başkasının doyumu yerine geçebildiği, ve bu tür varsayımlara cesaret veren daha birçok süreç saptanabilmektedir.

Önümüzdeki tartışmada da sunacağım kanıt değil ancak bir varsa-

yımdır. Hem bende, hem idde etkin olan, yer değiştirebilen ve taraf-sız bu enerjinin, narsistik libido depolarından çıktığı, yani cinsellikten sıyrılmış Eros olduğu fikri savunulabilir gibi geliyor bana. Çünkü erotik dürtüler bize yıkıcı dürtülerden daha şekillendirilebilir, yönlendirilebilir ve yer değiştirebilir gelmektedir. O halde bu yolu izleyerek, bu yer değiştirebilir libidonun, tıkanıklıklardan kaçınmak ve boşalımı kolaylaştırmak için haz ilkesinin hizmetinde çalıştığı ileri sürülebilir. Bu durumda amacın boşalımın nasıl olursa olsun sağlanması olduğu, boşalımın nereden gerçekleştiğine karşı ise bir kayıtsızlığın olduğu da gözden kaçmaz. Bu özelliği idin yatırım süreçlerinden tanıyoruz. Nesne konusunda özellikle bir kayıtsızlığın gelişmiş olduğu erotik yatırımlarda, özellikle de analizde, gerçek nesneleri kim olursa olsun kaçınılmaz biçimde gerçekleşen aktarımlarda görülür. Rank kısa bir süre önce, nevrotik intikam tepkilerinin nasıl yanlış kimseye yönelebileceği konusunda gayet iyi örnekler yayımladı. Bilinçdışının bu davranışıyla ilgili olarak, köyün tek demircisi ölümü hak eden bir suç işlediğinde, köyün üç terzisinden birinin asıldığı fıkra akla geliyor. Suçluya dokunmasa da ceza mutlaka olmalıdır. Buna benzer bir gevşekliği ilk olarak rüya çalışması sırasında birincil sürecin yer değiştirmelerinde fark ettik. O durumda nesneler ikincil bir önem konumuna indirgenmekteydi, burada ise boşalım yolu ikincil sıraya düşürülür. Hem nesneyi, hem de boşalım yolunu daha titizlikle seçmek, benin bir özelliğidir.

Bu yer değiştiren enerji, cinsellikten sıyrılmış libido ise, bunun *yüceltilmiş* enerji olarak tanımlanması da mümkündür; çünkü o, benin göstereceği ya da göstermeye çalıştığı birliğin oluşturulmasına hizmet ettiği ölçüde, Eros'un birleştirmek ve bağlamak şeklindeki ana amacını da elden bırakmış değildir. Düşünce süreçlerini de daha geniş bağlamda bu yer değiştirmelere dahil edersek, düşünsel çalışma da erotik dürtü gücünün yüceltilmesi yoluyla sağlanıyor demektir.

Burada gene daha önce değinmiş olduğumuz, yüceltmenin hep ben aracılığıyla gerçekleştirildiği olasılığıyla karşılaşıyoruz. Benin id ile, onun ilk (ve kesinlikle daha sonraki) nesne yatırımlarını alıp onları özdeşleşme yoluyla oluşan ben değişimlerine bağlamak şeklindeki hesaplaşmasını anımsayabiliriz bu noktada. Erotik libidonun ben libidosuna dönüşümü, tabii ki cinsel hedeflerin terk edilmesini, cinsellikten sıyrılmayı gerektirecektir. Her halükârda, bu yolla benin Eros'la ilintisindeki önemli bir işlevi aydınlatmış bulunuyoruz. Ben nesne yatırımlarının libidosu üzerinde egemen olarak, kendisini tek

sevgi nesnesi olarak ortaya koyarak, idin libidosunu cinsellikten sıyırarak ya da yücelterek Eros'un amaçlarına aykırı çalışmakta, karşıt dürtü itkilerinin hizmetine girmektedir. İdin nesne ilişkilerinin başka bir bölümüne ise izin vermek, bir bakıma onlara katılmak zorundadır. Benin bu faaliyetlerinin bir başka sonucundan daha sonra söz edeceğiz.

Bu durum, narsizm kuramında önemli bir kapsamlandırmaya da işaret eder. En başında, ben henüz oluşmakta ya da zayıfken, bütün libido idde toplanmıştır. İd bu libidonun bir bölümünü erotik nesne yatırımlarına gönderir. Bununla güçlenen ben bu nesne libidosuna egemen olmak ve kendisini ide sevgi nesnesi olarak dayatmak için uğraşır. Böylece benin narsizmi nesneden çekilmiş, ikincil bir narsizmdir.

İzleyebildiğimiz dürtü uyarılarının daima Eros'un türevleri olarak ortaya çıktıklarını görüyoruz. "Haz İlkesinin Ötesinde"de öne sürdüğümüz mülahazalar ve nihai olarak kendilerini Eros'a bağlayan sadistik bileşenler olmasaydı, temel düalist bakış açımızı savunmaya devam etmemiz oldukça zor olurdu. Ama bu görüşten kaçamayacağımız için ölüm dürtülerinin çoğunlukla dilsiz olduğu ve yaşamın hayhuyunun büyük ölçüde Eros'tan kaynaklandığı sonucuna varmak zorundayız.[17]

Eros'a karşı savaşa gelince; haz ilkesinin libidoya, yaşam sürecine engeller çıkarıp duran o güce karşı savaşında ide bir pusula gibi hizmet ettiği kuşku götürmez. Eğer yaşama Fechner'in süreklilik ilkesi egemense ve bu yüzden ölüme doğru sürekli bir iniş olması gerekliyse, dürtüsel gereksinimler halinde aşağı doğru inişi durduran ve yeni gerilimleri sağlayan da Eros'un talepleri, cinsel dürtülerdir. Haz ilkesi, yani hoşnutsuzluk algılayışı tarafından yönlendirilen id kendini bu gerilimlerden çeşitli yollarla kurtarmaya çalışır: Önce cinsellikten arınmamış libidonun taleplerine olabildiğince çabuk boyun eğer, yani doğrudan cinsel eğilimlerin doyumu için uğraşır. Bütün kısmi taleplerin bir araya geldiği belli bir doyum biçimine cinsel içeriği, yani erotik gerilimlerin doymuş taşıyıcılarını boşaltmayı hedefler. Cinsel eylemde cinsel maddenin dışarı atımı, bir bakıma soma ile tohum plazmasının ayrılışına denk düşmektedir. Tam cinsel doyumdan sonraki durumun ölüme bu denli benzeyişi, daha aşağı düzeydeki hay-

17. Görüşümüze göre dışa yönelen yıkıcı dürtüler Eros aracılığıyla kendilikten saptırılmıştır.

vanlarda üreme işlemiyle ölümün bir arada oluşu bundandır. Bu canlılar üreme esnasında ölürler; çünkü doyum anında Eros'un devreden çıkmasıyla ölüm dürtüsü serbest kalır. Sonunda, görmüş olduğumuz gibi, ben libidonun bir kısmını kendisi ve kendisi amaçları için yücelterek, idin gerilimlerle başa çıkmasına yardım etmiş olur.

V

Benin Bağımlı İlişkileri

Konumuzun karmaşıklığı başlıklardan hiçbirinin yazının o bölümünün içeriğiyle tam uyuşmayışını ve konunun yeni veçhelerine yönelmek istediğimizde, durmadan zaten tartıştığımız noktalara geri dönmek zorunda kalışımızı affettirebilir sanırım.

Nitekim, benin, büyük ölçüde idin terk ettiği yatırımların yerini alan özdeşleşmelerden oluştuğunu, bu özdeşleşmelerden ilkinin bende özgün bir fail olarak davrandığını ve üstben olarak benin karşısına dikildiğini, güçlenen benin ise daha sonra bu tür özdeşleşme etkilerine karşı çok daha dirençli davranabildiğini tekrar tekrar söyledik. Üstben, bendeki ya da ben karşısındaki özgün yerini iki yönden değerlendirilmesi gereken bir nedene borçludur: Bir kere üstben, ben henüz çok zayıfken gerçekleşmiş olan ilk özdeşleşmedir, ayrıca üstben Oidipus kompleksinin mirasçısıdır, yani bene giren en önemli nesneleri o sunmuştur. Üstbenin daha sonraki ben değişiklikleri karşısındaki durumu, çocukluğun birincil cinsel döneminin ergenlik sonrası cinsel yaşamla ilişkisi gibidir. Bütün sonraki etkilere açık kalmakla birlikte baba kompleksinden türemiş olmasından kaynaklanan niteliğini, yani bene karşı çıkabilmek ve ona egemen olmak yeteneğini yaşam boyu elinde tutar. Üstben, benin bir zamanlarki zayıflık ve bağımlılığının bir anıtıdır ve egemenliğini olgun ben üzerinde de sürdürür. Çocuğun anne babasına itaat zorlaması altında bulunuşu gibi ben de kendi üstbeninin emri altına girer.

Bununla birlikte, üstbenin idin ilk nesne yatırımlarından, yani Oidipus kompleksinden türemiş olması daha da büyük bir önem taşır. Daha önce belirttiğimiz gibi bu türeyiş üstbeni idin türoluşsal mirasıyla ilintilendirir ve üstben idde izlerini bırakmış olan erken ben oluşumlarını yeniden canlandırır. Böylece üstben her zaman idin yakı-

nında durur ve bene karşı onun vekaletini üstlenebilir. İdin derinlerine dalar ve bu yüzden bilince benden daha uzaktır.[18]

Hiç de yeni olmayan ama teorik açıdan henüz işlenmeyi bekleyen bazı klinik olgulara bakarsak, bu ilişkileri en iyi şekilde değerlendirebiliriz.

Analitik çalışmada çok garip davranan kimseler vardır. Onlara umut verdiğinizde ya da terapinin gidişiatından memnun olduğunuzu belirttiğinizde, hoşnutsuz görünürler ve kural olarak durumları kötüye gider. Başlangıçta bu inat ve hekime üstünlüğünü kanıtlama çabası sanılmaktaydı. Sonraları daha derin ve daha doğru bir görüşe ulaşıldı. Bu kimselerin yalnızca övgü ve saygıya tahammül edemedikleri değil, aynı zamanda tedavinin ilerlemesine ters yönde tepki verdikleri görülüyor. Sonuç olarak semptomlarda bir iyileşmeye ya da bir süre için ortadan kalkmalarına yol açan her kısmi çözüm, hastalıklarının hemen kötüleşmesine yol açar; onlar tedavi sırasında iyileşeceklerine kötüleşirler. Onlarda *terapiye olumsuz tepki* denilen şey görülmektedir.

Kuşkusuz bu hastalarda iyileşmeye karşı koyan bir şey vardır; iyileşmenin yaklaşması bir tehlike olarak algılanıp korkulmaktadır. Bu kimselerde iyileşme arzusunun değil hastalık gereksiniminin egemen olduğu söylenir. Bu direnci alışılmış şekilde analiz edersek, hekime inat tutumuna ve hastalıktan edinilen çeşitli kazançlara yönelik bir saplantıya da bir pay tanırsak, direncin büyük kısmı hâlâ açıklanmamış olarak kalır; bu da iyileşme karşısındaki en büyük engel, tanıdığımız narsistik ulaşılmazlık, hekime olumsuz tavır ve hastalığın kazançlarına sarılmak gibi tutumlardan çok daha büyük bir engel olarak ortaya çıkar.

Sonunda, ahlaki denilebilecek bir faktörle, hasta olmaktan doyum bulan ve acı yoluyla cezalanmaktan kaçınmak istemeyen bir suçluluk duygusuyla uğraşmakta olduğumuzu görürüz. Bu pek umut verici olmayan açıklamanın kesin olduğunu kabul edebiliriz. Ama bu suçluluk duygusu hastaya karşı dilsizdir, ona suçlu olduğunu söylemez; hasta kendini suçlu değil, hasta olarak hisseder. Bu suçluluk duygusu kendini yalnızca iyileşmeye karşı güçlükle yenilebilen bir direnç olarak ifade eder. Hastayı hasta kalma saikinin ardında bu itkinin yattığına ikna etmek ise özellikle zordur; kendisine daha yakın gelen

18. Denilebilir ki psikanalitik ya da metapsikolojik ben de, anatomik olan Beyin Adamcığı gibi baş aşağı durmaktadır.

açıklamaya, analitik terapinin kendisine uygun şifa olmadığı görüşüne sarılacaktır.[19]

Burada anlatılan en aşırı durumlardır ama daha küçük ölçülerde birçok nevrozda, muhtemelen de bütün ağır nevrozlarda söz konusu olabilir. Hatta belki de nevrotik bir hastalığın ağırlığını belirleyen tam da ben idealinin davranışıdır. Bu yüzden suçluluk duygusunun çeşitli koşullardaki dışavurumu üzerinde başka bazı fikirler ileri sürmeden geçmek istemiyorum.

Normal, bilinçli suçluluk duygusunun (vicdan) yorumlanmasında hiçbir zorluk yoktur; bu ben ile ben ideali arasındaki gerilimden ortaya çıkar, benin kendi eleştirel tarafınca mahkûm edilişinin ifadesidir. Nevrotiklerin bilinen aşağılık duygusunun da bundan pek uzak olmaması gerekir. Tarafımızdan çok iyi tanınan iki hastalıkta suçluluk duygusu aşırı bilinçli durumdadır; o zaman ben ideali daha özel bir sertlik gösterir ve bene karşı zalimce saldırır. Bu iki hastalıkta, yani takıntı nevrozunda ve melankolide ben idealinin davranışı, bu benzerlik yanında, gayet önemli farklılıklar da sergiler.

Takıntı nevrozunun belirli biçimlerinde suçluluk duygusu özellikle gürültücüdür, fakat ben önünde kendi haklılığını ispat edemez. Bu yüzden hastanın beni ona karşı, suçlu olduğu ithamına karşı mücadele eder ve bu suçluluk duygularından vazgeçmek için hekiminden destek bekler. Bu isteğe uymak akıllıca olmaz, çünkü başarısız kalacaktır. Analiz üstbenin zamanla benin tanımadığı süreçlerden etkile-

19. Bilinçdışı suçluluk duygusunun yarattığı engele karşı savaşmak analist için hiç de kolay değildir. Ona karşı doğrudan hiçbir şey yapılamaz; dolaylı olarak da onun bilinçdışı olarak bastırılmış olan nedenlerini ortaya çıkarmaktan ve böylece yavaş yavaş bilinçli bir suçluluk duygusuna dönüşmesini sağlamaktan başka bir şey yapılamaz. Bu *Bd* suçluluk duygusu *dayanaksızsa*, yani bir zaman erotik yatırımların nesnesi olan bir başka kimseyle özdeşleşmenin ürünü ise, özel bir etkileme şansı kazanılır. Suçluluk duygusunun bu şekilde üstlenilişi çoğu zaman bırakılmış olan sevgi ilişkisinin tek ve zor tanınabilir kalıntısıdır. Burada melankolinin başlangıcıyla olan benzerlik gözden kaçmaz. *Bd* suçluluk duygusunun ardındaki bu eski nesne yatırımı keşfedilebilirse o zaman terapi görevi parlak bir şekilde çözülmüş olur; aksi takdirde terapi çabalarının sonucu hiç de garantili değildir. Bu her şeyden önce suçluluk duygusunun yoğunluğuna bağlıdır; genellikle tedavinin onun karşısına koyabileceği eşit büyüklükte bir güç bulunmaz. Belki analistin kişiliğinin hasta tarafından kendi ben ideali yerine geçirilmeye izin verip vermemesine de bağlıdır; bu da analisti hastaya karşı peygamber, ruh kurtarıcısı, mesih rolü oynamaya sevk edebilir. Analizin kuralları hekim kişiliğinin böyle kullanımına kesinlikle karşı çıktığından burada analizin etkinliği karşısında yeni bir engel daha bulunduğunu kabul etmek dürüstçe olur; ne de olsa analizin amaçladığı patolojik tepkileri imkânsız kılmak değil, hastanın benine şu ya da bu yönde seçim *özgürlüğü* sağlamaktır.

nebildiğini göstermiştir. Suçluluk duygusunun dayandığı bastırılmış dürtüler gerçekten ortaya çıkartılabilir. Burada üstben, bilinçsiz olan idi bene göre çok daha iyi tanımaktadır.

Üstbenin bilinç üzerinde denetim sağladığı izlenimi melankolide daha da kuvvetlidir. Ama burada ben karşı koymaya hiç cesaret edemez, suçluluğunu kabul eder ve cezaya razı olur. Bu farkı anlayabiliyoruz. Takıntı nevrozunda söz konusu olan benin dışında kalan itiraz edilebilir itkilerdir; melankolide ise üstbenin öfkesinin yöneldiği nesne özdeşleşme yoluyla bene alınmış bulunmaktadır.

Bu iki nevrotik bozuklukta suçluluk duygusunun böylesine bir güce erişmesini anlamak kolay değildir, ama asıl sorun bir başka yerde yatmaktadır. Bunun açıklanmasını suçluluk duygusunun bilinçdışı kaldığı başka olguları ele alıncaya kadar erteliyoruz.

Bilinçdışı suçluluk duygusu esas olarak histeride ve histerik tipteki durumlarda bulunabilir. Burada suçun bilinçdışında kalışının mekanizması kolaylıkla fark edilebilir. Histerik ben kendi üstbeninin eleştirisinden gelen rahatsız edici algılamanın tehdidine karşı, diğer tahammül edilemeyen nesne yatırımlarında olduğu gibi bastırma eylemiyle korunmaya çalışmaktadır. O halde suçluluk duygusunun bilinçdışı kalışının nedeni bendir. Biliyoruz ki ben başka zamanlarda kendi üstbeninin hizmetine ve emirlerine öncelik tanımaktadır; ama burada güçlü efendisine karşı aynı silahı kullanmaktadır. Bilindiği gibi, takıntı nevrozunda tepki oluşturma olgusu ağırlık taşır; histeride ise ben yalnızca suçluluk duygusunun nedeni olan malzemenin uzak tutulmasını sağlayabilmektedir.

Daha da ileri giderek, suçluluk duygusunun büyük bir kısmının normal olarak bilinçdışı kalması gerektiği, çünkü vicdanın oluşumunun, bilinçdışına ait olan Oidipus kompleksine derinden bağlı olduğu varsayımını ileri sürebiliriz. Normal insanın yalnızca sandığından daha ahlaksız olmayıp aynı zamanda bildiğinden çok daha ahlaklı olduğu şeklindeki paradoksal önerme ileri sürülecek olursa, bu yargının ilk yarısına bulgularıyla destek sağlayan psikanalizin, ikinci yarısına bir itirazı olmayacaktır.[20]

Bu *Bd* suçluluk duygusunda bir artışın insanları cani de yapabileceğini keşfetmek şaşırtıcı olmuştur. Ama bunun gerçek olduğundan

20. Bu önerme yalnızca görünüşte bir paradokstur. Aslında basitçe insan doğasının gerek iyide, gerekse kötüde kendi inandığından, yani kendi bilinçli algılamasıyla bildiğinden çok daha ileri gidebileceğini anlatmaktadır.

kuşku yoktur. Birçok suçluda, özellikle gençlerde, suçtan önce varolan, dolayısıyla onun sonucu değil saiki olan çok güçlü bir suçluluk duygusu görmek mümkündür. Sanki bu bilinçsiz suçluluk duygusunu gerçek ve elle tutulur bir şeye bağlamak onları rahatlatmaktadır.

Bütün bu durumlarda üstben, bilinçli benden bağımsızlığını ve bilinçdışı idle olan derin bağlarını ortaya koymaktadır. Bendeki bilinçöncesi sözcük kalıntılarına yüklemiş olduğumuz önemle bağlantılı olarak, *Bd* olduğu ölçüde üstbenin böyle sözel ifadelerden mi oluştuğu, eğer değilse neden oluştuğu sorusu ortaya çıkar. Mütevazı yanıt, ben için olduğu kadar üstben için de, kökenin duyulmuş olan şeylerde yattığının inkâr edilemeyeceğidir; çünkü üstben benin bir parçasıdır ve bu sözel ifadeler (kavramlar, çıkarsamalar) yoluyla bilinç tarafından ulaşılabilir halde kalır. Ancak yatırım enerjisi üstbenin içeriğine işitsel algı (dersler ya da okuma) yoluyla değil, iddeki kaynaklar yoluyla ulaşır.

Yanıtlanmasını ertelediğimiz soru şudur: Nasıl oluyor da üstben kendini esas olarak suçluluk duygusu biçiminde (daha doğrusu eleştiri olarak; suçluluk duygusu bendeki bu eleştiriye cevap veren algılamadır) dışavuruyor ve bu arada bene karşı böyle bir sertlik ve katılık gösteriyor? Önce melankoliye bakacak olursak, bilinci kendine çekip almış olan aşırı güçlü üstbenin, bireydeki tüm sadizmi ele geçirmişçesine acımasız bir şiddetle saldırmakta olduğunu görürüz. Sadizm tanımımıza göre, yıkıcı bileşenlerin üstbene mevzilendiğini ve bene karşı yönlendiğini söyleyebiliriz. Artık üstbene egemen olan yalın bir ölüm dürtüsü kültürüdür ve gerçekten de bu beni, eğer ben daha önce maniye başvurarak bu zalime karşı koymazsa, ölüme kadar götürmeyi başarır.

Takıntı nevrozunun belirli biçimlerindeki vicdan azapları da aynı şekilde bunaltıcı ve can yakıcıdır, eziyetlidir, ama durum burada daha az saydamdır. Takıntı nevrozu hastasının, melankoliklerin aksine hiçbir zaman kendini öldürme adımını atmayışı dikkat çekicidir; o intihar tehlikesine karşı bağışık gibidir, histerikten çok daha iyi korunmuştur. Benin güvenliğini garantiye alan şeyin, nesnenin elde tutulması olduğunu anlarız. Takıntı nevrozunda genitallik öncesi duruma gerilemeyle, sevgi itkilerinin yerlerini nesneye karşı şiddet itkilerine bırakması mümkün olur. Ayrıca yıkıcı dürtü serbest kalmıştır ve nesneyi yok etmek istemektedir; ya da en azından böyle bir maksadı olduğu görüntüsünü vermektedir. Ben bu amaçları devralmaz, onlara karşı tepki oluşturmalarla ve ihtiyat tedbirleriyle mücadele etmekte-

dir; bu amaçlar idde kalır. Ama üstben bunlardan sanki ben sorumluymuş gibi davranır ve bu yıkıcı niyetleri öylesine bir ciddiyetle mahkûm eder ki, bunların gerilemeyle ortaya çıkan bir görüntü değil, gerçekten sevginin yerine nefretin geçmesinin sonucu olduğu görülür. Her iki yöne karşı da çaresiz kalan ben hem cani idin küstahlıklarına, hem cezalandırıcı vicdanın ithamlarına karşı kendini savunmaya çalışır. Her ikisinin ancak en kaba eylemlerini frenlemeyi başarabilir, sonuç sonsuz bir kendine işkence ve daha ilerlediğinde de ulaşabildiği durumlarda nesneye yapılan sistemli eziyettir.

Tehlikeli ölüm dürtüleri bireyde çeşitli şekillerde ele alınır. Bir kısmı erotik bileşenlerle karıştırılarak zararsızlaştırılır, bir kısmı saldırganlık şeklinde dışa yönlendirilir, ama kuşkusuz bunların büyük kısmı, içteki işlerini engellenmeden sürdürürler. Peki öyleyse melankolide üstbenin ölüm dürtülerinin bir toplanma yeri haline gelişi nasıl gerçekleşmektedir?

Dürtü kontrolü ve ahlak açısından, idin tümüyle ahlak dışı olduğu söylenebilir; ben ahlaklı olma çabasındadır, üstben ise aşırı ahlaklıdır ve ancak idin olabileceği kadar zalim olabilir. İlginçtir ki insan dışa yönelik saldırganlığını ne denli kısıtlarsa ben idealinde o denli katı, o denli saldırgan olabilmektedir. Alışılmış bakış açısıyla bunun tersinin olduğu sanılır; ben idealinin oluşturduğu standartlar, saldırganlığın bastırılmasının saiki gibidir. Ama gerçek bizim ifade ettiğimiz gibidir: Bir insan kendi saldırganlığını ne kadar kontrol ederse, idealinin kendi benine karşı saldırganlık eğilimi o denli yükselir. Bu kendi benine karşı bir yer değiştirme, bir dönüş gibidir. Ancak sıradan, normal ahlak bile sert bir şekilde kısıtlayıcı ve zalimce yasaklayıcı karakter taşır. Acımasız, cezalandırıcı bir yüce varlık kavramı da buradan kaynaklanmaktadır.

Bu ilişkileri yeni bir varsayım ileri sürmeksizin daha fazla açıklayamam. Üstben bildiğimiz gibi bir baba modeli ile özdeşleşme yoluyla oluşmuştur. Bu tür özdeşleşmelerin hepsi bir cinsellikten sıyrılma ya da kendini yüceltme karakterine sahiptir. Öyle görünüyor ki, ne zaman böyle bir dönüşüm olsa, bir dürtü çözülüşü de gerçekleşmektedir. Yüceltmeden sonra, erotik bileşenlerin kendilerine eşlik eden tüm yıkıcılığı bağlayacak gücü yoktur artık; dolayısıyla bu da saldırganlık ve yıkıcılık eğilimi olarak serbest kalır. Bu çözülme ideale genel sertlik ve zalimlik karakterini, diktatörce "Yapmalısın!" tavrını sağlayan şeydir.

Kısa bir süre daha takıntı nevrozu üzerinde duralım. Burada iliş-

kiler başka türlüdür. Sevginin saldırganlık biçimine çözünmesi, benin bir çabasıyla değil idde olan bir gerileme sonucunda olmuştur. Ama bu süreç, idden üstbene yayılmış, üstben de bunun sonucunda suçsuz bene karşı sertliğini artırmıştır. Ancak bu durumda, melankolide olduğu gibi, libidoyu özdeşleşme yoluyla kontrol altına almış olan ben, üstbenin libido tarafından artırılan saldırganlığının altında ezilmektedir.

Ben üzerindeki varsayımlarımız netleşmeye, onun çeşitli ilintileri açıklık kazanmaya başlıyor. Artık beni gücü ve zayıflıklarıyla görüyoruz. Ben önemli işlevler yüklenmiştir, onun algılama sistemiyle ilişkisinin gücü zihinsel süreçlerin zamansal düzenini oluşturur ve bunu gerçeklik deneyimine tabi tutar. Düşünce süreçlerinin işe koyulmasıyla motor boşalımların ertelenmesini amaçlar ve devingenliğin başlamasına egemen olur. Bu sonuncu güç gerçek olmaktan ziyade biçimseldir; benin eylemle ilişkisi, onayı olmaksızın yasa çıkartılamayan ama parlamentonun önerilerine karşı vetosunu kullanmadan önce çok fazla düşünen meşruti bir kralın durumu gibidir. Ben dışarıdan gelen bütün yaşam deneyimleriyle zenginleşir; ama id de onun egemenlik altına almaya çalıştığı ikinci dış dünyasıdır. İdden libidoyu çeker, idin nesne yatırımlarını ben oluşumlarına çevirir. Üstbenin yardımıyla, bizim için henüz karanlık olan bir biçimde, eski çağlardan kalma deneyimlerden yararlanır.

İd içeriklerinin bene nüfuz edebildiği iki yol vardır. Biri doğrudandır, öbürü ben ideali üzerinden gelir; bazı zihinsel faaliyetler için bu yollardan hangisinin kullanıldığı son derece önemli olabilir. Ben dürtüleri algılamaktan dürtülere egemen olmaya, dürtülere boyun eğmekten dürtüleri frenlemeye doğru gelişir. Bu başarısında, idin dürtü süreçlerine karşı bir tepki oluşumu olan ben idealinin güçlü bir payı vardır. Psikanaliz benin idi fethetmeyi sürdürmesini sağlayacak bir araçtır.

Ancak başka bir açıdan baktığımızda, aynı beni üç efendiye birden hizmet etmek zorunda olan ve bu yüzden de, dış dünyadan, idin libidosundan ve üstbenin sertliğinden gelen üç yönlü tehlikeye göğüs germeye çalışan zavallı bir yaratık olarak görüyoruz. Bu üç yönlü tehlikeye üç türlü kaygı denk düşmektedir, çünkü kaygı tehlikeden geri çekilişin ifadesidir. Bir sınır olgusu olarak ben, dünya ile id arasında arabuluculuk yapmak, idi dünyaya uygun hale getirmek ve kas eylemleri yoluyla da dünyayı id isteklerine uydurmak ister. Analitik terapi sırasındaki hekim gibi davranır; dış dünyayı dikkate alışıyla kendisini ide libido nesnesi gibi sunarak onun libidosunu kendisine

çevirmeye çalışır. İdin yalnız yardımcısı değil, aynı zamanda boynu bükük kölesidir, efendisinin sevgisi için çabalar durur. İdle olabildiğince uyum içinde kalmaya çalışır, onun *Bd* emirlerini *Bö* rasyonalizasyonlarına uydurur. İdin katı ve eğilmez olduğu durumlarda bile, id gerçeğin uyarılarına itaat ediyormuş gibi yapar. İdin gerçeklikle ve imkân bulduğunda üstbenle de çatışmalarını kamufle eder. İd ile gerçeklik arasındaki konumuyla sık sık dalkavukluk, oportünistlik ve yalancılık yapar; gerçeği görmesine karşın kamuoyuna yaranmak zorunda kalan bir politikacı gibidir.

İki tür dürtü arasında ben tarafsız değildir. Özdeşleşme ve yüceltme çalışmalarıyla iddeki ölüm dürtülerinin libidoyu kontrol etmesine yardım eder, ama bu arada ölüm dürtülerinin nesnesi haline gelmek ve bizzat ortadan kalkmak tehlikesiyle karşılaşır. Yardım edebilmek amacıyla kendisi libidoyla dolmalıdır, böylelikle kendisi Eros'un temsilcisi olur ve artık yaşamak ve sevilmek ister.

Ancak benin yüceltme çalışmaları dürtülerin ayrışmasına ve üstbende saldırganlık dürtülerinin serbest kalmasına yol açtığından, libidoya karşı mücadelesinde kötü muameleye uğrama ve ölüm tehlikeleriyle karşı karşıya kalır. Ben, üstbenin saldırıları altında ezildiğinde ya da bunlara teslim olduğunda kaderi, kendi yarattıkları bozunma atıkları tarafından yok edilen tekhücrelilere benzer. Ekonomik açıdan, üstbende işlev gören ahlak da bu bozunma ürünlerine benzer.

Benin bağımlı ilişkileri arasında, üstbenle ilişkisi herhalde en ilginç olanıdır.

Ben aslında kaygının mekânıdır. Üç yönden gelen tehlikelerin tehdidi altında ben, yatırımlarını tehdit edici algılardan ya da iddeki benzer biçimde değerlendirilen süreçten çekerek bir kaçma refleksi geliştirir ve kaygısını çevresine yayar. Bu ilkel tepki daha sonra koruyucu yatırımlar yoluyla ortadan kalkacaktır (fobilerin mekanizması). Benin dışarıda ya da iddeki libido tehlikesinde korktuğu şeyin ne olduğu belirlenemez; ancak korktuğu yadsınamaz. Bunun yenilgi ya da yok ediliş korkusu olduğunu biliyoruz, ama bu analitik olarak kavranamaz. Ben sadece haz ilkesinin uyarısına itaat etmektedir. Buna karşılık benin üstbenden korkusunun, vicdan korkusunun ardında neyin yattığını ayırt edebiliriz. Ben ideali haline gelmiş olan yüce varlık bir zamanlar onu hadım etmeyle tehdit etmekteydi ve bu hadım edilme korkusu muhtemelen daha sonra vicdan korkusunun etrafında oluştuğu çekirdek haline gelmiştir; vicdan korkusu olarak sürüp giden budur.

Her korkunun aslında ölüm korkusu olduğu sözü kulağa hoş gelmekle birlikte, pek bir anlam içermez; en azından haklı çıkarılması mümkün değildir. Ölüm korkusunu nesne korkusundan (gerçekçi korkudan) ve nevrotik libido korkusundan ayırmak bana çok daha doğru geliyor. Ölüm olumsuz içerikli soyut bir kavram olduğu, buna bilinçdışı bir karşılık bulunmadığı için bu psikanalizin önüne zor bir sorun çıkarmaktadır. Ölüm korkusunun mekanizması ancak, benin narsistik libido yatırımını büyük ölçüde bırakması, yani kaygı duyduğu başka durumlarda bir dış nesneyi terk ettiği gibi kendisini terk etmesi olarak görülebilir. Bence ölüm korkusu, ben ile üstben arasında ortaya çıkan bir şeydir.

Ölüm korkusunun, başka kaygı oluşumlarıyla tamamen benzer olan iki durumda ortaya çıktığını biliyoruz. Bunlar dış bir tehlikeye karşı tepki ve örneğin, melankolide olduğu gibi, bir iç süreç sonucudur. Nevrotik ifade bize bir kez daha normal durumu kavramakta yardımcı olacaktır.

Melankolideki ölüm korkusunun tek açıklaması vardır: Ben, üstben tarafından sevilmek yerine nefret edildiğini ve zulme uğradığını hissettiği için kendinden vazgeçer. O halde ben için yaşamak sevilmekle, burada gene idin temsilcisi olarak ortaya çıkan üstben tarafından sevilmekle aynı şeydir. Üstben, en başlarda babanın, daha sonraları ise Tanrı İnayeti ve Kaderin üstlendiği koruyucu ve kurtarıcı işlevi temsil etmektedir. Ama ben kendi gücüyle başa çıkamayacağına inandığı çok büyük bir tehlike karşısında kaldığında da aynı sonucu çıkarmak zorunda kalır. O zaman bütün koruyucu güçler tarafından terk edilmiş olduğunu düşünür ve kendisini ölüme bırakır. Ayrıca ilk büyük doğum kaygısının ve bebeğin özleme kaygısının, yani koruyucu anneden ayrılmadan kaynaklanan kaygının temelinde yatan da bu durumdur.

Bu düşüncelerin sonucunda ölüm korkusu da vicdan korkusu gibi hadım edilme korkusunun geliştirilmiş bir biçimi olarak ele alınabilir. Suçluluk duygusunun nevrozdaki büyük önemi, sıradan nevrotik kaygının ağır durumlarda ben ile üstben arasında kaygının doğmasıyla (hadım edilme korkusu, vicdan korkusu, ölüm korkusu) güçleniyor olmasını da anlaşılır kılar.

Sonunda gene ide dönecek olursak, id bene sevgi ya da nefret göstermek için hiçbir araca sahip değildir. İstediğini söyleyemez, birleşik bir iradeye ulaşamamıştır. Eros ve ölüm dürtüleri onun içinde savaşmaktadır. Bir dürtünün öbürüne karşı hangi silahlarla kendini

savunduğunu gördük. İdin dilsiz fakat kudretli ölüm dürtüsünün egemenliğinde bulunduğunu, sükûnet bulmak ve huzur bozucu Eros'u haz ilkesinden destek alarak sakinleştirmek istediğini canlandırabiliriz gözümüzde. Ama o zaman da Eros'un rolünü küçümsüyor olma ihtimalimiz çıkar ortaya.

—

Kaynakça

Doflein, F. (1919), *Das Problem des Todes und der Unsterblichkeit bei den Pflanzen und Tieren,* Jena.

Fechner, G. T. (1873), *Einige Ideen zur Schöpfungs- und Entwicklungsgeschichte der Organismen,* Leipzig.

Ferenczi, S. (1913), "Entwicklungsstufen des Wirklichkeitssinnes", *Int. Zeitschr f. Psychoanalyse,* I.

—— vd. (1919), "Zur Psychoanalyse der Kriegsneurosen", *Internationale Psychoanalytische Bibliothek,* c. 1.

Freud, S. (1895; Breuer, J. ile), "Studien über Hysterie", *Gesammelte Werke X,* S. Fischer, Frankfurt/M.

—— (1900), "Traumdeutung", *Gesammelte Werke III/IV.*

—— (1905), "Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie", *Gesammelte Werke V.*

—— (1912), "Einige Bemerkungen über den Begriff des Unbewussten in der Psychoanalyse", *Gesammelte Werke VIII.*

—— (1914a), "Weitere Ratschläge zur Technik der Psychoanalyse. II. Erinnern, Wiederholen und Durcharbeiten", *Gesammelte Werke X.*

—— (1914b), "Narsizm Üzerine", *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası,* Metis, 1998.

—— (1915a), "Triebe und Triebschicksale", *Gesammelte Werke X.*

—— (1915b), "Das Unbewusste", *Int. Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse,* III; *Gesammelte Werke X.*

—— (1917a), "Eine Kindheitserinnerung aus *Dictung und Wahrheit*", *Gessammelte Werke XII.*

—— (1917b), "Trauer und Melancholie", *Int. Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse,* IV; *Gesammelte Werke X.*

—— (1919), "Zur Psychoanalyse der Kriegsneurosen. Einleitung", *Internationale Psychoanalytische Bibliothek,* c. 1; *Gesammelte Werke XII.*

—— (1921), "Massenpsychologie und Ich-Analyse", *Gesammelte Werke XIII.*

—— (1922), "Über einige neurotische Mechanismen bei Eifersucht, Paranoia und Homosexualität", *Gesammelte Werke XIII.*

Goette, A. (1883), *Über den Ursprung des Todes,* Hamburg.

Groddeck, G. (1923), *Das Buch vom Es,* Internationaler Psychoanalytischer Verlag.

Hartmann, M. (1906), *Tod und Fortpflanzung,* Münih.

Jung, C. G. (1909), "Die Bedeutung des Vaters für das Schicksal des Einzelnen", *Jahrbuch f. Psychoanalyse,* I.

Lipschütz, A. (1914), *Warum wir sterben,* Stuttgart.
Low, B. (1920), *Psycho-Analysis,* Londra ve New York.
Marcinowski, J. (1918), "Erotische Quellen der Minderwertigkeitsgefühle", *Zeitschrift für Sexualwissenschaft,* IV.
Pfeifer, S. (1919), "Äusserungen infantil-erotischer Triebe im Spiele", *Imago,* 5, 243.
Rank, O. (1907), *Der Künstler, Ansätze zu einer Sexualpsychologie,* Leipzig ve Viyana.
Schopenhauer, A. (1851), "Über die anscheinende Absichtlichkeit im Schicksale des Einzelnen", *Parerga und Paralipomena* (IV. deneme), c. 1, Leipzig.
Spielrein, S. (1912), "Die Destruktion als Ursache des Werdens", *Jahrbuch für Psychoanalyse, IV.*
Staercke, A. (1914), Freud'un *De sexuelle beschavingsmoral* adlı Hollandaca tercümesine önsöz, Leyden.
Weismann, A. (1882), *Über die Dauer des Lebens,* Jena.
—— (1884), *Über Leben und Tod,* Jena.
—— (1892), *Das Keimplasma,* Jena.
Ziegler, K. (1913), "Menschen- und Weltenwerden", *Neue Jb. klass. Altert.,* 31, 529.

—

Freud'un bir arada yayımladığımız bu iki makalesi, düşünsel gelişiminde dönüm noktalarına işaret eden, birbirleriyle yakından bağlantılı ve tarihsel önemi olan metinlerdir. Haz İlkesinin Ötesinde, psikanalitik dürtü kuramında bir dönüşüme işaret eder ve insan saldırganlığını, cinsellik kadar önemli bir güdülenme olarak ilk kez psikanalizin konusu haline getirir. Bu tez, psikanalizdeki temel bir farklılaşmanın da eksenini oluşturacaktır: Melanie Klein, Otto Kernberg gibi bu teze katılanlarla Erich Fromm, Heinz Kohut gibi karşı çıkanlar arasında önemli tartışmalar ortaya çıkmıştır. "Ötekini Dinlemek" dizisinde de temel metinlerine yer verdiğimiz bu farklı görüşler, psikanaliz ve psikoterapi uygulamalarında ciddi yol ayrımlarına neden olmuştur. Ben ve İd ise, Yapısal Teori'nin temelinin atıldığı makaledir; Oidipus kompleksinin insan kişiliğini ve nevrotik gelişimini niçin ve nasıl etkilediğinin anlatıldığı en önemli metinlerden biri olma özelliğini de taşır.

Ötekini Dinlemek uzmanlaşmış bir dizi. Ama dizide yer alacak bütün kitaplar doğrudan insana dair. Hayatlarımıza, kendi kişisel deneyim alanımıza, ana babalarımıza, onlarla ilişkilerimize, zor büyüme yıllarımıza dair bir bilgi... Kendimiz ve diğer insanlarla ilgili sezgilerimizi geliştirmemize yardımcı olacak, yeni kavrayış imkânları verecek ve kuşkusuz öğrenirken herkesin kendi deneyimleriyle sınayacağı türden bir bilgi... Psikiyatri ve psikanaliz alanında yüzyıl boyunca yazılmış temel yapıtları bir kütüphane oluşturacak kapsamda bir araya getirirken bunu amaçladık.

METİS ÖTEKİNİ DİNLEMEK **10**

METİS YAYINLARI
İPEK SOKAK NO:5
34433 BEYOĞLU
İSTANBUL

ISBN-13: 978-975-342-300-7



Metis Yayınları
www.metiskitap.com